

มูลนิธิศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา
Dhamma Study and Support Foundation

แนวทางเจริญวิปัสสนา

เล่ม ๑๓๙ ตอนที่ ๑๓๘๑ – ๑๓๙๐

บรรยายโดย

สุจินต์ บริหารวนเขตต์

แนวทางเจริญวิปัสสนา

๑๓๘๑

ที่ห้องประชุมตึกสภากาการศึกษามหาวิทยาลัย

วันอาทิตย์ที่ ๙ ธันวาคม ๒๕๒๗

ข้อความต่าง ๆ ที่กล่าวถึงในพระไตรปิฎก ควรพิจารณาให้ละเอียดเพื่อจะรู้ว่าแต่ละท่านมีทุกข์ที่เกิดจากเหตุใดบ้าง ถ้าเป็นผู้มีความมัวเมา มีความสำคัญตนมากขึ้น ทุกข์ต้องเพิ่มขึ้น ขอให้พิจารณาย้อนไปถึงความมัวเมาต่าง ๆ ซึ่งจะเพิ่มความทุกข์ตามกำลังของความมัวเอนั้น ๆ

สัมโมหวิโนทนี ขุททกวัตถุวิกังคินิทเทส มีข้อความที่แสดงถึงความมัวเมาหลายอย่าง ได้แก่ ความมัวเมาในชาติ ไม่ว่าจะเป็นกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร

แม้กษัตริย์ก็ยอมเป็นผู้ที่มัวเมาในชาติได้ว่า บุคคลอื่นเช่นเราไม่มี หรือไม่เหมือนเรา ถ้าเป็นผู้ที่มัวเมาอย่างนี้ ลองคิดว่าจะทำให้เกิดทุกข์ได้ไหม ในขณะที่มีความสำคัญตน ขณะนั้นเป็นความยินดีพอใจในสภาพของตนซึ่งมีความสำคัญ ถ้ามีการต้อนรับที่ไม่สมเกียรติ ก็ยอมเป็นเหตุให้โทสมูลจิตเกิดได้แม้เพียงเล็กน้อย

พราหมณ์ก็ยอมจะมีมานะได้ เช่น เราเป็นพราหมณ์กัศสปโคตร เราเป็นพราหมณ์ภารทวาชโคตร เช่นเดียวกันถ้ามีผู้ที่เคารพนับถือน้อยไป ก็อาจเป็นเหตุให้ชุนเคืองใจได้

นี่เป็นเรื่องที่ทำให้โทสะเกิดทั้งนั้น แม้แพศย์ แม้ศูทร ก็อาจจะอาศัยตระกูลวงศ์ของตนทำให้เกิดมานะขึ้น และเมื่อมีมานะแล้ว ย่อมต้องการให้คนอื่นเห็นในความสำคัญของตน ถ้าขณะใดที่บุคคลอื่นไม่เห็นความสำคัญของตน ขณะนั้นก็จะเป็นปัจจัยให้เกิดทุกข์ คือ โทมนัสเวทนา ซึ่งเป็นโทสมูลจิต

บางคนเป็นผู้มัวเมาในความไม่มีโรค มีมานะว่า เราไม่มีโรค คนอื่นนอกจากเรามีโรคมามาก บางคนก็คิดว่า ขึ้นชื่อว่าพยาธิ แม้เพียงจะผ่านผิวของเราก็ไม่มี

ลองคิดว่า ถ้าเป็นผู้มัวเมาถึงอย่างนั้น เวลาที่เกิดโรคขึ้นแม้ที่ผิวหนังเพียงเล็กน้อย ที่หน้า หรือที่อื่น จะรู้สึกอย่างไร ทุกข์เกิดใหม่ เกิดแล้ว วันหนึ่ง ๆ โทมนัสเวทนาเกิดแล้ว นี่เป็นเรื่องที่จะต้องพิจารณา ถ้าไม่พิจารณาจะไม่เห็นเลยว่าอะไรเป็นเหตุให้เกิดโทสมูลจิตหรือโทมนัสเวทนาได้

บางคนก็เป็นผู้ที่มัวเมาในความเป็นหนุ่มสาว ไม่ค่อยจะนึกถึงความแก่ ซึ่งเป็นของธรรมดาที่ต้องเกิดขึ้น เพราะฉะนั้น ถ้ามีความมัวเมา ไม่ได้คิดล่วงหน้าไว้เลยในเรื่องของความแก่ เมื่อถึงความแก่ชราก็จะเสียใจ

บางคนเป็นผู้มัวเมาในชีวิต คิดว่าตัวเองจะต้องมีความสุขสบายตลอดไป ไม่ได้ตระเตรียมที่จะพบกับความทุกข์ยากลำบากหรือวาทภัยพิบัติต่าง ๆ เลย เพราะฉะนั้น ถ้าเกิดภัยพิบัติขึ้น บุคคลนั้นจะมีความทุกข์โทมนัสมากกว่าผู้ที่ไม่มัวเมา

บางคนเป็นผู้มัวเมาในลาภ เวลาที่มีลาภหรือได้ลาภก็เย่อหยิ่ง เห็นว่าคนอื่นมีลาภน้อยกว่า เพราะฉะนั้น ถ้าเสื่อมลาภ ก็ต้องโศกเศร้ามากกว่าผู้ที่ไม่มัวเมา หรือถ้าคนอื่นได้ลาภมากกว่า ก็เสียใจเพราะเคยเป็นผู้ได้ลาภมากกว่าคนอื่น เป็นเรื่องที่จะต้องพิจารณาจิตใจโดยละเอียดที่จะไม่ให้อกุศลเกิดขึ้นจนเป็นเหตุให้เกิดโทมนัสเวทนา

บางคนเป็นผู้มัวเมาในสักการะ คือ ของที่ผู้อื่นนำมาบูชา เอามาให้ด้วยเห็นความสำคัญ หรือว่าเห็นคุณความดีต่าง ๆ เห็นความยิ่งใหญ่ แต่เวลาหมดบุญ ไม่มีใครเหลียวแลเลย เพราะฉะนั้น ทุกข์โทมนัสย่อมมีมาก

บางคนเป็นผู้มัวเมาในความเคารพ ถึงกับคิดว่า คนทั้งหลายไม่เคารพคนนั้นคนนี้ แต่ทำความเคารพเรา เขาเหล่านั้นเห็นเราแล้วย่อมไหว้ทำความเคารพ เป็นราวกับว่า จัตุรทิศตั้งอยู่ที่หิน นี่เป็นสิ่งที่ต้องพิจารณาความละเอียดของจิตใจ เพราะทุกคนก็กระทำความเคารพเป็นประจำ แต่ถ้าใครสักคนไม่ทำความเคารพทั้ง ๆ ที่เคยทำความไม่เคารพ ก็อาจจะเกิดขุ่นใจ เคืองใจ นี่คือ ความสำคัญตนซึ่งอาจเกิดขึ้นได้ ถ้าไม่พิจารณาเห็นว่า เป็นโทษ เพราะฉะนั้น ผู้ที่มัวเามากย่อมคิดว่า การที่คนอื่นทำความเคารพตนเองนั้นเป็นสิ่งที่หาได้ยาก ซึ่งยิ่งเพิ่มความสำคัญ

ขึ้นอีก และเวลาที่คนอื่นไม่เคารพ ลองคิดดูว่าจะโกรธบ่อย ๆ ไหม เวลาที่ไม่ได้รับการเคารพ

ข้อความในอรรถกถา แสดงความละเอียดต่อไปจนถึง ความเป็นผู้มัวเมาใน ความเป็นหัวหน้า ซึ่งเป็นผู้ตัดสินปัญหาของหมู่คณะ หรือแม้ภิกษุที่ไปบิณฑบาตแล้ว เดินนำก็มีมานะว่า ผู้อื่นตามตนไปเพราะตนเป็นหัวหน้า เพราะฉะนั้น ถ้าหมดสภาพ ของความเป็นหัวหน้าแล้วคนอื่นเป็นหัวหน้า ก็ย่อมทำให้เกิดโทมนัสได้

นอกจากนั้น ก็มีผู้ที่มัวเมาในบิณฑบาต ชอบที่จะมีผู้แวดล้อมมาก ถ้ามีน้อยลง จะรู้สึกอย่างไร และถ้าไม่มีเลยจะรู้สึกอย่างไร ถ้าเป็นผู้ที่เคยมัวเมาในบิณฑบาต

นี่คือเหตุที่จะให้เกิดทุกข์ในวันหนึ่ง ๆ ซึ่งสามารถที่จะกำจัดได้ ละคลายได้ ถ้าพิจารณาจริง ๆ ว่า อกุศลใดเป็นเหตุให้เกิดโทมนัสเวทนานั้น ๆ

และก็มีผู้ที่มัวเมาในโภคสมบัติ

สำหรับในเรื่องของลาภ เป็นสิ่งที่ไม่ใช่ได้มาเป็นประจำ ได้มาเป็นครั้งคราว แต่สำหรับโภคสมบัติ คือ เงินทองสำหรับใช้สอยเป็นประจำ เพราะฉะนั้น ผู้ที่มัวเมา ในโภคสมบัติซึ่งมีมาก และคิดว่ามากกว่าคนอื่น ถ้าน้อยลงก็ต้องเป็นเหตุให้เกิด ทุกข์โทมนัส

นอกจากนั้น ก็มีผู้ที่มัวเมาในวรรณะ ได้แก่ ความสวยงามของร่างกาย หรือ ในคุณความดีที่มีผู้สรรเสริญ เช่น ความเป็นพหูสูต หรือมีศีล หรือเป็นผู้รักษาอุคคังค์ ถ้าคนอื่นไม่รู้ ก็เสียใจ นี่ก็เป็นเรื่องของความมัวเมาทั้งนั้น ซึ่งไม่จำเป็นต้องติดหรือ มัวเมา เพราะถ้ามัวเมาแล้วก็เป็นเหตุให้เกิดความทุกข์มากกว่าผู้ที่ไม่มัวเมา

บางคนเป็นผู้มัวเมาในการศึกษา เป็นผู้มีการศึกษามาก

บางคนเป็นผู้ที่มัวเมาในปฏิภาณ คือ ความฉลาดในการโต้ตอบ ในการแก้ไข ปัญหาต่าง ๆ ถ้าคนอื่นไม่ยกย่อง ก็ชุ่นใจ

บางท่านเป็นผู้ที่มัวเมาในรัตตัญญู คือ ความเป็นผู้เก่าแก่ ได้พบเห็นและ สันตติมาในกิจการต่าง ๆ ถ้าคนอื่นไม่เชื่อหรือไม่เห็นด้วยในความคิด ในความเห็น ในการทำงานนั้น ก็ชุ่นเคือง

บางท่านซึ่งเป็นพระภิกษุ ก็เป็นผู้ที่มัวเมาในการถือบิณฑบาตเป็นวัตรว่า เป็นผู้ถือมาตั้งแต่บวช แต่คนอื่นนั้นเพียงจะถือก็ได้ เพราะฉะนั้น ถ้าบุคคลอื่นไม่ชื่นชม อนุโมทนาก็เสียใจ

บางคนก็เป็นผู้ที่มัวเมาในความไม่มีใครดูหมิ่น อาจจะเป็นผู้ที่มีความดีหลายอย่างจนกระทั่งคนอื่นไม่ติ แต่แม้กระนั้นก็ไม่ทำให้บุคคลนั้นไม่มีมานะได้ เพราะแม้ไม่มีใครดูหมิ่น ก็เป็นเหตุให้มีมานะ ทำให้เกิดความมัวเมาได้ว่า เราไม่เคยถูกใครดูหมิ่นเลย เพราะฉะนั้น ถ้ามีใครติเตียนสักนิดเดียว จะรู้สึกเป็นอย่างไร อาจจะเป็นทุกข์หนักกว่าคนที่รู้ตัวเองว่ามีหลาย ๆ อย่างที่ไม่ดี เพราะฉะนั้น ถ้าคนอื่นดี เป็นสิ่งที่ควรจะรับฟัง ไม่ใช่เป็นสิ่งที่ควรจะขุ่นเคืองใจ

บางคนก็เป็นผู้ที่มัวเมาในอิริยาบถที่น่าเลื่อมใส ในกิริยามารยาทที่งาม ถ้าเกิดทำอะไรพลาดสักนิดเดียว จะเดือดร้อนใหม่สำหรับผู้ที่ยังมัวเมา เป็นต้นว่า ถือชามแกง และอาจจะตกไป หรือช้อนส้อมอาจจะตก ถ้วยแก้วอาจจะตก น้ำเปรอะพื้นอะไรอย่างนี้ ซึ่งไม่เคยกระทำมาก่อน เพราะเป็นผู้ที่มัวเมาในอิริยาบถ แต่ทุกสิ่งทุกอย่างย่อมเกิดขึ้นได้ เพราะฉะนั้น จะไม่ต้องเป็นทุกข์มาก ถ้าเป็นผู้ที่ไม่มัวเมา

นอกจากนี้ ก็มีผู้ที่ยังมัวเมาในอิทธิฤทธิ์ มัวเมาในยศ มัวเมาในศีล มัวเมาในฉานถึงกับคิดว่า คนอื่นไม่ได้ฉานในกาลแม้สักว่าการดื่ม น้ำของไก่ คือ เก่งมากเลย คนอื่นสักนิดหนึ่งก็ยังไม่ได้ แม้แต่ชั่วขณะจิตเล็ก ๆ น้อย ๆ ฉานจิตก็เกิดไม่ได้เลย

บางคนก็มัวเมาในศิลปะ คือ ความสามารถในการงาน

แต่ความมัวเมาไม่มีวันจบ ยังมีความมัวเมาต่อไปอีก แม้ในความมีทรวดทรงสูง ก็เห็นว่า คนอื่นมีทรวดทรงเตี้ยต่ำ หรือบางคนมีความมัวเมาในความมีทรวดทรงสันทัด ก็เห็นว่า คนอื่นสูงไป เตี้ยไปบ้างก็ได้ หรือเป็นผู้มัวเมาในความเป็นผู้มีทรวดทรงงาม ก็เห็นว่าคนอื่นมีรูปร่างแปลก ไม่น่าชม อะไร ๆ ของเขาก็แปลกไปทั้งนั้น ไม่ว่าจะ เป็นคิ้ว เป็นตา เป็นจมูก เป็นปาก แต่ว่าทรวดทรงของเราไม่น่าปลื้มใจ น่าเลื่อมใส ถ้าคิดอย่างนี้และเกิดอะไรขึ้นกับทรวดทรงงาม ก็ต้องเสียใจเป็นทุกข์อย่างมาก เพราะมัวเามาก

บางคนแม้ไม่ได้มีทรวดทรงงาม แต่ก็ยังมัวเมาในร่างกายที่บริบูรณ์ตั้งแต่ศีรษะจรดเท้า แม้เส้นผมก็ไม่มีอาการที่จะไม่บริบูรณ์

จะเห็นได้ว่า ยิ่งมัวเมาก็ยิ่งเป็นทุกข์ เพราะสภาพธรรมไม่สามารถดำรงอยู่ได้คงที่ ต้องเปลี่ยนแปลงไปตามกาลสมัย เพราะฉะนั้น แทนที่จะคิดว่าคนอื่นไม่ดีเลย หรือคนอื่นดีกว่าเราไม่ได้ หรือแม้ว่าเขาจะดี ก็คิดว่าสู้เราไม่ได้ แทนที่จะเป็นอย่างนั้น ควรเห็นกิเลสของตนเองและพยายามขัดเกลา

ต้องมีความตั้งใจจริง เมื่อเห็นความไม่ดีของตนเองแล้ว ต้องตั้งใจจริง ๆ ที่จะขัดเกลาด้วย เพราะทุกคนก็รู้ว่าไม่ดี ต้องมีบ้าง ไข่มุข คงจะไม่มัวเมาไปทั้งวันทั้งคืน อาจจะมีสติระลึกได้ถึงความไม่ดีของตนเองบ้าง และถ้าเกิดสติระลึกได้ถึงความไม่ดีของตน ยังไม่พอ ยังต้องตั้งใจจริง ๆ ที่จะขัดเกลาอกุศลนั้น ๆ ด้วย

นี่เป็นเรื่องของความทุกข์ในชีวิตประจำวัน ซึ่งพิจารณาแล้วจะเห็นได้ว่ามาจากเหตุหลายอย่าง แต่มีทางที่จะเป็นผู้เบิกบานอิ่มเอิบในกุศล ลดคลายอกุศลที่เป็นโทษมูลจิตลงได้ ถ้าพิจารณาเหตุที่จะให้เกิดโทษของแต่ละคนโดยละเอียด

๑๓๘๒

ที่ห้องประชุมตึกสภาศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย

วันอาทิตย์ที่ ๙ ธันวาคม ๒๕๖๓

ข้อความใน ขุททกนิกาย มหานิทเทส สาริปุตตสูตรตติยบทที่ ๑๖
ข้อ ๙๗๔ มีว่า

ภิกษุถูกตักเตือนด้วยวาจา ฟังเป็นผู้มีสติ ชอบใจ ฟังทำลายความเป็น
ผู้กระด้างในสพรหมจารีทั้งหลาย ฟังกล่าววาจาอันเป็นกุศล ไม่ฟังเปล่งวาจา
เกินขอบเขต ไม่ฟังคิดเพื่อธรรมคือการว่ากล่าวซึ่งชน

ชีวิตประจำวันไม่มีใครอยากจะตีคนอื่นเลย เพราะรู้ว่าถ้าตีแล้วก็โกรธ หรือ
ไม่พอใจ แต่ผู้ที่ถูกตีควรจะเห็นคุณค่าของผู้ที่ตีว่า ถ้าไม่เห็นประโยชน์ของผู้นั้นแล้ว
จะเตือนหรือจะตีใหม่ เพราะการตีหรือการเตือนไม่ใช่ง่ายอย่างกับการชมหรือสรรเสริญ
และต้องเป็นผู้ที่รู้จักบุคคลนั้นพอที่จะรู้ว่า จะสงเคราะห์ด้วยการตีหรือการเตือนได้ไหม
ถ้าสงเคราะห์ไม่ได้ จะไม่มีการตีหรือการเตือนเลย เพราะไม่มีประโยชน์ แต่สำหรับผู้
ที่ถูกตี ขอให้ทุกคนพิจารณาด้วยตัวเองว่า ถ้ามีใครตีหรือใครเตือน ความรู้สึกของท่าน
ในขณะนั้นเป็นอย่างไร และข้อความที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้ในเรื่องของการถูกตี
หรือการถูกตักเตือนนั้นเป็นอย่างไร

ข้อความต่อไปมีว่า

ข้อ ๙๗๕

คำว่า ถูกตักเตือน ในคำว่า ภิกษุถูกตักเตือนด้วยวาจาฟังเป็นผู้มีสติชอบใจ
ความว่า พระอุปัชฌายะ พระอาจารย์ พระเถระปุนอุปัชฌายะ พระเถระปุนอาจารย์
มิตรผู้ที่เคยเห็นกัน ผู้ที่เคยคบกันมา หรือสหาย ตักเตือนว่า ท่านผู้มีอายุ กรรมนี้
ไม่ควรแก่ท่าน กรรมนี้ยังไม่ถึงแก่ท่าน กรรมนี้ไม่เหมาะแก่ท่าน กรรมนี้ไม่งดงามแก่

ท่าน ภิกษุผู้ถูกตักเตือนนั้น ฟังเข้าไปตั้งสติ ยินดี ชอบใจ เบิกบานใจ อนุโมทนา
อยากได้ ประสงค์ ปรารถนา รักใคร่ ติดใจ ซึ่งความตักเตือนนั้น

เหมือนสตรีหรือบุรุษที่เป็นสาวเป็นหนุ่ม กำลังเจริญ ชอบแต่งตัว อาบน้ำ
ดำเกล้าแล้ว ได้พวงมาลัยดอกบัวก็ดี พวงมาลัยดอกมะลิก็ดี พวงมาลัยดอกลำดวน
ก็ดี รับด้วยมือทั้งสองแล้วเอววางไว้บนศีรษะซึ่งเป็นอวัยวะสูงสุด ฟังยินดี ชอบใจ
เบิกบานใจ อนุโมทนา อยากได้ ประสงค์ ปรารถนา รักใคร่ ติดใจ ฉันทะ ภิกษุผู้
ถูกตักเตือนนั้น ฟังเข้าไปตั้งสติ ยินดี ชอบใจ เบิกบานใจ อนุโมทนา อยากได้
ประสงค์ ปรารถนา รักใคร่ ติดใจ ซึ่งความตักเตือนนั้น ฉันทะเหมือนกัน

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า

บุคคลเห็นผู้ใด ผู้แสดงโทษ กล่าวข่มขี มีปัญญาว่า เป็นเหมือนบุคคล
ผู้ซึ่งบอกขุมทรัพย์ให้ ฟังคบหาบุคคลเช่นนั้นผู้เป็นบัณฑิต เมื่อคบบัณฑิตเช่นนั้นมีแต่
คุณอันประเสริฐไม่มีโทษลามกเลย บุคคลฟังกล่าวสอน ฟังพร่ำสอน และฟังห้ามจาก
ธรรมของอัสตบุรุษ บุคคลนั้นเป็นที่รักของพวกอัสตบุรุษเท่านั้น เป็นที่ชังของพวก
อัสตบุรุษ ดังนี้ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าภิกษุถูกตักเตือนด้วยวาจา ฟังเป็นผู้มีสติ
ชอบใจ

ถ้าใครเป็นอย่างนี้น่าตักเตือนใหม่ แต่ลองพิจารณาโทสมูลจิตในชีวิตประจำวัน
เป็นเรื่องที่จะต้องรู้จักจริง ๆ ว่า ประโยชน์อยู่ที่ไหน และถ้ามีผู้ที่ตักเตือนหรือว่าหวังดีก็
ควรที่จะอนุโมทนา อยากได้ ประสงค์ ปรารถนา รักใคร่ ติดใจ ซึ่งความตักเตือน
นั้น แต่ไม่ทราบว่าจะมีอย่างนี้สักกี่ท่าน

และตัวท่านเองเป็นผู้ตัดสินใจได้ว่า ท่านเป็นบุคคลแบบไหน จะเป็นผู้นิยมใน
ความตักเตือนของบุคคลอื่น หรือไม่เป็นผู้ยินดีในความตักเตือนของบุคคลอื่น

พระธรรมมีไว้สำหรับให้พิจารณา ใคร่ครวญ และน้อมประพฤติปฏิบัติตาม
ตามความสามารถ ไม่ใช่เพียงแต่ได้ฟังและผ่านไป

เรื่องของโทสมูลจิต เป็นชีวิตประจำวันจริง ๆ ใครมีโทสมูลจิตมาก คนนั้นมี
กิริยาอาการอย่างไร พอที่จะรู้ได้ไหม

ผู้ฟัง สิ้นหน้าอาการจะขุ่นเคืองหรือเปล่าไม่ทราบ

ส. ไม่เข้มข้นเบิกบานอย่างนั้นหรือ

ผู้ฟัง ไม่เข้มข้น แล้วแต่ความโกรธว่าจะมีมากน้อยขนาดไหน ถ้ามีมาก อากาฐ์รุนแรงมาก

ส. สามารถปรากฏลักษณะเป็นอาการของคนได้ ใช่ไหม นั่นคือลักษณะของผู้ที่มีโทสมูลจิตเกิดบ่อย ๆ ตรงกันข้ามกับคนที่สงบเสงี่ยม ลองพิจารณาดูตัวเอง และผู้ใกล้เคียงก็พอที่จะรู้ได้ว่า ใครเป็นผู้ที่มีกิริยาอาการอย่างไร

สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค ความนิสังยุตต์ จัณฑสูตร ข้อ ๕๘๖
มีข้อความว่า

ครั้งนั้นแล นายจันทคามณีเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัยเครื่องให้บุคคลบางคนในโลกนี้ถึงความนับว่า เป็นคนดี เป็นคนดี ก็อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัยเครื่องให้บุคคลบางคนในโลกนี้ถึงความนับว่า เป็นคนสงบเสงี่ยม เป็นคนสงบเสงี่ยม

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

ดูกร นายคามณี คนบางคนในโลกนี้ยังละระคะไม่ได้ เพราะเป็นผู้ละระคะไม่ได้ คนอื่นจึงยั่วให้โกรธ คนที่ยังละระคะไม่ได้ คนอื่นยั่วให้โกรธ ย่อมแสดงความโกรธให้ปรากฏ ผู้นั้นจึงนับได้ว่าเป็นคนดี

ข้อความต่อไป ทรงแสดงถึงคนที่ยังละโทสะไม่ได้ คนที่ยังละโมหะไม่ได้ โดยนัยเดียวกัน ส่วนผู้ที่ละระคะ โทสะ โมหะได้แล้ว ก็ตรงกันข้าม คือ เป็นผู้สงบเสงี่ยม คือ คนอื่นไม่สามารถยั่วให้โกรธได้ เพราะเป็นผู้ที่มีระคะ โทสะ โมหะน้อย

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว นายจันทคามณีได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระธรรมเทศนาของพระองค์แจ่มแจ้งยิ่งนัก พระธรรมเทศนาของพระองค์แจ่มแจ้งยิ่งนัก พระผู้มีพระภาคทรงประกาศธรรมโดย

อเนกปริยาย เปรียบเหมือนหนายของที่คิดว่า เปิดของที่ปิด บอกหนทางแก่คนหลงทาง หรือตามประทีปในที่มืดด้วยหวังว่า คนมีจักขุจักเห็นรูปฉะนั้น ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์นี้ขอถึงพระผู้มีพระภาค กับทั้งพระธรรมและพระภิกษุสงฆ์ว่าเป็นสรณะ ขอพระผู้มีพระภาคโปรดทรงจำข้าพระองค์ว่า เป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะจนตลอดชีวิต ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป ฯ

จบ สูตรที่ ๑

ถ. ญาติพี่น้องมาต่อว่า ถ้าขณะนั้นเราคิดว่า เขาเป็นญาติพี่น้องเรา เราไม่โกรธ จะถือว่าระงับได้ไหม คือ เขาเป็นพี่น้องเรา เราจึงไม่กล้าแสดงอะไรออกมา

ส. ถ้าเป็นคนอื่นก็โกรธ

ถ. เป็นคนอื่นก็จะไม่โกรธ ส่วนใหญ่

ส. ยกเว้นหรือไม่ยกเว้น

ถ. ไม่ยกเว้น แต่ว่า

ส. ไม่ว่าจะเป็นญาติพี่น้องหรือไม่ใช่ ก็ไม่โกรธ

ถ. นอกจากจะรุนแรงมากจริง ๆ ก็มีบ้างนิดหน่อย แต่ไม่ถึงกับแสดงอาการออกมา

ส. เพราะฉะนั้น ถ้าท่านผู้ใดได้คิดว่า เป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะจนตลอดชีวิต อย่างนายจันทคามณีซึ่งได้กราบทูลพระผู้มีพระภาค ก็ต้องเห็นโทษของอกุศล และอบรมเจริญปัญญาที่จะดับอกุศลนั้น ๆ ด้วย ไม่ใช่เพียงแต่เห็นโทษเท่านั้น

ถ. อย่างเมื่อที่อาจารย์พูดเรื่องความมัวเมา ยิ่งใหญ่ ยิ่งมีมาก มีตำแหน่งหน้าที่การงาน มีความรู้มาก ทำให้มีความถือตัว ผมคิดว่าเป็นดาบสองคมจริง ๆ

ส. ถ้าพิจารณาความขุ่นใจของตนเองในวันหนึ่ง ๆ จะเห็นได้ว่า มาจากอะไรบ้าง

ถ. คงจะมีบ่อยมาก

ส. มาจากความโลภ ความติดในรูป ในเสียง ในกลิ่น ในรส ในโผฏฐัพพะ หรือมาจากมานะ ความสำคัญตน ความมัวเมาต่าง ๆ

ถ. ขณะที่เราคิดจะช่วยเหลือคนอื่นก็ไม่เป็นมานะ ไซ้ใหม่ แต่ถ้าเราคิดเพื่อตัวเอง เป็นมานะ ไซ้ใหม่ เช่น ขณะที่ผมดูหนังสือคิดว่าจะทำเพื่อคนอื่น ก็ไม่เกิดความขุ่นเคือง แต่ขณะที่จะทำเพื่อตัวเอง รู้สึกจะขุ่นเคือง เป็นโทสะ

สุ. ขณะใดที่มีความรู้สึกไม่สบายใจ ขณะนั้นต้องเป็นโทสมูลจิต

ท่านผู้ฟังจะสังเกตเห็นข้อความซ้ำในพระไตรปิฎก แม้นายจันทคามณีก็ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า อะไรหนอเป็นเหตุเป็นปัจจัยเครื่องให้บุคคลบางคนในโลกนี้ถึงความนับว่า เป็นคนดี เป็นคนดี หรือแม้การที่แสดงความโสมนัสยินดีต่าง ๆ ที่ได้ฟังพระธรรมที่แจ่มแจ้ง รู้สึกเหมือนกับว่า พระธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาคนั้นเหมือนหนายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกหนทางให้แก่คนหลงทาง เป็นต้น

ข้อความที่มีซ้ำ ๆ ในพระไตรปิฎก ต้องมีเหตุที่จะทำให้เกิดการกล่าวคำซ้ำ ๆ นั้นด้วย ซึ่งข้อความใน **มโนรทปฺปฺรณี อรรถกถา อังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต วรรคที่ ๒ สูตรที่ ๖** อธิบาย **อภิกกัณตะ ศัพท์** ว่า

ผู้รู้ พึงทำการพูดซ้ำในความกลัว ความโกรธ การสรรเสริญ ในความรีบด่วน ในความโกลาหล ในความอัศจรรย์ ในความรื่นเริง ในความโศกเศร้า และในความเลื่อมใส ดังนี้

เพราะฉะนั้น ในชีวิตประจำวัน อาจจะพูดซ้ำ ๆ เมื่อสติเกิดระลึกได้ก็รู้ว่า ในขณะนั้นกลัว หรือขณะนั้นโกรธ หรือขณะนั้นเศร้าโศก หรือขณะนั้นเป็นความโกลาหล หรือขณะนั้นเป็นการสรรเสริญ หรือขณะนั้นเป็นการรีบด่วน หรือเป็นการรื่นเริง หรือเป็นเพราะความเลื่อมใส

ทุกขณะในชีวิตที่เป็นของจริง เป็นนามธรรมและรูปธรรมแต่ละขณะที่ปรากฏ เพราะฉะนั้น สติสามารถระลึกได้ ไม่ว่าจะเป็นอกุศลธรรมที่เล็กน้อยสักเพียงใด และไม่ว่าจะอยู่ในภพภูมิไหน จะเป็นโทสมูลจิตซึ่งเป็นความทุกข์อย่างเบาบางเล็กน้อย ๆ หรือเป็นโทสมูลจิตซึ่งเป็นความทุกข์ เป็นโทมนัสเวทนาอย่างรุนแรง สติก็สามารถระลึกได้

สำหรับในกามภูมิ สุขกับทุกข์ก็เจอกัน แต่ในบางภูมิ สุขย่อมมากกว่าทุกข์ แต่ไม่ได้หมายความว่า จะปราศซึ่งทุกข์เสียเลย เช่น ข้อความใน **มโนรทปฺปณฺณิ อรรถกถา อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต ปฐมปณฺณาสกํ วรรคที่ ๓ สังขารสูตร** แสดงทุกข์ของพวกเทพ มีข้อความว่า

บทว่า ไวกินณสุขทุกขัง ความว่า ความสุขและความทุกข์อันเจอกัน

สองบทว่า เสยฺยถาปี มนุสสา ความว่า ความสุขย่อมมีแก่มนุษย์ทั้งหลาย โดยกาล ความทุกข์ย่อมมีแก่มนุษย์ทั้งหลายโดยกาล

สองบทว่า เอกัจเจ จ เทวา ความว่า เทวดาชั้นกามาวจร ความสุขย่อมมีแก่เทพดาเหล่านั้นโดยกาล ความทุกข์ย่อมมีโดยกาล เทพดาเหล่านั้นผู้ต่ำกว่า เห็นเทพดาผู้มีศักดิ์ใหญ่กว่าแล้ว จำต้องลุกจากอาสนะ ต้องหลีกออกไปจากทาง พึงนำออกซึ่งผ้าคลุม พึงกระทำอัญชลีกรรม สิ่งนั้นทั้งหมด ชื่อว่าเป็นความทุกข์

ดูเหมือนไม่ใช่ทุกข์ ใช่ไหม แต่ใจใครจะรู้ว่า มีความขุ่นเคืองใจ มีความไม่พอใจ มีความน้อยใจในขณะที่เห็นเทพผู้มีศักดิ์ใหญ่กว่า และจำต้องลุกจากอาสนะ ต้องหลีกออกไปจากทาง พึงกระทำอัญชลีกรรม

บางคนอาจจะไม่อยากไหว้คนอื่น เพราะคิดว่าคนอื่นควรจะไหว้เขา เพราะฉะนั้น ถ้ามีคนที่จะต้องกระทำอัญชลีกรรม ก็อาจจะทำให้ขุ่นเคืองใจ หรือว่าเป็นทุกข์อย่างบางเบาเล็กน้อย ซึ่งขณะนั้นให้ทราบว่าเป็นความไม่สบายใจแล้ว

เพราะฉะนั้น ถ้าเป็นผู้ที่ละเอียดจริง ๆ สติปัญฐานสามารถระลึกถึงลักษณะของแม้ความขุ่นใจ ซึ่งต้องรู้ ถ้าไม่รู้ในขณะนั้น ความขุ่นใจนั้นก็ เป็นเรา เป็นตัวตน ไม่สามารถดับการยึดถือลักษณะสภาพธรรมในขณะนั้นว่า เป็นตัวตน เป็นสัตว์ เป็นบุคคลได้

มีใครคิดว่า จะละกิเลสได้โดยไม่ต้องรู้ความขุ่นใจ เป็นไปได้ไหม

เป็นไปได้ เพราะเหตุใด เพราะความขุ่นใจมีจริง ๆ เมื่อความขุ่นใจมีจริง เป็นสภาพธรรมที่เกิดขึ้นและเคยยึดถือว่าเป็นเรา ปัญญาจะต้องรู้ชัดในลักษณะของ

สภาพธรรมที่เคยยึดถือ และรู้ว่าลักษณะนั้นไม่ใช่ตัวตน เพราะเป็นเพียงสภาพนามธรรมอย่างหนึ่งเท่านั้น

ขุททกนิกาย มหานิทเทส สาริปุตตสูตรตนิทเทสที่ ๑๖ ข้อ ๙๔๕ มีข้อความแสดงว่า

ภิกษุควรรู้ความชุ่มใจ

ผู้ที่เจริญสติปัฏฐานก็เป็นภิกษุด้วย เพราะฉะนั้น ต้องรู้ความชุ่มใจด้วย

ในคำว่า เมื่อใด ภิกษุพึงรู้ความชุ่มใจ

คำว่า ใจ คือ จิต ใจ มนัส หทัย ปันทระ มนะ มนายตนะ มนินทริยวิญญาน วิญญานขันธ มโนวิญญานธาตุ อันเกิดแต่ผัสสะเป็นต้นนั้น

ท่านผู้ฟังอาจจะคิดว่า ทำไมต้องใช้คำมากหลายคำ ก็เข้าใจอยู่แล้วว่าใจคือจิต แต่ทั้งนี้ต้องแล้วแต่ว่าท่านผู้ใดจะระลึกรู้ในลักษณะของ มนัส หทัย ปันทระ มนะ มนายตนะ มนินทริยวิญญาน หรือ วิญญานขันธ แล้วแต่ว่าจะเข้าใจสภาพของจิตโดยสภาพใด คือ โดยสภาพที่เป็นมนะ หรือมนายตนะ หรือมนินทริยวิญญาน หรือวิญญานขันธ ซึ่งในวันหนึ่งๆ ลองพิจารณาว่า

จิตเป็นธรรมชาติชุ่มมัว เศร้าหมอง ยุ่ง วุ่น หวั่นไหว หมุนไป ไม่สงบ เพราะกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ราคะ โทสะ โมหะ ความโกรธ ความผูกโกรธ ความลบหลู่ ความดีเสมอ ความริษยา ความตระหนี่ ความหลง ความอื้ออวด ความหัวดี ความแข่งดี ความถือตัว ความดูหมิ่น ความเมา ความประมาท กิเลสทั้งหลาย ทุจริตทั้งหลาย ความกระวนกระวายทั้งปวง ความเร่าร้อนทั้งปวง ความเดือดร้อนทั้งปวง อุกุศลาสังขารทั้งปวง

คำว่า เมื่อใดภิกษุพึงรู้ความชุ่มใจ ความว่า ภิกษุพึงรู้ รู้ทั่ว รู้วิเศษ รู้วิเศษเฉพาะ แสงตลอดความที่จิตชุ่ม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า เมื่อใดภิกษุพึงรู้ความชุ่มใจ

นี่เป็นจิตตานุปัตสนาสติปัฏฐาน

นอกจากความขุ่นใจเล็ก ๆ น้อย ๆ ยังมีโทสมูลจิตที่เป็นไปในชีวิตของแต่ละคน ซึ่งเป็นทุกข์ใหญ่ที่เห็นได้ชัด ทำให้ปราศจากสุขและกำจัดเสียซึ่งประโยชน์เกื้อกูล

สัมโมหวิโนทนี อรรถกถา สัจจวิภังคนิทเทส นิทเทสแห่งโสกะ มีข้อความเรื่อง **พยสนะ** คือ **ความพินาศ ๕ ประการ** ได้แก่ ญาติพยสนะ ๑ โภคพยสนะ ๑ โรคพยสนะ ๑ สิลพยสนะ ๑ ทิฏฐิพยสนะ ๑ ซึ่งทุกคนจะต้องมีความเศร้าโศกจากพยสนะเหล่านี้ ไม่พ้นไปได้เลย

๑. ญาติพยสนะ ความสิ้นไปแห่งญาติ หรือความพินาศแห่งญาติด้วยโจรภัย และโรคภัยเป็นต้น

ญาติเป็นที่รัก ทุกข์ทั้งหมดต้องมาจากโลภะ ถ้ามีความยินดี มีความพอใจ ในสัตว์ ในบุคคล ในวัตถุสิ่งใด ย่อมมีทุกข์ซึ่งเกิดเพราะสิ่งนั้น

เวลาที่มีความสิ้นไปของญาติ ทุกคนเข้าใจดี ใช่มั้ย จะต้องมีความโศกเศร้า มีความเสียใจ หรือแม้แต่ความพินาศของญาติ โดยที่ญาติถูกโจรภัย หรือโรคภัย เป็นต้น ผู้ที่เกี่ยวข้องด้วยก็มีความทุกข์ความโศกเศร้า ถ้าเป็นคนอื่นก็คงจะมีความสงสาร มีความเห็นอกเห็นใจ แต่ไม่ถึงกับโศกเศร้าเสียใจ

๑๓๘๓

ที่ห้องประชุมตึกสภากาชาดศึกษามหาวิทยาลัย

วันอาทิตย์ที่ ๑๖ ธันวาคม ๒๕๒๗

๒. โภคพยสนะ พยสนะ คือ ความพินาศซึ่งเกิดแต่โภคทรัพย์ คือ ความสิ้นไปแห่งโภคทรัพย์ด้วยอำนาจของราชภัย หรือโจรภัย เป็นต้น

เวลาที่ยังไม่เกิดกับแต่ละบุคคล ก็ยังรู้สึกว่าเป็นเรื่องธรรมดา ทรัพย์สมบัติ เลื่อมไปบ้าง สูญไปบ้าง หายไปบ้าง ถ้าเป็นสมบัติชนิด ๆ หน่อย ๆ เล็ก ๆ น้อย ๆ ก็รู้สึก ว่าไม่ค่อยจะโศกเศร้าหรือเดือดร้อนเท่าไร แต่ถ้าทรัพย์สมบัตินั้นมาก ความรู้สึก จะหวั่นไหว แต่ขอให้พิจารณาว่า ขณะใดก็ตามที่มีการเสื่อมทรัพย์แม้ว่าเป็น จำนวนมาก ก็เป็นเพียงเสมือนการทดลองการจาก ซึ่งจะต้องมีการจากที่ยิ่งใหญ่กว่า นั้นอีก คือ จากทรัพย์ทั้งหมด ไม่ใช่เพียงแต่ส่วนเดียวหรือส่วนใหญ่ โดยการสิ้นชีวิต

เพราะฉะนั้น เวลาที่ยังไม่สิ้นชีวิต ถ้ามีการเสื่อมทรัพย์ จะมากน้อยประการใด ก็ตาม ก็เหมือนกับเป็นการทดลองหรือการพิสูจน์ความความเศร้าโศกเสียใจซึ่งจะเกิด จากทรัพย์นั้นว่า ยังน้อยกว่าการสูญสิ้นชีวิตที่จะต้องจากทรัพย์และบุคคลทั้งหมดไป เพราะฉะนั้น เป็นเพียงบททดลอง ถ้าจะมีการเกิดขึ้น ก็ขอให้ทราบว่าเป็นสิ่งที่จรมมา เพื่อพิสูจน์ความหวั่นไหวของจิตใจว่าจะมากน้อยเพียงใด หรือว่าจะมีความมั่นคงขึ้น หรือว่าพร้อมที่จะจากทุกสิ่งไป เพราะทุกคนต้องจากไป แต่จะจากโดยการพร้อมหรือ ว่าไม่พร้อม

ถ้าไม่พร้อม ก็เต็มไปด้วยความโศกเศร้า อาลัยอาวรณ์ เสียตาย แต่ถ้าพร้อม ก็คือรู้ว่า ยังมีการสูญเสียที่ยิ่งใหญ่กว่านั้นอีก ไม่ใช่เพียงแต่ทรัพย์สมบัติบางส่วน เท่านั้น

๓. โรคพยสนะ ความพินาศซึ่งเกิดแต่โรค เพราะเหตุว่าโรคย่อมทำความไม่มีโรคให้พินาศ คือ ทำความไม่มีโรคให้สิ้นไป

ตราบใดที่ยังไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ ก็ยังไม่รู้สึกว่าเป็นทุกข์ แต่ถ้าเป็นโรคภัยไข้เจ็บที่ร้ายแรงจะเห็นได้ว่า ทำให้เกิดทุกข์โหม้นได้มากตามควรแก่โรคนั้น ๆ ซึ่งหนีไม่พ้นเหมือนกัน ไข้ไหม ไม่มีใครสามารถรู้ล่วงหน้าได้ว่า ต่อไปข้างหน้าจะมีโรคร้ายแรงขนาดไหน ก็แล้วแต่เหตุที่ได้กระทำไว้

๔. สีสพยสนะ ความพินาศซึ่งเกิดแต่ศีล คือ ความทุกข์ย่อมทำให้ศีลสิ้นไป

เวลาที่มีทุจริตกรรม คือ การล่วงศีลเกิดขึ้น ย่อมได้รับทุกข์ด้วยประการต่าง ๆ ตั้งแต่เสื่อมเสียชื่อเสียง ไม่มีใครคบหาสมาคม และยังได้รับผลของอกุศลกรรมในการล่วงศีลนั้น ๆ ตามควรแก่กาลเวลา และความหนักเบาของทุจริตกรรมนั้นด้วย

๕. ทิฏฐิพยสนะ ความเสื่อมหรือความพินาศซึ่งเกิดจากความเห็นผิด

นี่เป็นอันตรายมาก เพราะไม่สามารถทำให้เกิดการคิด การพิจารณาที่ถูกต้องในเหตุผลของสภาพธรรมตามความเป็นจริงได้ เพราะฉะนั้น ย่อมนำโทษภัยอย่างใหญ่หลวงมาให้ตลอดในสังสารวัฏฏ์ เพราะตราบใดที่ยังไม่พ้นจากความเห็นผิดสังสารวัฏฏ์ก็ไม่สามารถจบสิ้นได้

ต่อไปก็ถึงทุกข์ใหญ่ คือ ทุกข์ของมรณะ จบสิ้นทุกข์เล็กทุกข์น้อยที่มีในชีวิตประจำวัน มาจนกระทั่งถึงทุกข์ที่ใหญ่ที่สุด คือ ทุกข์ของมรณะ

สัมโมหวิโนทนี อรรถกถา พระวิภังคปกรณ์ สัจจวิภังคนิทเทส มีข้อความว่า

แม้มรณะนี้ ตัวเองก็ไม่ใช่ทุกข์ แต่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ทุกข์ โดยเป็นวัตถุที่ตั้งแห่งทุกข์ ความจริงเวทนาอันมีในสรีระซึ่งแม้เกิดในที่สุดความตายจะเผาสรีระ ดุจคบหญ้าติดไฟที่ถือไว้ทวนลม ในคราวที่นิมิตแห่งนรกเป็นต้นปรากฏ ก็เกิดโหม้นสออย่างรุนแรงขึ้น พึงทราบมรณะว่า เป็นทุกข์ โดยเป็นวัตถุที่ตั้งแห่งทุกข์แม้ทั้ง ๒ นี้ ด้วยประการฉะนี้

ผู้ที่ศึกษาปรมัตถธรรมทราบว่า ความตาย จิตขณะเดียวเกิดขึ้นและดับไปเป็นจิตขณะสุดท้ายของภพนี้ชาตินี้ ทำให้เคลื่อนหรือพรางจากความเป็นบุคคลนี้ ไม่มี

การกลับมาสู่ความเป็นบุคคลนี้ได้อีกเลย สุธมฺมมสังกาสภาความเป็นบุคคลนี้ในสังสารวัฏฏ์ ในชาติก่อน ๆ ที่แล้วมาเคยเป็นใคร อยู่ที่ไหน ทำอะไร ในชาตินี้ก็สิ้นสุดสภาพของ ความเป็นบุคคลนั้นแล้ว และกำลังมีสภาพของความเป็นบุคคลนี้ ซึ่งสภาพความเป็น บุคคลนี้จะเป็นบุคคลอย่างไร ประเภทใดตามที่ทรงแสดงไว้ในบุคคลบัญญัติก็ตาม ก็ต้องสิ้นสุดความเป็นบุคคลนี้เมื่อจุติจิต คือ จิตดวงสุดท้าย เกิดขึ้นและดับไป

เพราะฉะนั้น เพียงชั่วขณะจิตเดียวที่เกิดและดับ จะเป็นทุกข์ใหม่ ชั่วขณะจิต เดียว แต่ทุกข์เกิดก่อนนั้น เพราะ แม้ภพนี้ ตัวเองก็ไม่ใช่ทุกข์ แต่พระผู้มีพระภาค ตรัสว่า ทุกข์ โดยเป็นวัตถุที่ตั้งแห่งทุกข์ คือ เป็นวัตถุที่ตั้งแห่งทุกข์ ๒ อย่าง ได้แก่ ทุกข์กายและทุกข์ใจ เพราะเวทนาที่เกิดก่อนจุติอุปมาว่า เผสริระดุดคบบนผ้าติดไฟที่ ถือไว้ทวนลม นี่กล่าวโดยทั่ว ๆ ไป แต่สำหรับบางท่านไม่ต้องเป็นห่วงเลย ง่ายมาก เพียงแต่หลังจากเห็น จักขุทวารวิถิจิตดับ จุติจิตเกิดได้ หรือหลังจากที่ภวังคจิตเกิด ต่อจากจักขุทวารวิถิ หรือโสตทวารวิถิ ฆานทวารวิถิ ชิวหาทวารวิถิ กายทวารวิถิ จุติจิตก็เกิดได้

เพราะฉะนั้น เป็นปกติเหมือนอย่างนี้ เพียงแต่คล้ายหลับตาและลืมตา ก็ยังเข้าไปสำหรับการเปลี่ยนภพชาติ เพราะการที่รูปจะไหวไปได้ต้องอาศัยขณจิต ๗ ขณะ และไม่ใช่ว่าเพียง ๗ ขณะถ้าเป็นกิริยาอาการที่เคลื่อนไหวมาก ๆ แต่สำหรับ จุติจิต น้อยที่สุด คือ เท่ากับขณะปฏิสนธิเท่านั้นเอง คือ เพียงชั่วขณะจิตเดียว จะเร็วสักแค่ไหน ซึ่งบางท่านก็ไม่มีเวทนาอย่างนั้น เพราะเป็นเรื่องของกรรมที่แต่ละ ท่านได้กระทำมา ทางกายจะได้ประสบกับเวทนาอย่างไร เป็นจิตประเภทวิบาก ก็ต้อง เป็นผลของกรรมที่ได้กระทำแล้ว

ถ้าเป็นผู้ที่พร้อมจริง ๆ ไม่น่าจะกลัวเลย เพราะทันทีที่จุติจิตดับ ปฏิสนธิจิตเกิด ถ้ายังมีกิเลส ยังไม่หมดความปรารถนาที่จะเป็นบุคคลหนึ่งบุคคลใดในสังสารวัฏฏ์ ต่อไปอีก จะต้องมีการเกิดแน่นอนหลังจากที่จุติจิตดับแล้ว เพราะฉะนั้น ทันทีที่จุติจิต ดับไป ปฏิสนธิจิตเกิดต่อทันที ควรจะกลัวไหม ควรจะเสียดายไหม ภพนี้ ชาตินี้

นั่นก็เป็นเรื่องของแต่ละบุคคลซึ่งยังอยากจะอยู่ต่อไปอีกแน่ ๆ เพราะเมื่อมีขันธเกิดขึ้นปรากฏ ที่จะไม่ยินดีพอใจยึดมั่นในขันธ เป็นสิ่งที่เป็นไปไม่ได้ เพราะฉะนั้นเมื่อยังไม่ถึงจุดจิต ย่อมมีความยินดีพอใจในชีวิต ในภพ ในขันธ เมื่อมีความยินดีพอใจ ถ้ากำลังจะจากไป มรณะหรือความตายนั้นก็เป็นวัตถุที่ตั้งแห่งทุกข์ ๒ อย่าง คือ ทุกข์กาย ๑ และทุกข์ใจ ๑

อีกประการหนึ่ง เพราะความตายนี้เป็นวัตถุที่ตั้งแห่งทุกข์ทางใจ ซึ่งมีแก่คนกำลังจะตาย เป็นคนบาป ผู้กำลังเห็นนิมิตมีกรรมชั่วเป็นต้นอยู่โดยลำดับ สำหรับคนดี ผู้ไม่ข่มความพลัดพรากอันมีสัตว์และสังขารที่รักเป็นอารมณ์อยู่ และแม้แห่งทุกข์อันเกิดในสรีระมีโรคคมอันตัดที่ต่อและเครื่องผูกเป็นต้นข่มไม่ได้ แก้ไขไม่ได้ ซึ่งมีแก่สัตว์ทั้งปวงผู้กำลังถูกโรคเสียดแทงเป็นธรรมดา โดยไม่แปลกกันเช่นนี้ ฉะนั้นมรณะนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า เป็นทุกข์เหมือนกันแล

ถ้าคนชั่วจะตาย ก็เป็นทุกข์ เพราะคิดถึงกรรมชั่วที่ได้ทำแล้ว และอาจจะเห็นนิมิตของกรรมชั่ว คือ ภพภูมิที่จะเกิดต่อไป ทำให้เกิดความทุกข์ขึ้น หรือสำหรับคนดีแต่ยังไม่สามารถข่มความพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รักทั้งสัตว์และสังขารที่กำลังเป็นอารมณ์ ก็จะทำให้เกิดความทุกข์ได้เช่นเดียวกัน

มีท่านผู้ใหญ่เล่าให้ฟังว่า ท่านอยู่ใกล้บุคคลที่ใกล้จะตายคนหนึ่งซึ่งใส่แหวน ท่านก็ลองใจ รู้ว่ากำลังจะตาย ก็ลองจับแหวนและขยับดูเพื่อจะถอด คนที่กำลังจะตายนั้นก็กำไว้อย่างแน่น แสดงให้เห็นว่า ความติด ความยึดในวัตถุสังขารซึ่งเป็นที่รักมากมายสักแค่ไหน ไม่ยอมที่จะจากพรากไป

แสดงให้เห็นถึงความเหนียวแน่นจริง ๆ ของกิเลสซึ่งละยาก แม้ว่าใกล้ต่อการจากไปก็ยังไม่ยอมให้จากไป

สำหรับความโศกเศร้าเสียใจต่าง ๆ อันเนื่องมาจากความตาย หรือการพลัดพรากจากผู้ที่เป็นที่รัก ข้อความใน **สัมโมหวิโนทนี อรรถกถา พระวิภังคปกรณ์** อธิบายว่า

บทว่า โสโก แปลว่า ความโศกด้วยอำนาจความเศร้า

ความเศร้า คือ ความเสียใจซึ่งเกิดจากความพินาศอย่างหนึ่งอย่างใดใน
พยสนะ ๕

บทว่า โสจนา แปลว่า อาการคือความเศร้า

บทว่า โสจิตตัตตัง แปลว่า ภาวะที่เศร้า

บทว่า อันโต โสโก แปลว่า ความแห้งภายใน

ไม่มีลักษณะที่น่าพอใจสักอย่างเดียวในเรื่องของความโศก

ที่จริง ความโศกนั้นย่อมเกิดขึ้นทำภายในให้แห้ง ให้ผาก เหตุนั้น
พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า อันโต โสโก ความแห้งภายใน อันโต ปริโสโก ความแห้ง
ผากภายใน

ทุกคนคงจะรู้ลักษณะของความโศก แม้จะไม่กล่าวถึงโดยบทต่าง ๆ เหล่านี้

ความโศกเมื่อเกิดขึ้นย่อมเผาจิตใจ คือ ไหม้จิตใจอย่างยิ่ง ได้แก่ ทำให้บั่นว่า
จิตใจของเราไหม้แล้ว เราไม่มีอะไร ๆ แจ่มใส

บางท่านอาจจะเคยได้ยินได้ฟังคนที่กำลังเป็นทุกข์ ซึ่งมีคำพูดที่แสดงถึงความ
ทุกข์ต่าง ๆ แสดงว่าขณะนั้นเป็นอาการของโทสมูลจิตที่ประกอบด้วยโทมนัสเวทนา

ก็โศกะนั้นนั้น ถึงแม้ว่าโดยเนื้อความจะเป็นโทมนัสเวทนาอย่างเดียวก็น่าจริง แม้
เช่นนั้นก็มีการไหม้ข้างในเป็นลักษณะ มีการเผาไหม้เป็นระยะ มีความเศร้าโดยลำดับ
เป็นปัจจุบันฐาน คือ เป็นอาการที่ปรากฏ

หน้าตาของคนที่กำลังเสียใจก็เป็นอย่างหนึ่ง ซึ่งสามารถที่จะมองเห็นได้ว่า
ขณะนี้ต้องไม่สบายใจแน่ ๆ หรือว่าต้องมีความทุกข์อย่างมากทีเดียว

โศกะนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ทุกข์ เพราะเป็นสภาวะทุกข์ และเพราะเป็น
วัตถุที่ตั้งของทุกข์

ถามว่า ของทุกข์ไหน

แก้วว่า ของทุกข์ทางกาย และทุกข์คือโทมนัสในชวนขณะ

โดยการศึกษาทราบว่า ทางกาย ได้แก่ ทุกขกายวิญญูณที่เป็นอกุศลวิบาก เป็นผลของอกุศลกรรมที่ได้กระทำแล้ว แต่โทสมูลจิตหรือโทมนัสเวทนาที่เกิดขึ้นนั้น ไม่ใช่วิบาก แต่เป็นอกุศลจิต

จริงอยู่ ด้วยกำลังความโศก ฬีหวัใหญ่ย่อมตั้งขึ้นที่หัวใจ สุกงอมแล้วย่อมแตก โลหิตเป็นสีด้าย่อมไหลออกทางปาก เกิดทุกข์ทางกายอย่างแรงขึ้นได้ และเมื่อคิดอยู่ ว่า พวกญาติของเราเท่านี้ถึงความสิ้นไป โภคะของเราเท่านี้ถึงความสิ้นไป ดังนี้ ย่อมเกิดโทมนัสอย่างรุนแรงขึ้นได้ ก็โศกะพึงทราบว่า เป็นทุกข์ เพราะเป็นวัตถุที่ตั้งแห่งทุกข์ ๒ อย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้

ถ้ามีความเสียใจอย่างรุนแรงจะเห็นได้ว่า ถึงกับทำให้ โลหิตสีด้าย่อมไหลออกทางปาก แต่คงจะมีน้อยคนที่จะมีความโศกถึงอย่างนี้

อีกประการหนึ่ง เพราะความโศกย่อมเสียดแทงหทัยของเหล่าสัตว์จุลจุลศร ย่อมเผาหทัยของเหล่าสัตว์อย่างแรงกล้าอีก ดังศรเหล็กเครื่องสังหารมนุษย์อันร้อนด้วยไฟ และย่อมนำมาพร้อมแม้ซึ่งทุกข์ชนิดต่าง ๆ อันต่างโดยพยาธิ ชรา และ มรณะ ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสเรียกว่า ทุกข์แล

ความโศกเศร้าเสียใจของแต่ละคน ย่อมเกิดจากสาเหตุต่าง ๆ กัน ตามเหตุการณ์ของแต่ละคน ซึ่งข้อความใน **มโนรทปฺปณฺี อรรทกถา อังคุดตรนิกาย ทุกนินาต วรคที่ ๑ สุตรที่ ๓** มีเรื่องเล่าว่า

ดังได้สดับมา พี่น้อง ๒ คนนั้นฆ่าแม่โคตัวหนึ่ง แล้วก็แบ่งเนื้อออกเป็น ๒ ส่วน ต่อแต่นั้นน้องชายก็ได้กล่าวกับพี่ชายว่า ทารกของเรามีมาก ท่านจงให้ใส่ใหญ่แก่เราเถิด ครั้นนั้นพี่ชายจึงกล่าวกับเขาว่า เนื้อทั้งหมดเราแบ่งกันแล้วเป็น ๒ ส่วน เจ้าต้องการอะไรอีก ดังนี้ จึงประหารน้องชายให้ถึงการสิ้นชีวิตแล้ว ก็เมื่อพี่ชายกลับไปแลดูเห็นน้องชายตายแล้วยังจิตให้เกิดขึ้นว่า เรากระทำความอันหนักแล้ว ครั้นนั้นความเศร้าโศกอันมีกำลังเกิดขึ้นแล้วแก่เขา เขาระลึกถึงกรรมนั้นนั้นเดียว ในที่อันตนยืนแล้วบ้าง ในที่อันตนนั่งแล้วบ้าง ไม่ได้ความสบายใจเลย โอชะที่เขาลิ้มดื่ม เคี้ยว กิน ไม่แผ่ไปในสรีระของเขา สรีระมีเพียงหนังหุ้มกระดูกเท่านั้น

และเมื่ออุปาสกนั้นตายไป ผลของกรรมนั้นทำให้เกิดในนรก

ความโศกเศร้าเสียใจก่อนจะตายก็ทำให้เป็นผู้ที่มีแต่หนังหุ้มกระดูกได้ด้วยกำลังของความเศร้าโศก เพราะฉะนั้น อกุศลกรรมที่ทำแล้ว เวลาที่ระลึกขึ้นมา ทำให้ไม่สบายเลย ในที่ที่ยืนแล้วบ้าง ในที่นั่งแล้วบ้าง ไม่ว่าจะอยู่ในสถานที่ใด ลักษณะของโทสมูลจิต นอกจากจะทำให้เกิดความเสียใจ หรือความเศร้าโศก เมื่อมีกำลังขึ้นแล้ว ยังทำให้เกิดปริเทวะ ซึ่งข้อความใน **สัมโมหวิโนทนี** แสดงความหมายของปริเทวะว่า

ที่ชื่อว่าอาเทวะ เหตุรำให้ ด้วยอรรถว่า เป็นเหตุครวญ คือ ร้องให้อ้างถึง อ้างถึงอย่างนี้ว่า ธิดาของฉัน บุตรของฉัน ดังนี้ ของคนทั้งหลาย

ที่ชื่อว่าปริเทวะ เหตุคร่ำครวญ ด้วยอรรถว่า เป็นเหตุครวญ ประกาศคุณของธิดาและบุตรนั้น ๆ

ชื่อว่าเพ้อ การเพ้ออย่างผิดรูปด้วยอำนาจพูดครั้ง ๆ กลาง ๆ และพูดอย่างอื่นเป็นต้น เหตุนี้จึงชื่อว่าวิปปลาปะ การเพ้อผิด ๆ

บทว่า ลาลโป แปลว่า การพูดซ้ำซาก ๆ อาการแห่งการพูดซ้ำซากชื่อว่าลาลปนา

ปริเทวะนั้น มีการพูดซ้ำซากเป็นลักษณะ มีการประกาศคุณและโทษเป็นระยะ มีความหม่นไปพร้อมเป็นปัจจุภูมฐาน

นี่คืออาการของโทสมูลจิต เวลาที่มีการร้องไห้เสียใจ คร่ำครวญบ่นเพ้อต่าง ๆ

จริงอยู่ ผู้ที่กำลังคร่ำครวญ ย่อมเอากำปั้นทุบหลังของตัวเองได้ เอามือทั้งสองตีก ขยี้ก็ได้ เอาหัวชนกับฝาได้ เพราะเหตุนี้จึงเกิดทุกข์ทางกายอย่างรุนแรงขึ้นแก่ผู้นั้น เพราะย่อมคิดเป็นต้นว่า ญาติของเราเท่านั้นได้ถึงความสิ้นไป เสื่อมไป ตั้งอยู่ไม่ได้อย่างยิ่งแล้ว เพราะเหตุนี้จึงเกิดโทมนัสอย่างรุนแรงขึ้นแก่เขา พึงทราบว่าเป็นทุกข์ เพราะเป็นวัตถุที่ตั้งแห่งทุกข์แม้ทั้งสองนี้ ด้วยประการฉะนี้

เวลาร้องให้คร่ำครวญเสียใจจะมีทุกข์ทางกายเกิดได้ไหม ถ้ายังไม่เคยกระทำ
ถึงอย่างนั้นอาจจะไม่ทราบว่า จะทำให้เกิดทุกข์ทางกายได้อย่างไร แต่ผู้ที่ร้องให้
คร่ำครวญมาก ๆ ย่อมรู้ว่า จะมีทุกข์กายอย่างไรบ้าง

ข้อความต่อไปมีว่า

บุคคลผู้ถูกถูกรศคือความโศกกำจัดวิเศษแล้ว คือ ถูกความโศกกำจัดยิ่งแล้ว
คร่ำครวญอยู่ ย่อมประสบทันทีซึ่งทุกข์ใด อันเกิดแต่ความแค้นที่คอ ริมฝีปาก และ
พื้นเพดานที่ทนไม่ได้ อย่างเหลือประมาณโดยยิ่ง พระผู้มีพระภาคได้ตรัส
ปริทเวะ ความคร่ำครวญว่า เป็นทุกข์ โดยทุกข์นั้นแล

๑๓๘๔

ที่ห้องประชุมตึกสภากาชาดศึกษาฬามกุฎราชวิทยาลัย

วันอาทิตย์ที่ ๑๖ ธันวาคม ๒๕๒๗

นอกจากโสกะ ปรีเทวะ ข้อความต่อไปได้กล่าวถึงลักษณะของทุกข์และโหมนัส ซึ่งอรรถหรือความหมายของทุกข์และโหมนัสมีว่า

แม้ทุกข์และโหมนัสทั้งสองนี้ พระผู้มีพระภาคก็ตรัสว่า เป็นทุกข์ เพราะตัวเอง เป็นทุกข์ด้วย เป็นวัตถุที่ตั้งแห่งทุกข์ทั้งทางกายและทางใจด้วย

จริงอยู่ สำหรับคนที่ถึงทุกข์ โดยทุกข์เพราะตัดมือ เท้า หู และจมูก นอนวางกระเบื้องเพื่ออาหารอันเป็นเดนไว้ข้างหน้าในศาลาของคนอนาถา เมื่อหนอนทะลักออกจากปากแผลอยู่ ย่อมเกิดทุกข์ทางกายอย่างรุนแรงขึ้น เพราะเห็นมหาชนมีผ้าย้อมสีต่าง ๆ มีเครื่องอลังการที่น่าเจริญใจ เล่นนักษัตรอยู่ ย่อมเกิดโหมนัสอย่างรุนแรงขึ้น

คนที่กำลังเจ็บไข้ได้ป่วย จะเห็นอาการของทุกข์ทางกายมากมายหลายอย่าง อาจจะได้ถึงกับมีหนอนทะลักออกจากปากแผลก็ได้ หรือว่าบาดแผลธรรมดาที่ถูกตัดมือ เท้า หู จมูก โรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ ที่เกิดกับร่างกาย ตั้งแต่ศีรษะตลอดเท้า นั่นก็เป็นอาการของทุกข์ทางกาย แต่ว่าคนที่กำลังมีทุกข์ทางกาย ย่อมมีความโหมนัสเพิ่มขึ้น เวลาที่เห็นคนอื่นสนุกสนานร่าเริงปราศจากโรคภัยไข้เจ็บใด ๆ ก็จะมีความรู้สึกน้อยใจ เสียใจ เป็นโหมนัสเกิดขึ้น

อนึ่ง ผู้ที่แปลด้วยทุกข์ทางใจ จะสยายผมและขี้จู่ระ จะหม่นไปทั่ว หม่นไปต่าง ๆ จะโดดเหว จะนำศาสตรามาฆ่าตัว จะดื่มยาพิษ จะเอาเชือกแขวนคอ จะเข้ากองไฟ จะมีปกติเดือดร้อน มีจิตใจร้อนรุ่มอยู่ด้วยอาการนั้น ๆ คิดเรื่องวิปริตนั้น ๆ อยู่

อีกประการหนึ่ง เพราะโหมนัสย่อมบีบคั้นจิตใจ และนำความบีบคั้นมาให้แก่ร่างกาย ฉะนั้น บัณฑิตทั้งหลายจึงกล่าวว่า โหมนัสว่า เป็นทุกข์แล

เวลาที่ใจเป็นทุกข์ กายก็พลอยกินไม่ได้ นอนไม่หลับ เป็นทุกข์ไปด้วย ฉะนั้นทุกข์กายจึงทำให้เกิดทุกข์ใจ และทุกข์ใจก็ทำให้เกิดทุกข์กาย บางคนปวดหัว เป็นไข้ หรือเป็นโรคภัยซึ่งเกิดจากจิตที่กำลังเป็นทุกข์ได้

ข้อความต่อไปแสดงความหมายของทุกข์อีกประการหนึ่ง คือ อุปายาส ไว้ดังนี้

ชื่อว่าอายาสะ ความคับใจ ด้วยอรรถว่า ลำบาก

บทว่า อายาสะ ความคับใจนี้ เป็นชื่อของความลำบากแห่งจิตใจ อันเป็นไปแล้วด้วยอาการหดหู่และย่อท้อ ความคับใจอย่างรุนแรงชื่อว่าอุปายาสะ ความคับแค้นใจ ก็อุปายาสะนี้นั้น มีความวุ่นวายใจเป็นลักษณะ มีการถอนหายใจเป็นระยะ มีความปราศจากความยินดีเป็นปัจจุบันฐาน

ข้อความต่อไป ยกตัวอย่างในอรรถกถาที่ว่า

ผู้ที่ถูกพระราชากริ้ว ตัดอิสริยยศ มีบุตรและพี่น้องที่ถูกประหาร ตัวเองก็ถูกส่งฆ่า ก็ได้หนีเข้าไปสู่ดงด้วยความกลัว ปราศจากความยินดีอย่างใหญ่หลวง เกิดทุกข์ทางกายอย่างรุนแรงขึ้น ยืนเป็นทุกข์ นอนเป็นทุกข์ นั่งเป็นทุกข์ เมื่อคิดอยู่ว่า ญาติของเราเหล่านี้ โภคะของเราเหล่านี้พินาศแล้ว ย่อมเกิดโหมนัสอย่างรุนแรงขึ้น

คนที่เคยมีทุกสิ่งทุกอย่าง ถ้าสูญเสียหมดทุกสิ่งทุกอย่าง ก็เกือบหนีชีวิตต่อไปไม่ได้ ด้วยความรู้สึกโหมนัส

อีกประการหนึ่ง อุปายาสะ ย่อมให้ทุกข์มีประมาณยิ่งอันใดเกิด เพราะเผาผลาญจิตใจ และเพราะทำกายให้เศร้าหมองโดยทุกข์นั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสให้ชื่อว่า ทุกข์แล

ก็ในทุกข์ ๕ อย่างนี้ คือ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โหมนัส อุปายาสะ พึงทราบ โสกะ ดุจการหุงน้ำมันเป็นต้นในภายในภาชนะเท่านั้นด้วยไฟอ่อน พึงทราบปริเทวะ ดุจการลั่นออกข้างนอกภาชนะของของที่เคี่ยวด้วยไฟแรง พึงทราบอุปายาสะ ดุจการ

เคี้ยวจนลื่นไปรอบในกายในภาชนะนั้นเองของสิ่งที่เหลือจากล้นออกข้างนอก
แม้ไม่พอที่จะล้นออกอยู่

หวังว่าชีวิตของแต่ละท่านคงจะไม่ได้ประสบกับโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส
อุปายาสะ อย่างรุนแรง แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าจะไม่พ้นไปเลย แล้วแต่กำลังของ
ความโศกในขณะนั้น บางทีเมื่อผู้เป็นที่รักสิ้นชีวิตไป ก็พอที่จะระลึกได้ว่า ความโศกที่
เกิดขึ้นในขณะนั้นถึงขั้นไหน ก็เป็นเรื่องการสะสมของแต่ละบุคคล แต่ก็แสดงให้เห็นว่า
ทุกภพทุกชาติ ทุกคนต้องประสบกับทั้งโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาสะ

ต่อไปก็เป็นชีวิตประจำวัน คือ การประจวบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รัก ที่ทำให้เกิด
โทมนัสหรือทุกข์ขึ้น

มีข้อความอธิบายว่า

อัปปยสัมปโยคะ คือ บทว่า ที่เขาไม่ต้องการ คือ โดยอรรถว่า ที่เขาไม่
แสวงหา

เวลาท่านผู้ฟังได้อะไรที่ท่านไม่ต้องการ ก็หมายความว่าสิ่งนั้นเป็นสิ่งที่
ท่านไม่ได้แสวงหา

บทว่า ที่เขาไม่ต้องการนี้ เป็นชื่อของอารมณ์ที่ไม่น่าพอใจทั้งหลาย อันเขาไม่
พึงแสวงหา ธรรมมีรูปเป็นต้นเหล่าใดไม่ก้าวไป คือ ไม่ก้าวไปในใจ เหตุนั้น ธรรม
มีรูปเป็นต้นเหล่านั้น จึงชื่อว่าอกันตา ไม่ก้าวไปในใจ

อยู่ข้างนอก คือ เห็นก็ผ่านไป ไม่ได้สนใจ ไม่ได้ใส่ใจ ไม่ได้ติดใจ ไม่ได้
ต้องการ ไม่ได้แสวงหา

ธรรมเหล่าใดย่อมไม่เฝ้าอาบในใจ หรือย่อมไม่ยังใจให้เจริญ เหตุนั้น ธรรม
เหล่านั้นชื่อว่าอมนาปา ไม่เฝ้าอาบใจ หรือไม่ให้ใจเจริญ คือ ไม่น่าพึงใจ

ชื่อว่าสังคติ การไปพร้อม สมาคโม ความมาพร้อม ภาวะที่ร่วมกันในการยืน
และนั่งเป็นต้น ชื่อว่าสโมธานัง การประชุม การทำกิจทั้งปวงร่วมกัน ชื่อว่ามิสสิกาโว
ความเป็นผู้ปะปน อัปปยสัมปโยคทุกขนั้นมีการประชุมสิ่งที่เขาไม่ปรารถนาเป็น

ลักษณะ มีการทำความกระทบจิตใจด้วยอาการต่าง ๆ เป็นระยะ มีภาวะที่
ไร้ประโยชน์เป็นปัจจุบันฐาน พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เป็นทุกข์ เพราะเป็นวัตถุที่ตั้ง
แห่งทุกข์แม้ทั้ง ๒ อย่าง แก่ผู้ที่ประจบแล้วกับสิ่งอันไม่เป็นที่รัก

ลองพิจารณาว่า สิ่งอันไม่เป็นที่รักในชีวิตของทุก ๆ ท่าน คืออะไรบ้าง

จริงอยู่ วัตถุที่เขาไม่ปรารถนาแล้ว (หมายถึงสิ่งของ) ถึงการประจบเข้าแล้ว
ย่อมให้เกิดทุกข์แม้ทางกาย โดยการเจาะ การตัด และการผ่าเป็นต้น แม้ทางใจ
โดยนัยอันเกิดแต่ความหวาดกลัวขึ้นได้

สิ่งที่ไม่ปรารถนาทางกาย คือ ไม่ปรารถนาที่จะให้รูปซึ่งเป็นอันตรายกระทบกับ
ร่างกาย ไม่ว่าจะเป็นมีด เป็นปืน เป็นวัตถุใด ๆ ก็ตามที่จะทำให้ร่างกายปวดเจ็บ
เป็นทุกข์ทรมานเกิดขึ้น นั่นคือวัตถุที่ไม่น่าปรารถนา แม้ทางใจก็มีทุกข์ เวลาที่
ประจบกับสิ่งซึ่งไม่น่าพอใจ ทำให้เกิดความหวาดกลัวขึ้นได้

เพราะเหตุนี้ ท่านจึงตรัสไว้ดังนี้ว่า

เพราะเห็นสัตว์อันไม่เป็นที่รักทีเดียว จึงมีทุกข์ที่ใจก่อน และมีทุกข์อันเกิดแต่
ความพยายามของสัตว์อันไม่เป็นที่รักนั้นที่กายเหตุใด เพราะเหตุนี้พึงทราบ
ความสมาคมกับสัตว์อันไม่เป็นที่รักนั้นว่า อันพระพุทธรเจ้าตรัสว่าเป็นทุกข์ เพราะเป็น
วัตถุที่ตั้งแห่งทุกข์ทั้ง ๒ ในโลกนี้

ท่านผู้ฟังคงจะเคยมีคนที่ท่านไม่ชอบ การไม่ชอบนี้ แม้เพียงเห็นก็ไม่สบายใจ
แล้ว ไม่อยากเห็น บางทีถ้าได้ทราบว่าคนนั้นจะไปในที่ไหน ท่านก็ไม่ไป เพราะว่า
ไม่ต้องการที่จะพบเห็นคนที่ท่านไม่พอใจ นั่นคือการประจบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รัก

และถ้าไม่ชอบมากกว่านั้นอีก คือ โจรผู้ร้ายต่าง ๆ ซึ่งจะไม่มีการชอบเลย
เวลาที่เห็นขโมย โจร นอกจากจะไม่เป็นที่พอใจแล้ว ก็ถึงกับหวาดกลัวด้วย ซึ่ง
ในขณะที่กำลังหวาดกลัวนั้น ก็เป็นทุกข์

เมื่อเห็นผู้ไม่เป็นที่รัก เกิดความทุกข์เพียงเห็น แต่ถ้าเห็นกันต่อไปอีกอาจจะเกิด
ทุกข์มากกว่านั้น คือ ทะเลาะกัน ตีกัน วิวาทกัน ฆ่ากัน ทำร้ายกันก็ได้

เพราะฉะนั้น ทุกข์ซึ่งเกิดจากการประสบกับสิ่งหรือผู้ไม่เป็นที่รัก ย่อมมีตั้งแต่อย่างเล็ก ๆ น้อย ๆ จนกระทั่งถึงการทำให้เกิดภัยอันตรายขึ้นได้

ชีวิตประจำวันนั้น นอกจากจะประสบกับสิ่งซึ่งไม่เป็นที่รักแล้ว ยังมีทุกข์อื่นอีก คือ พลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รัก

กัณนิทเทสนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสคำเป็นอาทิว่า มาตา วา ได้แก่ มารดา ก็ตาม ดังนี้ เพื่อทรงแสดงบุคคลผู้ใคร่ประโยชน์โดยสรุปในคำว่า มารดา เป็นต้นนั้น มีวิเคราะห์ศัพท์ดังต่อไปนี้

ชื่อว่ามารดา ด้วยอรรถว่า ประพฤติยึดถือว่าของเรา

ชื่อว่าบิดา ด้วยอรรถว่า ประพฤติรักใคร่

ชื่อว่าพี่น้องชาย ด้วยอรรถว่า เป็นผู้คบ

ชื่อว่าพี่น้องหญิง ก็เหมือนกัน

ชื่อว่ามิตร ด้วยอรรถว่า ประพฤติเมตตา หรือด้วยอรรถว่า นับถือ

ชื่อว่าอำมาตย์ ด้วยอรรถว่า เป็นผู้ร่วม โดยอรรถ คือ เป็นไปร่วมกันในกิจ และกรณียะทั้งหลาย

ชื่อว่าญาติ ด้วยอรรถว่า เป็นผู้ทราบหรือรู้อย่างนี้ว่า คนนี้เป็นคนข้างในของเรา

ชื่อว่าสาโลหิต ด้วยอรรถว่า เป็นผู้สัมพันธ์กันโดยสายเลือด

ปิเยหิวิปโยคะนั้น มีการพลัดพรากจากวัตถุที่น่าปรารถนาเป็นลักษณะ มีการให้เกิดความโศกขึ้นเป็นรสะ มีการโยนความพินาศให้เป็นปัจจุบันฐาน

นี่คือการพลัดพรากจากผู้ที่เป็นที่รักทั้งหลาย คือ มารดา บิดา พี่น้องชาย พี่น้องหญิง หรือแม่มิตร อำมาตย์ ญาติสาโลหิต

จริงอยู่ วัตถุที่น่าปรารถนาอันบุคคลพลัดพรากอยู่ ย่อมให้เกิดทุกข์แม้ทางกาย โดยลักษณะมีทำให้มีสรีระชubbชืดและเหี่ยวแห้งเป็นต้น แม้ทางใจ โดยเศร้าสร้อยเป็นลำดับว่า แม้สิ่งซึ่งมีอยู่แล้วแก่เรานั้น ก็จะไม่มีแก่เราอีก ดังนี้ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวไว้ดังนี้ว่า เพราะพลัดพรากจากญาติและทรัพย์เป็นต้น คนพาลผู้เพียบพร้อม

ด้วยอุกสร คือ ความโศกจึงเสียดแทงใจ เหตุใด เพราะเหตุนั้น ความพลัดพรากจากของรักนี้ ท่านจึงกล่าวว่า เป็นทุกข์

เมื่อมารดาบิดา พี่น้องชาย พี่น้องหญิง มิตร อำมาตย์ ญาติสาโลหิตสิ้นชีวิตไป ผู้ที่คิดถึงก็就会有ความโศกเศร้า และคิดว่า สิ่งซึ่งมีอยู่แล้วแก่เรานั้น ก็จะไม่แก่เราอีก

ชีวิตของเราที่ยังมีอยู่ แต่ชีวิตของเขาไม่มีอีกที่จะเป็นบุคคลนั้น ทรัพย์สมบัติ บ้านช่อง ข้าวปลาอาหารทั้งหลายที่เรามี เรากำลังบริโภค สำหรับเขาก็จะไม่มีอีก นี่คือการรู้สึกที่ระลึกถึงผู้จากไปโดยสิ้นชีวิต ขณะที่เพียงคิดถึงระลึกถึงนั้น ก็เป็นโสมนัสเวทนาอย่างอ่อน แต่จะเพิ่มกำลังขึ้นจนถึงกับทำให้ร่างกายชুবชืดเหี่ยวแห้งหรือไม่นั้น ก็แล้วแต่กำลังของโสมนัสเวทนา

นี่คือการพลัดพรากจากสิ่งซึ่งเป็นที่รัก

รวมความทั้งหมดของทุกข์ คือ ปรรณาสังขใดเมื่อไม่ได้ย่อมเป็นทุกข์ เช่น ปรรณาสังขที่จะไม่แก่ ปรรณาสังขที่จะไม่เจ็บ ปรรณาสังขที่จะไม่ตาย ก็ไม่มีทางเป็นไปได้

พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่า ยัมปิฉัง น ลภติ ตัมปิ ทุกขัง ปรรณาสังขใดไม่ได้แม้เป็นทุกข์ ความปรรณานั้น มีความปรรณาวัตถุอันไม่พึงได้เป็นลักษณะ มีการแสวงหาวัตถุอันเป็นสาระ มีความไม่สำเร็จเป็นปัจจุภูมฺมฐาน คือ เป็นอาการที่ปรากฏ

อีกประการหนึ่ง สำหรับสัตว์ผู้ปรรณาวัตถุอันนั้น ๆ อยู่ เพราะไม่ได้วัตถุอันนั้น ๆ ย่อมเกิดทุกข์อันสำเร็จแต่ความพลาดหวังใดในโลกนี้ เพราะความปรรณาวัตถุอันไม่พึงได้เป็นเหตุแห่งทุกข์นั้น ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสความไม่ได้สิ่งที่ปรรณาลแล้วว่า เป็นทุกข์แล

โดยย่อ คือ อุปาทานขันธ เป็นทุกข์

เมื่อย่อลงไปจนถึงที่สุดของทุกข์ทั้งหมดที่ได้กล่าวถึงแล้ว คือ ขันธ หรือ อุปาทานขันธนั่นเองเป็นทุกข์

บอกว่า สังขิตเตน (โดยย่อ) พระผู้มีพระภาคตรัสทรงหมายเอาเทศนา จริงอยู่ ใคร ๆ ไม่อาจยืนยันทุกอย่างได้ว่า เท่านี้ ๑๐๐ ทุกข์ หรือว่าเท่านี้ ๑,๐๐๐ ทุกข์ แต่เทศนาอาจยืนยันได้ เพราะฉะนั้น เมื่อทรงยืนยันเทศนาว่า ขึ้นชื่อว่าทุกข์มิใช่อะไรอื่น โดยย่อ อุปาทานขันธ์ ๕ เป็นทุกข์ ดังนี้ จึงตรัสอย่างนั้น

เพราะทุกข์มีชาติเป็นต้นอันใด อันพระผู้มีพระภาคผู้คงที่ตรัสไว้ในโลกนี้ และทุกข์ใดที่พระองค์มิได้ตรัสไว้ ทุกข์นั้น ๆ ทั้งหมด เว้นขันธ์ ๕ นี้เสียแล้ว ย่อมไม่มี ฉะนั้น อุปาทานขันธ์ ๕ นี้ พระผู้มีพระภาคผู้ทรงแสดงที่สุดทุกข์ จึงได้ตรัสว่าเป็นทุกข์ โดยย่อ

ถ้าจะกล่าวถึงทุกข์ของแต่ละคน ให้แต่ละคนเอาความทุกข์ของตัวเองมาเล่า สู้กันฟัง คงไม่มีวันจบ เพราะว่าวันนี้ทุกข์อย่างหนึ่ง อีกวันก็ทุกข์อีกอย่างหนึ่ง

ในโลกนี้มีผู้คนมากมายเพียงใด ทุกข์ก็แจกแจงไปตามเหตุตามปัจจัยเพียงนั้น ไม่มีทางจะประมาณได้ว่า นี่ ๑๐๐ ทุกข์ นี่ ๑,๐๐๐ ทุกข์ ก็จริง แต่โดยสรุปแล้ว ทุกข์ทั้งหมด คือ อุปาทานขันธ์ ๕ นั่นเอง เป็นทุกข์ เพราะถ้าไม่มีขันธ์ ๕ ก็ไม่มีทุกข์ ซึ่งข้อความอุปมาว่า

ชาติเป็นต้นเบียดเบียนอุปาทานขันธ์ ๕ นั้นแล โดยประการต่าง ๆ ดังไฟป่า เบียดเบียนเชื้อฟืน เครื่องประหารเบียดเบียนเป้า เหลือบและยิงเป็นต้นเบียดเบียนโคนคนเกี่ยวข้าวเบียดเบียนนา โจรปล้นบ้านเบียดเบียนบ้าน ย่อมเกิดในอุปาทานขันธ์ทั้ง ๕ นั่นเอง ดุจหญ้าและเถาวัลย์เป็นต้นเกิดในพื้นดิน ดุจดอกไม้ผลไม้และใบอ่อนเป็นต้นเกิดที่ต้นไม้ ฉะนั้น

ถ้ามีขันธ์ ๕ เกิดแล้ว ก็เหมือนต้นไม้ที่เกิดแล้ว ซึ่งย่อมมีดอกไม้ผลไม้และใบอ่อนเกิดที่ต้นไม้นั้น ฉะนั้น เมื่อขันธ์ ๕ เกิดแล้ว ก็ย่อมจะมีทุกข์ลักษณะหนึ่งลักษณะใด เช่น โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส หรืออุปายาสะนั่นเอง เกิดจากอุปาทานขันธ์ ๕ นั้น

และอุปาทานขันธ์ ๕ มีทุกข์เบื้องต้น คือ ชาติ มีทุกข์ท่ามกลาง คือ ชรา มีทุกข์สุดท้าย คือ มรณะ เพราะทุกข์มีความตายเป็นที่สุดกระทบเฉพาะ จึงมีทุกข์ที่

เผาลน คือ โสกะ เพราะอดกลั้นโสกะนั้นไม่ได้ จึงมีทุกข์ที่เป็นเหตุพุดร่าพัน คือ ปริเทวะ ต่อนั้นเพราะประจวบกับโณฏฐัพพะที่ไม่น่าปรารถนา กล่าวคือ ธาตุกำเริบ จึงมีทุกข์ที่เบียดเบียนกาย คือ ทุกข์ เพราะปุณฺณผู้ถูกทุกข์เบียดเบียนอยู่เกิดปฏิกะขึ้นในอุปาทานชั้นนั้น จึงมีทุกข์ที่เบียดเบียนใจ คือ โทมนัส เพราะโสกะเป็นต้น เจริญ สำหรับผู้ที่ปราศจากความยินดี มีทุกข์ที่ถอนหายใจเนื่อง ๆ คือ อุปายาสะ สำหรับผู้ที่ถึงความพลาดหวังแห่งใจ มีทุกข์ เพราะพลาดหวัง คือ ความไม่ได้สิ่งที่ตนปรารถนา

อุปาทานชั้นทั้ง ๕ ที่บุคคลเข้าไปพิจารณาโดยประการต่าง ๆ อย่างนี้ ด้วยประการนี้นั่นแล ชื่อว่าเป็นทุกข์

เพื่อที่จะให้พิจารณาชั้น ๕ นั้นเอง ที่ได้ทรงแสดงทุกข์ต่าง ๆ ไว้มาก

ข้อความต่อไปมีว่า

พระผู้มีพระภาคเพื่อทรงแสดงย่อทุกข์ที่พระองค์ตรัสแสดงแต่ละอย่าง ๆ นี้ ซึ่งใคร ๆ ไม่อาจจะกล่าวโดยไม่เหลือได้ด้วยกับมิใช่น้อยนั้นแม้ทั้งหมดในอุปาทานชั้น ๕ หมวดใดหมวดหนึ่ง ดุจยอร์สแห่งน้ำในมหาสมุทรทั้งสิ้น แสดงในหยดน้ำหยดเดียว ฉะนั้น จึงได้ตรัสว่า สังขิตเตน ปญฺจุปาทานักขันธา ทุกขา กล่าวโดยย่อแล้ว อุปาทานชั้น ๕ เป็นทุกข์ ดังนี้แล

ไม่ใช่เฉพาะในชาตินี้ในสังสารวัฏฏ์ หลายแสนโกฏีกับนับประมาณไม่ได้เลยนั้น ความทุกข์ก็มีประการต่าง ๆ แต่แม้ว่าจะมีมากเพียงใด พระผู้มีพระภาคก็ทรงย่อลงที่ อุปาทานชั้น ๕ นั้นเอง ดุจยอร์สแห่งน้ำในมหาสมุทรทั้งสิ้น แสดงในหยดน้ำหยดเดียว ฉะนั้น

๑๓๘๕

ที่ห้องประชุมตึกสภากาการศึกษามหาวิทยาลัย

วันอาทิตย์ที่ ๑๖ ธันวาคม ๒๕๒๗

ในพระสูตร ได้กล่าวถึงความทุกข์ซึ่งแต่ละคนประสบผ่านมาในสังสารวัฏฏ์ เช่น ใน **สังยุตตนิกาย นิทานวรรค อนมตคคสังยุตต์ปฐมวรรคที่ ๑ อัสสุสูตร ข้อ ๔๒๕** มีข้อความว่า

ครั้งนั้นพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่าน อนาถปิณฑิกเศรษฐี เขตพระนครสาวัตถี ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกภิกษุทั้งหลาย แล้วได้ตรัสว่า

ดูกร ภิกษุทั้งหลาย สังสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องปลายไม่ได้ พวกเธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน น้ำตาที่หลังไหลออกของพวกเธอผู้ท่องเที่ยวไปมา คร่ำครวญร้องไห้อยู่ เพราะประสบสิ่งที่ไม่พอใจ เพราะพลัดพรากจากสิ่งที่พอใจ โดยกาลนานนี้ กับน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ สิ่งไหนจะมากกว่ากัน

ทำไมพระผู้มีพระภาคไม่ทรงแสดงพระอภิรรมโดยละเอียดตลอดเวลา แต่ทรงแสดงธรรมที่จะเตือนให้บุคคลนั้นระลึกถึงการที่ถ้ากิเลสยังไม่ดับ ปัญญายังไม่เจริญ ก็ไม่สามารถพ้นไปจากการร้องไห้ หรือความโศกเศร้าต่าง ๆ ในสังสารวัฏฏ์ได้ จึงได้ตรัสถามภิกษุเหล่านั้นว่า ที่เคยร้องไห้มาแล้วในสังสารวัฏฏ์ กับน้ำในมหาสมุทร สิ่งไหนจะมากกว่ากัน

ภิกษุเหล่านั้นทูลว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกข้าพระองค์ย่อมทราบธรรมตามที่พระผู้มีพระภาค ทรงแสดงแล้วว่า น้ำตาที่หลังไหลออกของพวกข้าพระองค์ผู้ท่องเที่ยวไปมา คร่ำครวญ ร้องไห้อยู่ เพราะการประสบสิ่งที่ไม่พอใจ เพราะพลัดพรากจากสิ่งที่พอใจ โดยกาล นานนี้แหละมากกว่า ส่วนน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ ไม่มากกว่าเลย

ผู้ที่เห็นทะเล ก็ควรจะระลึกได้ว่า น้ำตาของท่านในสังสารวัฏฏ์นั้น มากกว่าน้ำในมหาสมุทรอีก

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

ดูกร ภิกษุทั้งหลาย ถูกละ ๆ พวกเธอทราบธรรมที่เราแสดงแล้วอย่างนี้ ถูกแล้ว น้ำตาที่หลังไหลออกของพวกเธอผู้ที่ท่องเที่ยวไปมา โดยกาลนานนี้แหละ มากกว่า ส่วนน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ ไม่มากกว่าเลย

พวกเธอได้ประสบมรณกรรมของมารดาตลอดกาลนาน น้ำตาที่หลังไหลออกของเธอเหล่านั้น ผู้ประสบมรณกรรมของมารดา คร่ำครวญร้องไห้อยู่ เพราะประสบสิ่งที่ไม่พอใจ เพราะพลัดพรากจากสิ่งที่พอใจนั้นแหละมากกว่า ส่วนน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ ไม่มากกว่าเลย

พวกเธอได้ประสบมรณกรรมของบิดา ... ของน้องสาว ... ของธิดาเป็นต้น ความเสื่อมแห่งญาติ ... ความเสื่อมแห่งภคชะ ... ได้ประสบความเสื่อมเพราะโรคเป็นต้น ตลอดกาลนาน น้ำตาที่หลังไหลออกของเธอเหล่านั้น ผู้ประสบความเสื่อมเพราะโรค คร่ำครวญร้องไห้อยู่ เพราะประสบสิ่งที่ไม่พอใจ เพราะพลัดพรากจากสิ่งที่พอใจนั้นแหละมากกว่า ส่วนน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ ไม่มากกว่าเลย ข้อนี้เพราะเหตุไร เพราะว่าสังสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องปลายไม่ได้

ดูกร ภิกษุทั้งหลาย ก็เหตุเพียงเท่านี้ พอทีเดียวเพื่อจะเบื่อหน่ายในสังขารทั้งปวง พอเพื่อจะคลายกำหนัด พอเพื่อจะหลุดพ้น ดังนี้ ฯ

จบ สูตรที่ ๓

ไม่ใช่ว่าภิกษุเหล่านั้นจะไม่เข้าใจเรื่องการเจริญสติปัฏฐาน ถึงแม้ว่าจะเป็นผู้เข้าใจเรื่องการเจริญสติปัฏฐานก็จริง แต่ถ้าไม่มีพระธรรมเทศนาที่ทรงเตือนให้ระลึกถึงสภาพของสังขารซึ่งเป็นทุกข์ สติย่อมไม่เกิดขึ้นระลึกลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏ และพระผู้มีพระภาคก็ไม่ได้ทรงอุปมาเพียงน้ำตากับน้ำในมหาสมุทรเท่านั้น ยังมีข้อความใน **ติณกัมมสูตร** ข้อ ๔๒๑ - ๔๒๒ ที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า

เหมือนอย่างว่า บุรุษตัดทอนหญ้า ไม้ กิ่งไม้ ใบไม้ในชมพูทวีปนี้แล้วจึงรวมกันไว้ ครั้นแล้วพึงกระทำให้เป็นมัด ๆ ละ ๔ นิ้ว วางไว้ สมมติว่า นี่เป็นมารดาของเรา นี่เป็นมารดาของมารดาของเราโดยลำดับ มารดาของมารดาแห่งบุรุษนั้นไม่พึงสิ้นสุด ส่วนว่าหญ้า ไม้ กิ่งไม้ ใบไม้ในชมพูทวีปนี้ พึงถึงการหมดสิ้นไปข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะว่าสังสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องต้นปลายไม่ได้

เมื่อเหล่าสัตว์ผู้มีวิชาเป็นที่กำกวม มีตณหาเป็นเครื่องประกอบไว้ ท่องเที่ยวไปมาอยู่ ที่สุดเบื้องต้นย่อมไม่ปรากฏ พวกเธอได้เสวยทุกข์ ความเผ็ดร้อน ความพินาศ ได้เพิ่มพูนปฐพีที่เป็นป่าช้าตลอดกาลนาน เหมือนฉนั้น

ข้อความต่อไป ใน **ปฐวีสูตร ข้อ ๔๒๓ - ๔๒๔**

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า

ดูกร ภิกษุทั้งหลาย เหมือนอย่างว่า บุรุษปั้นมหาปฐพีนี้ให้เป็นก้อน ก้อนละเท่าเม็ดกระเบาแล้ววางไว้ สมมติว่า นี่เป็นบิดาของเรา นี่เป็นบิดาของบิดาของเราโดยลำดับ บิดาของบิดาแห่งบุรุษนั้นไม่พึงสิ้นสุด ส่วนมหาปฐพีนี้พึงถึงการหมดสิ้นไปข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะว่าสังสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องต้นปลายไม่ได้

ท่านผู้ฟังที่อยากจะรู้ว่า เมื่อไรโลกเราจะหมดไป ก็ควรคิดถึงที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ให้เอาดินมาปั้นเป็นก้อน ก้อนละเท่าเม็ดกระเบา และสมมติว่า นี่เป็นบิดาของเรา นี่เป็นบิดาของบิดาของเรา จนกระทั่งหมดโลกนี้ แต่สังสารวัฏฏ์ก็ยังไม่หมด ก็จะต้องมีทุกข์สืบต่อไปอีก

นอกจากนั้น พระผู้มีพระภาคยังได้ตรัสไว้ใน **ชีรสูตร ข้อ ๔๒๗ - ๔๒๘** ว่า

น้ำนมมารดาที่พวกเธอผู้ท่องเที่ยวไปมาอยู่โดยกาลนานนั้น ดื่มแล้วนั้นแหละมากกว่าน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ เพราะสังสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องต้นปลายไม่ได้

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงทุกข์ต่าง ๆ โดยนัยของพระสูตร ซึ่งแต่ละภพแต่ละชาติก็ต้องมีทุกข์ที่ไม่เหมือนกับชาตินี้เลย ชาติก่อนใครเคยมีทุกข์อย่างไหน ก็ไม่เหมือนกับทุกข์ของชาตินี้แน่นอน และทุกข์นั้นก็ผ่านไปหมดแล้ว ทุกข์ในชาตินี้ก็

ใกล้จะจบสิ้นด้วยความตาย และจะต้องตั้งต้นทุกข์ของภพชาติต่อไปอีก แต่ไม่ว่าจะเป็นทุกข์มากมายในสังสารวัฏฏ์อย่างใด ขณะใดที่โหม่นสเวทนาเกิด ขณะนั้นต้องเป็นโทสมูลจิต ซึ่งโดยประเภทมี ๒ ดวง ได้แก่ โหม่นสสสหนคตัง ปฏิสมัมปยุตตัง อสังขาริกัง ๑ ดวง และ โหม่นสสสหนคตัง ปฏิสมัมปยุตตัง สสังขาริกัง ๑ ดวง

ทั้ง ๆ ที่ทุกข์มากมาย แต่ว่าโดยปรมาตถธรรม โดยสภาพที่ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล ไม่ใช่ตัวตน ได้แก่ โทสมูลจิต ๒ ดวง

บางท่านเป็นห่วงว่า ท่านฟังแต่ธรรมไปเรื่อย ๆ แต่ยังไม่ได้อธิษฐานพระอริยธรรมเลย ซึ่งตามความเป็นจริงนั้น ขณะที่ฟังเรื่องของนามธรรมและรูปธรรมโดยละเอียดขึ้น นั่นคือการศึกษามรรคธรรมหรืออริยธรรมนั่นเอง เพราะชื่อนามธรรมและรูปธรรมเป็นปรมาตถธรรม เป็นอริยธรรม

เพราะฉะนั้น เมื่อได้ศึกษาความละเอียดของนามธรรมและรูปธรรมที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ได้รู้ว่า ขณะใดเป็นจิตที่ไม่ใช่วິถิจิต และขณะใดเป็นจิตที่เป็นวิถิจิต ขณะใดเป็นจิตเห็นซึ่งเป็นวิปาก ขณะใดเป็นจิตที่เป็นกุศลและอกุศลซึ่งเป็นเหตุ ขณะนั้น คือ การศึกษาพระอริยธรรมนั่นเอง เพราะว่าสภาพธรรมซึ่งเป็นนามธรรมและรูปธรรมโดยละเอียดนั้น แสดงไว้ในอริยธรรมปิฎกและอภิมมัตถสังคหะทั้งนั้น

ข้อความทั้งหมดที่ได้กล่าวถึงแล้วนี้ คือ ปรมาตถธรรม หรืออริยธรรม ซึ่งกล่าวถึงสภาพธรรมโดยละเอียดต่าง ๆ และต้องรู้จุดประสงค์ของการศึกษาว่า การศึกษาพระอภิมมัตถสังคหะหรืออริยธรรมปิฎกนั้นเพื่ออะไร

ไม่ใช่เพื่อที่จะจำว่ามีจิตกี่ดวง มีเจตสิกกี่ดวงและเกิดกับจิตกี่ดวง แต่เพื่อปรุงแต่งเกื้อกูลให้สติระลึกถึงลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏเพื่อที่จะเข้าใจจริง ๆ จนกระทั่งสามารถที่จะละคลายการยึดถือสภาพธรรมว่าเป็นสัตว์ บุคคล ตัวตนได้

เวลาที่สติปัฏฐานเกิด ขณะนั้นจะรู้ใหม่ว่า มีเจตสิกเกิดร่วมด้วยกี่ดวง ขณะที่กำลังเห็นขณะนี้ จะรู้ใหม่ว่า มีเจตสิกเกิดร่วมด้วยกี่ดวง และจะคิดหรือแปลว่า ในขณะที่กำลังได้ยิน เป็นจิตอะไร มีเจตสิกเกิดร่วมด้วยกี่ดวง แต่ว่าในขณะที่

สติปัญญานเกิด ปัญญากำลังพิจารณา ศึกษา สังเกตลักษณะของสภาพธรรมที่เป็นนามธรรมหรือรูปธรรม ซึ่งไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล ไม่ใช่ตัวตน

เพราะฉะนั้น การศึกษาปรมาตมธรรมส่วนละเอียด เพื่อเป็นสังขารชั้นปรับปรุงแต่งให้เมื่อสติระลึกลักษณะของสภาพธรรมใด ปัญญาที่เคยได้ยินได้ฟัง เคยพิจารณา เคยเข้าใจส่วนละเอียดของสภาพธรรมนั้น ๆ จะช่วยให้พิจารณาได้ถูกต้องว่าลักษณะนั้นไม่ใช่สิ่งที่จะพึงยึดถือว่าเป็นสัตว์ เป็นบุคคล เป็นตัวตน เพราะว่าเป็นเพียงลักษณะของสภาพธรรมแต่ละลักษณะเท่านั้นที่ปรากฏ

ต้องเข้าใจจุดประสงค์ของการฟังธรรม หรือการศึกษารวมทั้ง ๓ ปีฏกด้วยว่า เพื่อประโยชน์ให้สติปัญญานเกิดขึ้น และปัญญาสามารถรู้ชัดในลักษณะสภาพธรรมจนสามารถดับกิเลสได้

สำหรับโทสมูลจิต ๒ ดวง ซึ่งเกิดขึ้นเป็นไปในวันหนึ่ง ๆ นั้น ควรรู้ว่า เกิดขึ้นเพราะอกุศลเจตสิกที่ดวงเป็นปัจจัยบ้าง เพื่อเกื้อกูลไม่ให้ยึดถือโทสมูลจิตที่เกิดปรากฏในขณะนั้นว่าเป็นเรา หรือว่าเป็นตัวตน

จะขอกล่าวถึงทีละดวง คือ

โทสมูลจิตดวงที่ ๑ โทมนัสสสหนคตัง ปฏิฆัมสัมปยุตตัง อสังขาริกัง เป็นโทสมูลจิตซึ่งเกิดร่วมกับโทมนัสเวทนา เกิดเองตามปัจจัย โดยไม่อาศัยการชักจูงมีเจตสิกเกิดร่วมด้วย ๑๗ ดวง คือ อัญญสมานาเจตสิก ๑๒ ดวง เว้นปีติ อกุศลสาธารณเจตสิก ๔ ดวง และโทสเจตสิก ๑ ดวง รวมเป็น ๑๗ ดวง แต่ถ้ามีอกุศลเจตสิกอื่นเกิดร่วมด้วย เช่น อิศสาเจตสิก หรือมัจฉริยเจตสิก หรือกุกกุจเจตสิกเกิดร่วมด้วย จะเพิ่มขึ้นอีก ๑ ดวง เป็น ๑๘ ดวง

สำหรับสัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ได้แก่ ผัสสเจตสิก ๑ เวทนาเจตสิก ๑ สัญญาเจตสิก ๑ เอกัคคตาเจตสิก ๑ เจตนาเจตสิก ๑ ขีวิตินทริยเจตสิก ๑ มนสิการเจตสิก ๑ เจตสิกเหล่านี้ต้องเกิดกับจิตทุกดวง ไม่ว่าจะเป็นชาติใด ไม่ว่าจะเป็นกุศลจิต อกุศลจิต วิบากจิต กิริยาจิต มหัคคตจิต หรือโลกุตตรจิต จะต้องมี

สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวง เกิดร่วมด้วย เพราะฉะนั้น โทสมูลจิตดวงที่ ๑ ต้องมีสัพพจิตตสาธารณเจตสิกทั้ง ๗ เกิดร่วมด้วย

สำหรับปกิณณกเจตสิก ๖ ดวง คือ เจตสิกซึ่งเว้นไม่เกิดกับจิตบางดวง ตามควร ได้แก่ วิตกเจตสิก ๑ วิจารเจตสิก ๑ อธิโมกขเจตสิก ๑ วิริยเจตสิก ๑ ปีติเจตสิก ๑ ฉันทเจตสิก ๑

ปกิณณกเจตสิกทั้งหมดมี ๖ ดวง แต่เกิดกับโทสมูลจิตได้เพียง ๕ ดวงเท่านั้น คือ วิตกเจตสิก ๑ วิจารเจตสิก ๑ อธิโมกขเจตสิก ๑ วิริยเจตสิก ๑ และฉันทเจตสิก ๑ เว้นปีติ เพราะปีติต้องเกิดร่วมกับโสมนัสเวทนา จะไม่เกิดร่วมกับโทมนัสเวทนาเลย

อัญญสมานาเจตสิก คือ เจตสิกที่สามารถเกิดกับจิตได้ทุกประเภท ไม่ว่าจะเป็นชาติกุศล อกุศล วิบาก กิริยา ไม่ว่าจะเป็นภูมิใดก็ตาม อัญญสมานาเจตสิกทั้งหมดมี ๑๓ ดวง เว้นไม่เกิดกับโทสมูลจิตเพียง ๑ ดวง คือ ปีติเจตสิก เพราะฉะนั้น อัญญสมานาเจตสิกจึงเกิดกับโทสมูลจิตได้ ๑๒ ดวง

อกุศลสาธารณเจตสิก ๔ คือ โมหเจตสิก ๑ อหิริกเจตสิก ๑ อโนตตัปปเจตสิก ๑ อุทัจจเจตสิก ๑ ต้องเกิดกับอกุศลจิตทุกดวง ไม่ว่าจะจะเป็น โลกมูลจิต โทสมูลจิต หรือโมหมูลจิต

เพราะฉะนั้น โทสมูลจิต มีอัญญสมานาเจตสิกเกิดร่วมด้วย ๑๒ ดวง และมีอกุศลสาธารณเจตสิกเกิดร่วมด้วย ๔ ดวง เป็น ๑๖ ดวง นอกจากนั้นยังมีอกุศลเจตสิกเกิดร่วมด้วย คือ โทสเจตสิก ๑ ดวง รวมเป็น ๑๗ ดวง ถ้าอัสสา หรือมัจฉริยะ หรืออุกุกจะจะไม่เกิดร่วมด้วย

นี่เป็นขณะหนึ่ง ๆ ซึ่งโทมนัสเวทนาเกิดร่วมกับโทสมูลจิต

ถ้าเป็นโทสมูลจิตดวงที่ ๒ ที่เป็นสสังขาริก ก็มีถิ่นเจตสิกและมิทธเจตสิกเกิดร่วมอีก รวมเป็น ๑๙ ดวง หรือ ๒๐ ดวง ถ้ามีอัสสา หรือมัจฉริยะ หรืออุกุกจะเกิดร่วมด้วย แต่ไม่ใช่ว่าทุกครั้งที่โทสมูลจิตที่เป็นสสังขาริกเกิดขึ้น จะต้องมีถิ่นเจตสิกและมิทธเจตสิกเกิดร่วมด้วย คือ ไม่ต้องมีถิ่นเจตสิกและมิทธเจตสิกเกิดร่วมด้วยก็ได้ แม้เป็นสสังขาริก

ถ. โสกะ ปริเทวะ อุปายาสะ เป็นอกุศลเจตสิกดวงไหนบ้าง

ส. ที่กล่าวถึงเมื่อนี้ คือ โทสมูลจิต ต้องมีอัณณสมานาเจตสิกเกิดร่วมด้วย ๑๒ ดวง เว้นปีติ และต้องมีอกุศลสาธารณเจตสิก ๔ ดวง เกิดร่วมด้วย รวมเป็น ๑๖ ดวง และมีอกุศลเจตสิก คือ โทสเจตสิกอีก ๑ ดวง เกิดร่วมด้วย จึงเป็น ๑๗ ดวง ถ้าไม่มีอิสสา หรือมัจฉริยะ หรือกุกกุจจะ ซึ่งเป็นอกุศลเจตสิกที่เกิดกับโทสมูลจิตได้ เท่านั้น

ถ. ยังไม่เข้าใจว่า โสกะ ปริเทวะ อุปายาสะนั้น เป็นอกุศลเจตสิกดวงไหน

ส. ดวงเดียวหรือ

ถ. ดวงไหนบ้าง

ส. ถ้ากล่าวถึงความรู้สึกเสียใจ ขณะนั้นเป็นโทมนัสเวทนา เป็นเวทนาเจตสิก ถ้ากล่าวถึงความไม่สบายใจในขณะที่ร้องไห้คร่ำครวญ ทุกข์โศก ไม่มีใครรู้สึกสบายใจเลยในขณะนั้น ก็ต้องเป็นโทสเจตสิก

ถ. ในส่วนของอกุศลเจตสิก ๑๔ ดวง ก็มีโทสเจตสิกเกิดร่วมด้วย มีโทสะ อิสสา มัจฉริยะ กุกกุจจะ เรียนถามว่า โสกะ ปริเทวะ จะเป็นดวงไหน

ส. ไม่เป็นอิสสา ได้ไหม ไม่เป็นมัจฉริยะ ได้ไหม

๑๓๘๖

ที่ห้องประชุมตึกสภากาชาดศึกษามหาวิทยาลัย

วันอาทิตย์ที่ ๑๖ ธันวาคม ๒๕๒๗

สำหรับจิตที่เป็นอกุศล ต้องประกอบด้วยอกุศลเจตสิก แต่ไม่ได้หมายความว่า มีแต่เฉพาะอกุศลเจตสิกเท่านั้น ต้องมีอัญญสมานาเจตสิกด้วยเป็นพื้น ซึ่งเกิดกับจิต ทุกดวง

สำหรับอกุศลเจตสิก ๑๔ ดวงนั้น ได้กล่าวถึงแล้ว ๙ ดวง ในเรื่องของโลภมูลจิต ได้แก่ อกุศลสาธารณเจตสิก ๔ ดวง คือ โมหเจตสิก ๑ อหิริกเจตสิก ๑ อโนตตปปเจตสิก ๑ อุทธัจจเจตสิก ๑ และโลภเจตสิก ๑ ทิฏฐิเจตสิก ๑ มานะเจตสิก ๑ ถีนเจตสิก ๑ มิตถเจตสิก ๑ รวมเป็น ๙ เจตสิก

อกุศลเจตสิกทั้งหมดในสังสารวัฏฏ์ จะเป็นกัภพ กิชาติ กิภูมิต ที่ไหนก็ตาม จะมีอกุศลเจตสิกเพียง ๑๔ ดวงเท่านั้น ซึ่งได้กล่าวถึงแล้ว ๙ เจตสิก ในเรื่องของ โลภมูลจิต เหลืออีกเพียง ๕ ดวงเท่านั้น ซึ่งก็เกิดกับโทสมูลจิต ๔ ดวง และเกิดกับ โมหมูลจิต ๑ ดวง

สำหรับอกุศลเจตสิกที่เกิดกับโทสมูลจิต เป็นโทเจตตะ ได้แก่ โทสเจตสิก ๑ อีสสาเจตสิก ๑ มัจฉริยเจตสิก ๑ และกุกกุจเจตสิก ๑ เป็นอกุศลเจตสิกซึ่งจะไม่เกิด กับโลภมูลจิตและโมหมูลจิต จะเกิดกับโทสมูลจิตเท่านั้น

สำหรับอกุศลเจตสิกอีก ๑ ดวงนั้น ไม่เกิดกับโลภมูลจิตและโทสมูลจิต แต่เกิดกับโมหมูลจิต คือ วิจิกิจฉาเจตสิก

เพราะฉะนั้น เวลาที่โศกเศร้าเสียใจจะต้องพิจารณาว่า ในขณะที่นั้นมี โทสเจตสิกเกิดแน่นอน แต่ว่ามีอีสสาเจตสิกเกิดใหม่ มีมัจฉริยเจตสิกเกิดใหม่ มีกุกกุจเจตสิกเกิดใหม่ ซึ่งก็จะต้องทราบถึงอกุศลเจตสิกที่เกิดกับโทสมูลจิต แต่ที่ได้ กล่าวถึงแล้ว คือ โทสเจตสิก ที่จะกล่าวต่อไป คือ อีสสาเจตสิก มัจฉริยเจตสิก และ กุกกุจเจตสิก

อัฐสาลินี นิกเขปกันท์ พระบาลีนิตเทศอิสสาสังโยชน มีข้อความว่า

อิสสาสังโยชนเป็นไฉน

ภาษาบาลีใช้คำว่า อิสสา แต่ภาษาไทยใช้คำว่า ริษยา ความริษยา คือ ลักษณะของอิสสาเจตสิก ได้แก่

การริษยา กิริยาที่ริษยา ความริษยา การเกียดกัน กิริยาที่เกียดกัน ความเกียดกันในลาภสักการะ การทำความเคียด การนับถือ การไหว้ว การบูชาของคนอื่นอันใด นี้เรียกว่า อิสสาสังโยชน ซึ่งมีการซึ่งเคียดสมบัติของคนอื่น เป็นลักษณะว่า จะประโยชนอะไรด้วยสิ่งนี้ แก่คนเหล่านี้ในลาภเป็นต้นของคนเหล่านี้ อันใด

ท่านผู้ฟังอาจจะคิดว่า ท่านไม่เคยริษยาใครเลย แต่ถ้าได้ฟังลักษณะของอิสสา และพิจารณาจิตใจของตัวเองจริง ๆ สติอาจจะระลึกได้บ้างว่า ขณะไหนเป็นความ ริษยา อาจจะไม่รุนแรง เพียงนิดเดียวที่เกิดขึ้นก็ทำให้เห็นว่า ขณะนั้นเป็นสภาพของ ธรรมอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นอิสสาเจตสิก

ความอิสสาหรือริษยาจะเกิดได้เมื่อมีลาภเป็นต้นของคนอื่นเป็นเหตุก่อให้เกิด เพราะว่าลักษณะของความริษยานั้น เป็นการซึ่งเคียดสมบัติของคนอื่น ไม่พอใจที่คนอื่นมีสมบัติอย่างนั้น ๆ

แสดงให้เห็นถึง อกุศลที่มีมากมายหลายประเภท ทั้งโลภะ มานะ ความสำคัญตน จนกระทั่งความสำคัญตนมีมากจนไม่อยากจะให้คนอื่นดีกว่า นั่นคือลักษณะของความริษยา และขณะที่ความริษยาเกิดขึ้น จะสังเกตได้ว่า ขณะนั้นสบายไม่ใจ

ขณะที่ไม่สบายใจ ขณะนั้นเป็นลักษณะหนึ่งของโทสมูลจิต และถ้าขณะนั้นมีสมบัติของคนอื่นเป็นเหตุก่อให้เกิด ขณะนั้นเป็นลักษณะของความอิสสา

เวลาที่เห็นญาติพี่น้องเพื่อนฝูงได้ดีมีสุข รู้สึกอย่างไร ยินดีด้วยหรือเปล่า หรือว่าเฉย ๆ หรือไม่อยากจะให้เขาได้

บางครั้งความริษยาก็ก่อกับคิดว่า เมื่อไรทรัพย์สมบัติของคนอื่นจึงจะหมดไป ไม่มีความสุขเลยในขณะที่คนอื่นได้สมบัติต่าง ๆ นั้นเป็นลักษณะของความริษยา เพราะฉะนั้น พิจารณาได้ในขณะที่ความโศกความเสียใจเกิดขึ้นว่า ขณะนั้นมี อิสสาเจตสิกเกิดร่วมด้วยหรือเปล่า

ในอรรถกถาอธิบายความหมายของคำว่า ลามสักการะ เป็นต้น มีข้อความว่า

คำว่า ลาม ได้แก่ การได้เฉพาะซึ่งปัจจัย ๔ มีจีวร เป็นต้น

นี้สำหรับบรรพชิต แสดงว่า แม้บรรพชิตเอง ซึ่งยังไม่ใช้พระโสดาบันบุคคล ที่ดับอิสสาและมัจฉริยะได้แล้ว ก็อาจจะมี การริษยาได้เวลาที่บุคคลอื่นได้ลาม มีจีวรอย่างดี เป็นต้น

คำว่า สักการะ ได้แก่ การได้เฉพาะซึ่งปัจจัยเหล่านั้นแหละที่ดี อันเขากระทำ แล้ว

การได้สิ่งหนึ่งสิ่งใดมาเล็ก ๆ น้อย ๆ จากญาติมิตรสหายเพื่อนฝูงเป็นลาม แต่ ถ้าได้สักการะ หมายความว่าสิ่งนั้นอันเขากระทำดีแล้วจึงได้ให้ นั่นคือสักการะ

คำว่า การทำความเคารพ ได้แก่ กิริยาที่เคารพ คือ การกระทำให้เป็นภาวะ

การเคารพ คือ เมื่อเคารพบุคคลหนึ่งบุคคลใด ก็อาจจะช่วยเหลือดูแลเกื้อกูล บุคคลนั้นด้วยความเคารพ เป็นการแสดงความเคารพอย่างหนึ่ง อาจจะเป็นการ ต้อนรับ หาน้ำ หรือว่าที่นั่ง ความสะดวกต่าง ๆ ให้ นั่นคือกิริยาที่เคารพ

คำว่า การนับถือ ได้แก่ การกระทำให้เป็นที่ยึดด้วยใจ

ถ้านับถือใคร ตั้งบุคคลนั้นไว้เป็นที่ยึด หมายความว่านับถือจริง ๆ ไม่เป็นที่ซึ่ง ไม่เป็นที่ดูหมิ่นด้วยประการใด ๆ นั่นจึงเป็นการนับถือ

คำว่า การไหว้ ได้แก่ การไหว้ด้วยเบญจางคประดิษฐ์

คำว่า การบูชา ได้แก่ การบูชาด้วยของหอมและดอกไม้ เป็นต้น

การบูชาไม่เหมือนกับลาภ คือ ลาภเป็นเครื่องใช้ที่จะบริโภคใช้สอยต่าง ๆ ได้ แต่ดอกไม้มงกคที่นำมาบูชาพวกนี้ ใช้สอยอะไรไม่ได้

ที่เชื่อว่าการวิชยา เกี่ยวกับการเกิดกัน อาการที่เกิดกัน เชื่อว่ากิริยาที่วิชยา คำว่าเกิดกันเป็นต้น เป็นไวพจน์ของการวิชยา ก็ลักษณะซึ่งเกิดของวิชยานี้

เวลาที่กล่าวถึงวิชยาจะมีคำว่า ความซึ่งเกิด ลักษณะที่ซึ่งเกิด ซึ่งหมายความว่าถึงความไม่เป็นสุข ความไม่พอใจเวลาที่คนอื่นได้ดีมีสุข เช่น ได้ลาภ เป็นต้น

ก็ลักษณะซึ่งเกิดของวิชยานี้ บัณฑิตพึงแสดงโดยคฤหัสถ์บ้าง โดยบรรพชิตบ้าง จริงอยู่ คฤหัสถ์บางคนอาศัยหน้าที่การงานที่ขายพื้งทำของตนด้วยอาชีพอย่างใดอย่างหนึ่งในบรรดาอาชีพทั้งหลายมีการทำนาและการค้าขายเป็นต้น ย่อมได้ยานบ้าง พาหนะบ้าง รัถนะบ้างที่ดี ๆ อีกคนหนึ่งไม่มีความต้องการให้เขาได้ลาภ ย่อมไม่ยินดีด้วยลาภนั้น คิดแต่ว่า เมื่อไรหนอเจ้าคนนี้จะเสื่อมจากสมบัตินี้เป็นคนตกยากเที่ยวไป เมื่อเขาเสื่อมจากสมบัตินั้นด้วยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง ย่อมชอบใจ

นี่คือลักษณะอาการของการวิชยา ซึ่งจะต้องระลึกถึงสภาพจิตของตนเองว่ามีบ้างไหม กับญาติ กับมิตรสหาย กับคนที่ร่วมงาน

สำหรับบรรพชิต

เวลาที่เห็นบรรพชิตรูปอื่นได้ลาภ เกิดขึ้นเพราะอาศัยการศึกษาเล่าเรียนเป็นต้น ก็ตาม ก็คิดว่า เมื่อไรหนอท่านรูปนี้จะเสื่อมจากลาภเป็นต้น เวลาที่เห็นบรรพชิตรูปนั้นเสื่อมแล้วด้วยเหตุอย่างหนึ่ง ย่อมชอบใจ พึงทราบว่ วิชยามีลักษณะซึ่งเกิดสมบัติของคนอื่นอย่างนี้

เวลาที่เห็นคนอื่นวิชยาก็รู้ ใช่ไหม บางคนก็กล่าวว่า รู้ว่าใครกำลังวิชยา แต่เวลาที่ตนเองวิชยาจะรู้สึกบ้างไหมว่า ขณะนั้นเป็นความวิชยาแล้ว

๓. ถ้ารำพึงกับตนเองว่า เมื่อไรหนอจะดีอย่างเขาบ้าง เป็นการวิชยาไหม

ส. วิชา ต้องเวลาให้เห็นคนอื่นได้ดีมีสุข และเราไม่สบายใจที่เราได้ ไม่อยากให้คนอื่นได้

ถ. เรารำพึงว่า เมื่อไรเราจะได้อย่างเขา เป็นอิสสาใหม่

ส. เมื่อไรได้อย่างเขา เป็นการคิดถึงตัวเอง ถ้าเขาได้ก็ดีใจด้วยที่เราได้ เป็นเรื่องของตัวเองไม่ใช่วิชา ถ้าเป็นเรื่องของคนอื่น สมบัติของคนอื่น และไม่อยากให้คนอื่นได้อย่างนั้น จึงเป็นวิชา

ถ. เพราะมีโลภะ ใช่ไหม

ส. เวลาที่รักตัวเองมาก ไม่อยากแม้แต่จะให้คนอื่นได้ดี เพราะเกรงว่าคนอื่นจะได้ดีกว่า นั่นคือลักษณะของความริษยา อยากให้ตัวเองดีที่สุดในคนเดียว และเวลาที่คนอื่นดีขึ้นก็ไม่พอใจ ขณะนั้นเป็นความริษยา

เพราะฉะนั้น จะรู้ตัวเองได้ว่ามีความริษยาหรือไม่ ก็เวลาให้เห็นคนอื่นได้สิ่งหนึ่ง สิ่งใดสังเกตจิตใจว่า ขณะนั้นรู้สึกอย่างไร

ถ. ถ้าเราอยากจะได้อย่างเขาบ้าง จะเป็นผลเสียไหม

ส. ไม่เป็นผลเสีย และไม่ใช่วิชา ถ้าอยากเป็นคนดี จะเสียได้อย่างไร ถ้าจะได้ลาภ ลาภนั้นควรจะมาจากการดี เพราะฉะนั้น ถ้าอยากดี และอยากได้ผล ของความดี ขณะนั้นไม่ใช่วิชา

ถ. การริษยาซึ่งเคียด ใจคิดดูขึ้นมาก็อยากจะทำจัด ก็พยายามคิดถึง วิถีจิตที่เกิดขึ้น ๓ วาระ คือ มโนทวารวัชชนจิต โวภูตัพพนจิต ชวนจิต ใช่ไหม

ส. คิดทันไหม

ถ. กราบเรียนถาม เพื่อไปฝึกหัด

ส. ที่จริง ก่อนที่จะละกิเลสอื่นใดทั้งหมดทั้งสิ้น ต้องละการยึดถือ สภาพธรรมนั้นว่าเป็นตัวตน เป็นสัตว์ เป็นบุคคลก่อน ถ้ายังมีความเป็นตัวตน เป็นสัตว์ เป็นบุคคลอยู่ ก็ยังมีความริษยาได้ และริษยาต้องเกิดกับโทสมูลจิต เพราะว่าเป็นสภาพที่ไม่สบายใจ ตรงกันข้ามกับลักษณะที่กำลังสนุกสนาน ราเริงยินดี

ถ. เมื่อเรียนธรรมแล้วก็อยากเข้าใจสิ่งที่สงสัย คือ สงสัยว่า วิถีจิต ๑๗ ขณะ เวลาที่เกิดขึ้นมา วิถีจิตเกิดก็ดวง ซึ่งอาจารย์หลายท่านบอกว่า ลัดนิ้วมือเดียวเกิดเป็นหมื่นดวงแสนดวง เพราะฉะนั้น วินาทีหนึ่งอาจเกิดเป็นพันดวง วิชา যা যাเกิดเกิดขึ้นมานี้ จิตเกิดก็ดวง

ส. การรู้ลักษณะที่ไม่ใช่ตัวตน กับการคิดว่าเป็นจำนวนเท่าไร อย่างไหนจะดีกว่ากัน

ถ. ปฏิบัติตามคำของอาจารย์อยู่แล้ว แต่เวลามาเรียนก็อยากจะรู้ว่า ๑ วินาที วิถีจิตเกิดกี่ขณะ

ส. ทำไมชอบจำนวนมาก ๆ แต่ประโยชน์อยู่ที่การระลึกลักษณะของสภาพธรรมซึ่งเป็นนามธรรมหรือรูปธรรม ซึ่งยากที่จะแยกออกจากกันได้ โดยไม่ต้องคำนึงถึงเลยว่าขณะนั้นก็หมื่นก็แสนแล้ว แต่ต้องรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏ และศึกษาในลักษณะที่เป็นนามธรรมหรือเป็นรูปธรรม

บางท่านอาจจะพอใจในจำนวน แต่ขอเรียนว่า ถ้าสติเกิดระลึกลักษณะของสภาพธรรมและสามารถรู้ได้ว่าขณะนั้นไม่ใช่ตัวตน ย่อมมีประโยชน์กว่า

เรื่องของความริษยา เป็นธรรมที่เป็นอันตรายมาก เพราะไม่สามารถแม้จะยินดีกับความสุขของคนอื่นได้ เป็นความรักตน ลำคัญตนอย่างยิ่ง ซึ่งทนไม่ได้ต่อสมบัติของคนอื่น แต่น่าจะคิดว่า คนอื่นได้สมบัติ ทำไมตัวเองจะต้องเดือดร้อน ใครได้สมบัติอะไร ก็ตามบุญตามกรรมของคนนั้น เดือดร้อนทำไม แต่คนที่สะสมความริษยาก็จะเกิดสภาพธรรมที่ทนไม่ได้ต่อสมบัติของคนอื่น

ริษยาเป็นอกุศลเจตสิกที่เกิดกับโทสมูลจิต แต่เกิดกับโลภมูลจิตและโมหมูลจิตไม่ได้

สำหรับโทสเจตสิก มีโทสเจตสิก ๑ อิศสาเจตสิก ๑ มัจฉริยเจตสิก ๑ และกุกกุจเจตสิก ๑ ถ้าริษยาหรืออิจฉาเกิดร่วมด้วยในขณะนั้น เจตสิกที่เกิดกับโทสมูลจิตก็เพิ่มขึ้นอีก แต่ไม่ได้หมายความว่า ทุกครั้งที่โทสมูลจิตเกิดต้องมีอิจฉาเจตสิกเกิดร่วมด้วย

สำหรับมัจฉริยเจตสิก ได้แก่ ความตระหนี่ หรือความหวงแหน

พึงทราบความที่ความตระหนี่นั้น มีการซ่อนสมบัติของตนเป็นลักษณะบ้าง มีการถือเอาเป็นสมบัติของตนเป็นลักษณะบ้าง เกี่ยวกับความเป็นไปว่า ความอัครัยนี้จึงเป็นของเราเท่านั้น อย่าเป็นของคนอื่นเลย ดังนี้

นี่คือลักษณะของมัจฉริยเจตสิก ซึ่งเกิดได้เฉพาะกับโทสมูลจิตเท่านั้น เวลาที่เกิดความตระหนี่ ความหวงแหน อยากจะให้สมบัติเป็นของตนคนเดียว ไม่อยากให้สาธารณะเป็นของคนอื่นด้วยเลย ขณะนั้นสังเกตความรู้สึกว่า สบายใจไหม

เรื่องของอกุศลจิตทั้งหมดสามารถรู้ได้โดยवेทนาว่า ขณะนั้นเป็นอกุศลจิตประเภทไหน เป็นโลภมูลจิต หรือว่าเป็นโทสมูลจิต

อย่างมัจฉริยะะ ความตระหนี่ เวลาที่เกิดตระหนี่ขึ้น สบายใจไหม คิดถึงवेทนา ความรู้สึกในขณะนั้น เมื่อเป็นความไม่สบายใจ ต้องเป็นโทสมูลจิต ไม่ใช่โลภมูลจิต

ถ. เวลาไปซื้อของ คนขายบอกราคามารู้สึกว่าแพง ก็ไม่ซื้อ เดินออกมา ตอนนั้นรู้สึกไม่สบายใจ เป็นมัจฉริยะะหรือเปล่า

ส. เป็นโทสมูลจิต

วิชามีสมบัติของคนอื่นเป็นเหตุก่อให้เกิด แต่มัจฉริยะะต้องมีสมบัติของตนเป็นเหตุก่อให้เกิด ไม่อยาก让别人เป็นอย่างนั้นบ้าง หรือว่าไม่อยากจะให้สาธารณะทั่วไปกับคนอื่น

สำหรับมัจฉริยะะมี ๕ อย่าง คือ อาวาสมัจฉริยะะ กุลมัจฉริยะะ ลาภมัจฉริยะะ วรรณมัจฉริยะะ และธรรมมัจฉริยะะ เพื่อเป็นเครื่องพิจารณาว่า แต่ละบุคคลมีมัจฉริยะะในเรื่องใดและในขณะใด เพราะวามัจฉริยะะย่อมเป็นไปในมัจฉริยะะ ๕ นี้ คือ

๑. อาวาสมัจฉริยะะ ที่ชื่อว่าที่อยู่อาศัย ได้แก่ อารามทั้งหมดบ้าง บริเวณบ้าง ห้องน้อยบ้าง ที่พักผ่อนกลางวันและที่พักผ่อนกลางคืนเป็นต้นบ้าง ผู้ที่อยู่ในที่อยู่อาศัยเหล่านั้น ย่อมอยู่สบาย ย่อมได้ปัจจัยทั้งหลาย ภิกษุรูปหนึ่งย่อมไม่ปรารถนาการที่ภิกษุผู้มีศีลเป็นที่รัก ผู้ถึงพร้อมด้วยวัตรมาในที่อยู่อาศัยนั้น แม้มามากแล้ว

ย่อมคิดว่า ขอให้ไปเสียเร็ว ๆ ดังนี้ นี่ชื่อว่าอวาสมัจฉริยะ (ตระหนี่ที่อยู่อาศัย) แต่สำหรับภิกษุผู้ไม่ปรารภณาการที่พวกก่อการทะเลาะเป็นต้นอยู่ในที่อยู่อาศัยนั้น ไม่ถือว่าเป็นอวาสมัจฉริยะ

ท่านผู้ฟังเคยตระหนี่ที่อยู่บ้างหรือเปล่า

ที่อยู่ แม้แต่ที่นั่ง ที่นอน ในรถประจำทางก็ได้ ที่ไหนก็ได้ที่ท่านอยู่สบาย และคนอื่นจะใช้สถานที่นั้น ท่านก็เกิดความไม่พอใจ ในขณะนั้นเป็นอวาสมัจฉริยะ เพราะว่าในขณะนั้นยึดถือเหมือนกับว่าเป็นสมบัติของตน และเกิดการไม่สบายขึ้น ถ้าคนอื่นจะใช้สอยสิ่งซึ่งยึดถือว่าเป็นของเรา

สำหรับคฤหัสถ์ อาจจะมี ความรำคาญถึงกับคิดว่า เราอยู่สบายอย่างนี้ ดีเลิศอย่างนี้ ไม่อยากให้คนอื่นเหมือนเรา นั่นก็เป็นลักษณะหนึ่งของอวาสมัจฉริยะได้

๑๓๘๗

ที่ห้องประชุมตึกสภากาการศึกษามหาวิทยาลัย

วันอาทิตย์ที่ ๒๓ ธันวาคม ๒๕๒๗

ความริษยาของแต่ละคนไม่เหมือนกัน บางคนมีเพียงเล็กน้อย บางคนมีมาก ถึงกับว่า แม้สมบัติที่เป็นของตนนี้ก็อย่าให้คนอื่นเสมอเหมือนตนได้ นั่นเป็นลักษณะหนึ่งของมัจฉริยะ

น่ากลัวไหมอย่างนี้ มีกำลังแรงจนกระทั่งแม้คนอื่นจะมีก็ไม่อยากจะให้เหมือนกัน หรือว่าไม่อยากให้มีเสมอเหมือนกัน เพราะถือนั่นเป็นส่วนหรือเป็นสมบัติของตน

พระโสดาบันดับมัจฉริยะเป็นสมุจเฉท ไม่เกิดอีกเลย

ถ. พระโสดาบันละสักกายทิฐิ วิจิกิจฉา สิ้นพตปรามาส ...

สุ. และอิสสา มัจฉริยะด้วย โดยนัยของสังโยชน์

ถ. ขณะที่สติระลึกรู้ลักษณะของอกุศล อกุศลเกิดขึ้น สติระลึกรู้ ขณะที่สติเกิดขึ้น ต้องเกิดกับโสภณจิต ไซ้ไหม

สุ. แน่นอน

ถ. จิตที่เป็นอกุศลนั้น ต้องดับก่อน ไซ้ไหม

สุ. แน่นอน จะมีจิต ๒ ดวงเกิดพร้อมกันไม่ได้

ถ. เมื่อดับแล้ว สติจะระลึกรู้ลักษณะของอกุศลที่เป็นปัจจุบัน ก็ไม่มีแล้ว ปัจจุบันธรรมดับไปแล้ว

สุ. ขณะนี้กำลังเห็นหรือเปล่า

ถ. เห็น

สุ. ขณะที่ได้ยิน เห็นด้วยหรือเปล่า

ถ. เห็นด้วย

นี้

ส. จิตที่เห็นดับไปแล้วไซ้ใหม่ ในขณะที่จิตได้ยินเกิด

ถ. ไซ้

ส. และจิตได้ยินต้องดับไปแล้วขณะที่จิตเห็นเกิด แต่ปัญญายังไม่รู้ตัวอย่าง

ถ. สงสัยว่า อกุศลนั้นจะเป็นปัจจุบันธรรมได้อย่างไร

ส. ฉะนั้นเดียวกับทางตาและทางหู ขณะเห็นขณะนี้ได้ยินใหม่

ถ. ได้ยิน

ส. ถ้าโดยการศึกษา ไม่ใช่ขณะเดียวกันแน่นอน ขณะเห็น จิตได้ยินต้องดับแล้ว ขณะได้ยินจิตเห็นต้องดับแล้ว ฉะนั้นใด เวลาที่จิตดับและเกิดอีก ดับและเกิดอีก สืบต่อกัน สลับกันกับสติ อกุศลจิตเกิดสลับกับกุศลจิตซึ่งเป็นสติปัฏฐาน จึงทำให้สติเจตสิกซึ่งเกิดกับกุศลจิตสามารถระลึกถึงลักษณะสภาพของอกุศลจิตซึ่งเกิดดับสืบต่อกันได้ เช่นเดียวกับทางตาและทางหูในขณะนี้ คนละขณะ ห่างไกลกันมาก แต่ปรากฏเสมือนว่ามีอยู่เป็นปัจจุบัน ฉะนั้นใด อกุศลเจตสิกและอกุศลจิตซึ่งเกิดดับพร้อมกัน สลับกันกับสติที่เป็นโสภณเจตสิกซึ่งเกิดกับกุศลจิต ก็ฉนั้น

ถ. แต่ใคร่ครวญดูแล้ว ไม่น่าจะเป็นปัจจุบันธรรม เพราะว่าดับไปแล้ว

ส. กำลังเห็นกับได้ยินขณะนี้ เป็นปัจจุบันหรือเปล่า

ถ. ตามที่ศึกษาต้องคนละขณะกัน

ส. และเวลานี้ ตามที่กำลังปรากฏในขณะนี้ กับปัญญาที่ได้อบรมเจริญจนกระทั่งประจักษ์แจ้ง คือ ขณะได้ยินต้องไม่มีเห็นเลย และขณะที่เห็นต้องไม่มีได้ยินเลย นั่นคือขั้นของผู้ที่ประจักษ์แจ้ง

แต่สำหรับผู้ที่ยังไม่ประจักษ์แจ้ง เห็นขณะนี้ในปัจจุบันหรือเปล่า ได้ยินในขณะนี้ในปัจจุบันหรือเปล่า ฉะนั้นใด สติก็สามารถระลึกถึงลักษณะของอกุศลได้ เช่นเดียวกับที่สามารถระลึกถึงลักษณะของเห็นหรือได้ยินที่กำลังปรากฏในขณะนี้ได้

ถ. ตอนที่สติเกิดระลึกถึงลักษณะของแจ้งที่ดับไปแล้ว ตอนนั้นจะมีสภาพของแจ้งปรากฏให้เราทราบได้ไหม ระลึกได้ไหม

ส. ที่ดับไปแล้ว หมายความว่าถึงที่ไม่ปรากฏ

ถ. ไม่ใช่ สมมติว่าเราจะระลึกสิ่งที่เราเคยกระทบจับต้องสิ่งใดสิ่งหนึ่ง และสภาพนั้นดับไป อาจจะเมื่อวานนี้ แต่วันนี้เราจะระลึกถึงสภาพของแจ้งทางมโนทวารวิถีสภาพของแจ้งจะปรากฏให้เราระลึกได้ไหม เป็นปรมัตถธรรม

ส. ที่เป็นปรมัตถธรรม ต้องปรากฏทางกายทวาร

ถ. ถ้าอย่างนั้น ก็เป็นนึกคิด ใช่ไหม

ส. เป็นการทรงจำ

ถ. เป็นนามธรรม

ส. จิตคิดถึงลักษณะของรูปในอดีตที่ผ่านมาแล้ว

ถ. พระโสดาบันละอิสสาได้ ใช่ไหม แต่เท่าที่ศึกษามาในตำรากล่าวว่า พระโสดาบันละได้อกุศลจิตได้ ๕ ดวงเท่านั้น คือ ทิฏฐิ ๔ และวิจิกิจชา ๑ อิสสาเกิดกับโทสมูลจิต ทำไม่จึงละได้

ส. ขอกล่าวถึงข้อความใน **อัฐฐสาลินี ทุกนิกเขปกถา**

ก็สังโยชน์เหล่านี้ จะนำมาแสดงตามลำดับกิเลสบ้าง ตามลำดับมรรคบ้าง ก็ควร ว่าถึงตามลำดับกิเลส กามราคะสังโยชน์และปฏิฆสังโยชน์ อันอนาคามีมรรคย่อมละได้ มานะสังโยชน์ อันอรหัตตมรรคย่อมละได้ ทิฏฐิสังโยชน์ วิจิกิจชาสังโยชน์ สีลพทปรามาสสังโยชน์ อันโสดาปัตติมรรคย่อมละได้ ภวราคะสังโยชน์ อันอรหัตตมรรคย่อมละได้ อิสสาและมัจฉริยะ อันโสดาปัตติมรรคย่อมละได้

ถ. อย่างนั้นตำราก็ผิด

ส. ไม่ผิด นี่กล่าวโดยสังโยชน์ เพราะว่าอกุศลเจตสิกมี ๑๔ ดวง

ถ. ที่ว่าโทสะ พระอนาคามีละได้

ส. ที่กล่าวถึงนั้นหมายความว่าถึงจิต ที่กล่าวว่า โสดาปัตติมรรคละอกุศลจิตได้ ๕ ดวง คือ โลกทิฏฐิคตสัมปยุตต์ ๔ ดวง และโมหวิจิกิจชาสัมปยุตต์ ๑ ดวง นั้นกล่าวโดยจิต ไม่ได้กล่าวโดยเจตสิก

แต่ถ้ากล่าวโดยอกุศลเจตสิก ๑๔ ดวง จะจำแนกออกเป็นสังโยชน์บ้าง หรือว่าเป็นโอหะ เป็นโยคะ เป็นอะไรหลายอย่าง และแสดงว่า โสดาปัตติมรรคจิตดับ

อะไร เช่น อิสสาและมัจฉริยะะ โสตาปัตติมรรคจิตดับได้ ตามข้อความใน **อัฐสาลินี นิกเขปกัณฑ์** ไม่ค้านกัน

ถ. แต่ปกติจิตและเจตสิกเกิดร่วมกัน

ส. เจตสิกที่เกิดร่วมกันโดยฐานะที่โสตาปัตติมรรคจิตจะดับ เช่น ผัสสะ เวทนาเป็นต้นที่เกิดกับทัญญูเจตสิกจะดับหมด คือ ผัสสะจะไม่เกิดกระทบกับอารมณ์ที่ทำให้เกิดทัญญูอีกเลย แต่ผัสสะที่เกิดกระทบกับอารมณ์อื่นยังเกิดได้ เวทนาที่จะเกิดร่วมกับทัญญูเจตสิกจะไม่เกิดอีกเลย แต่เวทนาที่จะเกิดร่วมกับอกุศลเจตสิกอื่นยังเกิดได้

ถ. ความตระหนี่พระโสดาบันจะได้ อยากทราบว่า ถ้ามีใครไปขอบ้านที่พระโสดาบันอยู่ พระโสดาบันจะให้ไหม

ส. พระโสดาบันดับมัจฉริยะะเป็นสมุจเฉท แต่พระโสดาบันยังมีโลภมูลจิต เวลาที่มีโลภมูลจิตเกิดขึ้น เป็นสภาพที่ยินดีพอใจ ติดในอารมณ์ที่กำลังปรากฏ สละให้ไม่ได้

และในวันหนึ่ง ๆ ถ้าคิดถึงเรื่องที่นั่งที่นอนในชีวิตของฆราวาส จะเป็นมัจฉริยะะในรูปใดบ้าง

เวลาที่มีการเดินทาง อาจจะมีการยึดถือส่วนหนึ่งส่วนใดหรือที่หนึ่งที่ใดว่าเป็นของตน และจะไม่พอใจเวลาที่คนอื่นมาร่วมใช้สอยด้วย เช่น ที่นั่งในรถประจำทาง ถ้าคนอื่นมานั่งด้วยบางคนไม่ชอบ กำลังนั่งสบาย ๆ มีเด็ก หรือใครก็ได้ขึ้นมาและมานั่งด้วย ก็เกิดมัจฉริยะะ ความตระหนี่ ความรู้สึกไม่พอใจ หรือถ้าเป็นรถยนต์ส่วนตัว ก็ไม่อยากจะ让别人ได้ร่วมโดยสารไปด้วย เพราะรู้สึกว่าเป็นของเรา เรานั่งคนเดียวสบายดี ทั้ง ๆ ที่คนอื่นก็ไปที่เดียวกัน ควรที่จะสงเคราะห์เกื้อกูลได้ แต่แม้กระนั้น ถ้าเป็นผู้มีอาวาสมัจฉริยะะ ก็ไม่สามารถที่จะเอื้อเฟื้อ หรือว่ามีปฏิสันถารได้

เป็นเรื่องที่จะต้องพิจารณาโดยละเอียดว่า อาวาสมัจฉริยะะ การตระหนี่ที่นั่งที่นอนที่ยึดถือว่าเป็นของเรา ต้องต่างกับขณะที่เป็นโลภมูลจิต เพราะว่าทุกคนมีโลภะ มีความยินดีพอใจในรูป ในเสียง ในกลิ่น ในรส ในโณภูมิจิต ในสมบัติของตน ไม่ว่า

จะเป็นเครื่องใช้ไม้สอย หรือว่าที่นั่งที่นอน เครื่องอุปโภคบริโภคต่าง ๆ ก็ตาม แต่ว่า
ทนได้ถ้าคนอื่นจะมีสิ่งนั้น ๆ บ้าง เช่นเดียวกับที่ท่านมี

บางคนอาจจะหงวนจนกระทั่งว่า แม้คนอื่นจะสร้างบ้านให้มีลักษณะเดียวกัน
ก็ไม่ได้ มีความหวงแหนถึงขนาดนั้น แสดงให้เห็นถึงมัจฉริยะซึ่งออกมาในรูปต่าง ๆ
แม้แต่ในเรื่องของที่อยู่อาศัย เป็นชีวิตประจำวันที่จะต้องพิจารณาดูว่า ถ้าเป็นผู้ที่ไม่
ตระหนี่ ย่อมปรารถนาให้คนอื่นได้มีความสุข ไม่ใช่การทนไม่ได้ที่คนอื่นจะมีความสุข
เหมือนกับที่ท่านมี

**มโนรทปฐณี อรรถกถา อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต พรรณนา
มัจฉริยะสูตร ข้อ ๑๑๕** มีข้อความว่า

บทว่า อาวาสมัจฉริณี ความว่า ภิกษุณียอมตระหนี่ที่อยู่ คือ ย่อมทนไม่ได้
ด้วยซึ่งการอยู่ของภิกษุอื่นในที่อยู่นั้น

นี้แม้ว่าเป็นภิกษุณีแล้ว และถ้าเป็นบุคคลอย่างนี้ ผู้ตระหนี่นั้น เหมือนผู้นำมา
เก็บไว้ในนรก

คนที่ตระหนี่มองไม่เห็นเลยว่า ขณะนั้นเป็นโทษเป็นภัยอย่างไร แต่ว่าสิ่งใด ๆ
ก็ตามที่หวง เก็บ กันไว้ ไม่ให้คนอื่นได้ใช้สอยได้บริโภค ควรที่จะระลึกได้ว่า
เหมือนกับเก็บสิ่งนั้น ๆ ไว้ในนรก

ท่านมีความรู้สึกเหมือนกับว่าท่านเก็บไว้ใช้ ไม่ยอมให้คนอื่นได้ร่วมใช้สอยด้วย
แต่ในขณะที่กำลังเก็บไว้ ขอให้ระลึกถึงความจริงว่า เหมือนเก็บไว้ในนรก ถ้าเป็น
อกุศลกรรมที่จะทำให้ถึงกับเกิดในอบายภูมิ น่าเก็บของที่มีอยู่ใหม่ ไม่ได้ใช้ประโยชน์
แต่ก็หวงไว้ ไม่ยอมให้บุคคลอื่น คิดว่าเก็บไว้ดีกว่า แต่ที่จริงแล้ว เหมือนเก็บไว้ในนรก

ถ้าคิดว่าใครเป็นพระโสดาบันก็จะไปขอบ้านช่องของคนนั้น ไม่ได้แน่ เพราะนั้น
ไม่ได้หมายความว่าถึงอาวาสมัจฉริยะ แต่อาวาสมัจฉริยะ คือ ความตระหนี่ ความ
หวงแหน ความทนไม่ได้ที่จะให้บุคคลอื่นมีที่นั่งที่นอนที่สบายเหมือนอย่างตน หรือ
ของตน

ถ้าเป็นพระโสดาบันบุคคล เป็นผู้ทีละอคติ การจะทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดของพระโสดาบัน ย่อมเป็นไปด้วยการพิจารณาในเหตุผล และในขณะนั้นที่ท่านกระทำไป ไม่ใช่เพราะรัก คือ ฉันทาคติ ไม่ใช่เพราะชัง คือ โทสาคติ ไม่ใช่เพราะหลง คือ โมหาคติ และไม่ใช่เพราะกลัว คือ ภยาคติ แต่มีเหตุผล ซึ่งข้อความใน **อัฐสาลินี** แสดงว่า

แต่สำหรับภิกษุผู้ไม่ปรารถนาการที่พวกก่อการทะเลาะเป็นต้นอยู่ในที่อยู่อาศัยนั้น ไม่ชื่อว่าปาวาสมัจฉริยะ

การที่จะให้บุคคลหนึ่งบุคคลใดอาศัยอยู่ในบ้านก็เช่นเดียวกัน ต้องเป็นผู้ที่พิจารณาในเหตุผลว่า เป็นบุคคลที่สมควรไหม เช่นเดียวกับในอาวาสหรือในวัดวาอารามต่าง ๆ ถ้าเป็นผู้ที่จะทำให้เกิดความเดือดร้อน และไม่เป็นประโยชน์อันใด ก็ถือว่าไม่ใช่อาวาสมัจฉริยะ มิฉะนั้นคงซุลมุนวุ่นวายกันไปหมด ถ้ามีพระโสดาบันมากมาย และท่านก็ต้องเดือดร้อนเพราะมีผู้มาพักพิงอาศัย หรือมีคนมาขอทุกสิ่งทุกอย่างจากท่านไป และอ้างว่า เมื่อเป็นพระโสดาบันแล้วต้องไม่มีมัจฉริยะ

แต่ความจริงพระโสดาบันยังมีโลกมุลจิต เพราะฉะนั้น ขณะใดที่โลกมุลจิตเกิด ขณะนั้นมีความยินดีพอใจในวัตถุสิ่งนั้น ขณะที่ยินดีพอใจ ย่อมไม่สละ เพราะฉะนั้น ก็ต่างกับมัจฉริยะ

สำหรับผลของอาวาสมัจฉริยะ

ด้วยความตระหนี่ที่อยู่อาศัย ก็จะเป็นยักรับ้าง เป็นเปรตบ้าง เอาศรัทธาทุนหยากเยื่อแห่งที่อยู่อาศัยนั้นนั่นแหละเที่ยวไป หรืออีกนัยหนึ่ง จะถูกเผาอยู่ในเรือนเหล็กแดง

เพราะถ้าเป็นผู้ที่ถึงกับทนไม่ได้ที่จะให้คนอื่นมีสิ่งต่าง ๆ ที่ท่านมี ก็คงจะเกิดการกระทำที่เป็นทุจริตทางกายบ้าง ทางวาจาบ้าง อาจจะถูกกล่าวสาธุจากกับผู้ที่ไม่สมควรจะกล่าว เช่น พระภิกษุ เป็นต้น ก็ได้

มัจฉริยะต่อไป คือ

๒. กุลมัจฉริยะะ

คำว่า ตระกูล ได้แก่ ตระกูลอุปัฏฐากบ้าง ตระกูลญาติบ้าง เมื่อไม่ปรารภนาจะให้ภิกษุอื่นเข้าไปในตระกูลเหล่านั้น ย่อมเป็นกุลมัจฉริยะะ (ตระหนี่ตระกูล) แต่แม้จะไม่ปรารภนาการที่บุคคลลามกเข้าไป ย่อมไม่ถือว่าเป็นผู้ตระหนี่ เพราะบุคคลลามกนั้นย่อมปฏิบัติเพื่อทำลายความเลื่อมใสของตระกูลเหล่านั้น แต่สำหรับภิกษุผู้สามารถจะรักษาความเลื่อมใสได้ ก็ไม่ปรารภนาให้เข้าไปในตระกูลเหล่านั้น ย่อมถือว่าเป็นผู้ตระหนี่

พระภิกษุที่ยังไม่เฝ้าพระอรหันต์บุคคล ยังมีกุลมัจฉริยะะ คือ ความตระหนี่ตระกูลอุปัฏฐาก หรือตระกูลญาติ

ทำไมพระภิกษุจึงตระหนี่ตระกูลอุปัฏฐาก ก็เพราะว่าได้รับการอุปถัมภ์จากตระกูลอุปัฏฐาก หรือตระกูลญาติ

แต่สำหรับคฤหัสถ์ไม่ได้มีชีวิตอย่างบรรพชิต เพราะฉะนั้น คฤหัสถ์มีกุลมัจฉริยะะ คือ การตระหนี่ความสนิทสนม กับมิตรสหาย หรือวงศ์ญาติผู้คุ้นเคย หรือผู้ที่สงเคราะห์อนุเคราะห์เป็นญาติมิตรกันได้

มีไหมตระหนี่เพื่อน หวงเพื่อน ดูเป็นชีวิตประจำวันของคฤหัสถ์บางคนซึ่งสะสมมาที่จะเป็นอย่างนั้น แต่ตามความเป็นจริงแล้ว ไม่น่าจะต้องมีการกีดกันหรือหวงแหนกลัวว่าผู้ซึ่งคุ้นเคยอยู่นั้นจะสนิทสนมคุ้นเคยกับคนอื่นมากกว่าตัวท่าน แต่ภิกษุก็มีหลายอย่างหลายประการ เพราะถ้าเป็นผู้ที่พอใจ รักใคร่ นับถือ สนิทสนมคุ้นเคยกับใคร บางคนก็จะมีกุลมัจฉริยะะ คือ ความตระหนี่หวงแหน ไม่ต้องการที่จะให้คนอื่นไปคบหาสมาคมสนิทสนมกับคนซึ่งเป็นที่คุ้นเคยของตน

นี่คือลักษณะอาการของมัจฉริยะะ ถ้าเป็นมิตรสหาย ก็เป็นความหวงเพื่อน

เพราะฉะนั้น ผู้ที่มีกิเลสอย่างนี้ หรือว่ามีมัจฉริยะะอย่างนี้ ย่อมมีโทษซึ่งจะเกิดขึ้น เช่น ถ้ามีความรู้สึกอย่างนั้นก็จะมีการยุแหย่ ทำให้มีการแตกแยก จะมีความรู้สึกว่าคุณคนนั้นบุคคลนี้เป็นที่รักใคร่สนิทสนม และบุคคลนั้นบุคคลนี้ไม่เป็นที่รักใคร่สนิทสนม ซึ่งเป็นเรื่องที่สับสนวุ่นวาย เป็นเรื่องของความรู้สึกที่ไม่ใช่

โสมนัสเวทนา และไม่เป็นกุศลด้วย บางคนก็ถึงกับไม่โอภาปราศรัย ไม่ปฏิสันถารกับบุคคลอื่นซึ่งมาสนิทสนมคุ้นเคยกับผู้ซึ่งตนสนิทสนมอยู่แล้ว

นี่เป็นสิ่งที่ควรพิจารณาว่า เป็นโทษ ถ้าไม่ตั้งใจที่จะขัดเกลาละคลายย่อมจะเป็นเหตุให้เกิดอกุศลกรรมต่าง ๆ ได้ เช่น เป็นผู้ที่ตระหนี่หวงแหน ขาดแม้แต่การปฏิสันถารกับบุคคลอื่น

ถ. การหวงแหนลูกสาว เวลามีคนมาชอบพอรักใคร่ เป็นกุลมัจฉริยะไหม

ส. เป็น

ความหวงแหนเกิดขึ้นขณะใดควรพิจารณาว่า ขณะนั้นเป็นไปในอวาส คือ ที่อยู่อาศัย หรือว่าในกฺลละ คือ บุคคลที่สนิทสนมคุ้นเคย รักใคร่พอใจ หรือว่าในเรื่องของลาภ ลาภมัจฉริยะ หรือว่าในเรื่องของวรรณมัจฉริยะ ธรรมมัจฉริยะ เพราะว่ามัจฉริยะมี ๕

เรื่องของความหวงแหน เป็นเรื่องความไม่สบายใจทั้งนั้น เป็นเรื่องของอกุศลจิต เป็นเรื่องของโทสมูลจิต และเวลาที่หวงแหน ทำไมจึงหวงแหน พิจารณาหาเหตุได้ไหม

ท่านที่มีบุตรสาว ควรที่จะได้พิจารณาว่า เพราะเหตุใดจึงหวงแหน ถ้าหวงเพราะว่าคนอื่นที่มาคุ้นเคยด้วยเป็นคนที่ไม่เหมาะสม เป็นพาล เป็นบุคคลซึ่งนำแต่ความทุกข์ความเดือดร้อนมาให้ อย่างนั้นก็ไม่ใช่กุลมัจฉริยะ

เพราะฉะนั้น ต้องเป็นผู้ที่พิจารณา ไม่ใช่เฉพาะแต่อาการภายนอก แต่ต้องพิจารณาสภาพของจิตในขณะนั้นด้วยว่า เพราะอะไรจึงมีกิริยาอาการซึ่งดูเสมือนกับการหวงแหน

๑๓๘๘

ที่ห้องประชุมตึกสภากาการศึกษามหาวิทยาลัย

วันอาทิตย์ที่ ๒๓ ธันวาคม ๒๕๒๗

แม้แต่กุลมัจฉริยะสำหรับพระภิกษุ ถ้าเป็นบุคคลลามก และไม่ปรารถนาที่จะให้บุคคลนั้นเข้าไปสู่ตระกูลอุปัฏฐากเป็นต้น อย่างนั้นไม่ชื่อว่าหวงแหน เพราะว่าจะไปทำลายศรัทธาของตระกูลอุปัฏฐากนั้น คือ ต้องคิดถึงประโยชน์ว่า ถ้าเป็นคนไม่ดี จะทำให้เสื่อมศรัทธา การไม่ยอมให้บุคคลนั้นเข้าไปสู่ตระกูลอุปัฏฐากก็ไม่ใช่กุลมัจฉริยะ ถ้าเป็นภิกษุดีเป็นผู้ที่สามารถรักษาความเลื่อมใสได้ แต่ท่านไม่ปรารถนาให้บุคคลนั้นไปสู่ตระกูลอุปัฏฐาก นั้นแสดงให้เห็นว่า ขณะนั้นเป็นอกุศลจิตที่เป็นกุลมัจฉริยะ

ผลของกุลมัจฉริยะ คือ

ด้วยความตระหนี่ตระกูล เมื่อตระกูลนั้นทำทานและนับถือคนเหล่าอื่นก็คิดว่าตระกูลของเราจะแตกไปแล้ว แม้โลหิตก็จะพุ่งขึ้นจากปาก จะต้องใช้ม้ายาถ่ายท้อง แม้ไส้ก็จะออกมาเป็นชิ้นน้อยชิ้นใหญ่

ถ้าเป็นคนทีตระหนี่มากและเห็นว่า คนอื่นสนทนาคุ่นเคยกับตระกูลที่ท่านเคยคุ่นเคยด้วย และจะทำให้ความคุ่นเคยของท่านนั้นลดน้อยลงไป ก็เกิดโทสมูลจิตจนกระทั่งถึงกับทำให้โลหิตพุ่งขึ้นจากปากได้ ซึ่งในพระไตรปิฎกก็มีนิครนถ์นาฏบุตรเป็นผู้ที่ตระหนี่ตระกูล เพราะฉะนั้น เวลาที่สาวกของท่านไปเฝ้าฟังพระธรรมของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ท่านก็มีความโหม่นสลด เกิดโทสมูลจิตที่มีกำลังมากจนกระทั่งมีโลหิตออกจากปาก

อีกนัยหนึ่ง ด้วยความตระหนี่ตระกูล จะเป็นผู้มีลาภน้อย

เพราะว่าไม่มีใครคบหาสมาคมด้วย ในเมื่อเป็นผู้ที่ขาดการปฏิสันถารกับคนอื่น

มัจฉริยะต่อไป คือ

๓. ลามมัจฉริยะ

คำว่า ลาม ได้แก่ ลาม คือ บัณฑิต ๔ นั้นเอง ในเมื่อภิกษุอื่นผู้มีศีลนั้นเที่ยวได้ลามานั้น เมื่อคิดอยู่ว่า จงอย่าได้เลย ดังนี้ ย่อมเป็นลามมัจฉริยะ (ตระหนี่ลาม) แต่ภิกษุใดที่ย่อมยังของที่เขาถวายด้วยศรัทธาให้ตกเสียไป ย่อมให้เสียหายด้วยอำนาจไม่ยอมใช้สอย และใช้สอยไม่ดีเป็นต้น เมื่อเห็นภิกษุนั้นแล้วคิดว่า ถ้าท่านรูปนี้จะไม่พึงได้ของนั้น ภิกษุอื่นผู้มีศีลพึงได้เกิด พึงใช้สอยเกิด ดังนี้ ชื่อว่ามัจฉริยะ ย่อมไม่มี

ต้องพิจารณาถึงบุคคล ถ้าเป็นบุคคลที่ไม่ควรได้และคิดว่า ท่านผู้นี้ไม่ควรได้ ท่านผู้มีศีลควรได้ ควรใช้สอยสิ่งนั้น เพราะว่าผู้ที่ไม่ควรได้และได้ไป ก็จะไม่ใช้สอยบ้าง หรือว่าใช้สอยไม่ดีบ้าง ทำให้ผู้ที่ถวายหรือว่ามอบให้ นั้นไม่ได้ผลตามที่ต้องการ ถ้าเป็นอย่างนั้นก็ไม่ใช่ลามมัจฉริยะ แต่ถ้าเป็นคนดีและได้ลาม คนที่มีลามมัจฉริยะก็ทนไม่ได้ และคิดว่าคนนั้นไม่ควรจะได้ หรือว่าอย่าให้ได้เลย ขณะนั้นก็เป็ ลามมัจฉริยะ

ก็เป็นเรื่องภายในใจของแต่ละคน ซึ่งบุคคลภายนอกไม่สามารถรู้ได้เลย เวลาที่บุคคลหนึ่งบุคคลใดได้ลาม และมีบุคคลอื่นอยู่ร่วมในที่นั้น จะเป็นก็คนก็ตาม ย่อมไม่มีใครสามารถรู้ใจของแต่ละบุคคลในขณะนั้นได้ว่า ขณะจิตของบุคคลใดเป็นมูทิตา ยินดีด้วย หรือจิตใครจะคิดว่า คนนี้ไม่น่าจะได้ หรือไม่ควรจะได้ หรือไม่อยากจะให้ได้นั้นก็เป็นจิตที่สะสมมาต่าง ๆ กัน

และถ้าเกิดมีขึ้น ต้องรีบเปลี่ยนเป็นมูทิตา พลอยยินดีด้วยกับบุคคลอื่นที่ได้ลาม เพราะรู้ว่าขณะนั้นเป็นอกุศลแล้ว สติสามารถระลึกถึงลักษณะของสภาพธรรมที่เกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัยได้ทุกอย่าง แม้ลามมัจฉริยะเกิดขึ้น สติก็ยังจะรู้ว่าขณะนั้นเป็นอกุศล ซึ่งควรจะละคลาย

ถ. อาชีพค้าขายก็ต้องหวงลูกค้า ถ้าลูกค้าจะตีจากไปจากเรา เคยซื้อของร้านเรา ก็ไปซื้อร้านอื่น เราก็ต้องหาวิธีการที่จะผูกใจลูกค้า ที่จะจูงใจลูกค้าให้มาใช้บริการของร้านเรา จะถือว่าเป็นกุลมัจฉริยะไหม

ส. ไม่ใช่หมายความว่า ทนไม่ได้ที่จะเห็นคนอื่นเขามีลูกค้ามาก ๆ อย่างเราใช้ไหม ลูกค้ามีมาก แบ่งกันได้ไหม

ถ. แบ่งกันได้จริง แต่บางรายต้องรักษาไว้ ต้องเก็บไว้

ส. ลูกค้าเองมีสิทธิ์ที่จะเปลี่ยนร้านค้าไปสู่ที่อื่นก็ได้ เพราะฉะนั้น ย้ายกันไปย้ายกันมากก็ได้

ถ. ก็ใช่ เงินเป็นของลูกค้าจะจับจ่ายใช้สอยร้านไหนก็ได้ แต่ความรู้สึกเล็ก ๆ ลงไป ต้องการจะรักษาลูกค้าไว้

ส. การที่ต้องการจะรักษาลูกค้าไว้เป็นโลกะ แต่ไม่ใช่การทนไม่ได้ที่ร้านอื่นจะมีลูกค้าด้วย ไม่เหมือนกัน ใช่ไหม เรื่องของโลกะกับเรื่องของมัจฉริยะต้องแยกกัน

โลกะ เป็นความติด ความอยากได้ ความพอใจ แต่มัจฉริยะ เป็นความทนไม่ได้ที่คนอื่นจะเหมือนเรา แม้ในเรื่องของลาภ ถ้าเป็นนักธุรกิจ พ่อค้า ซึ่งฉลาดมีความสามารถ มีลูกค้ามาก และมีอีกร้านหนึ่งซึ่งค่อย ๆ เจริญเติบโตขึ้นจนกระทั่งมีลูกค้ามากขึ้น ก็สังเกตจิตใจของตนเองที่เป็นพ่อค้าซึ่งเคยมีลูกค้ามากกว่า รู้สึกอย่างไร

ถ้ารู้สึกมีมุทิตาจิต ก็ยินดีด้วยในลาภของคนอื่น เราได้มากแล้ว เราทำมาก่อนเขานาน และลูกค้าเราก็มั่นคง หรือต่อไปก็อาจจะมีเพิ่มขึ้นตามความสามารถของเรา สำหรับร้านอื่นเมื่อมีลูกค้ามากขึ้นก็ดี อย่าให้มีแต่เราคนเดียว

ข้อสำคัญที่สุดของมัจฉริยะ คือ ไม่มีการเอื้อเฟื้อ และทนไม่ได้จริง ๆ ถ้าคนอื่นจะมีฐานะหรือมีทุกสิ่งทุกอย่างเหมือนตน

ถ. ลาภมัจฉริยะ เห็นคนอื่นเขาได้ ทนไม่ได้ เป็นริษยาด้วยหรือเปล่า

ส. ต้องพิจารณาว่า ลักษณะของริษยานั้น มีสมบัติของผู้อื่นเป็นปทัฏฐาน แต่มัจฉริยะมีสมบัติของตนเป็นปทัฏฐาน ข้อความของมัจฉริยะกับอิสสาдукคัลลายกัน ต้องเพ่งเล็งถึงปทัฏฐานที่เกิดว่า มีอะไรเป็นเหตุให้เกิด

ถ้าคนอื่นยังไม่ได้ลาภ ยศ สักการะใด ๆ ท่านอาจจะมีความรู้สึกสงสาร เพราะว่าท่านได้แล้ว ท่านมีมากแล้ว เพราะฉะนั้น เวลาที่คนอื่นยังไม่ได้ ก็สงสาร แต่ถ้าคนนั้นเกิดได้อย่างดี ให้พิจารณาดูจิตใจว่า สงสารเหมือนที่เคย หรือไม่ค่อยจะพอใจแล้ว เขาเกิดจะดีขึ้น ๆ จนกระทั่งอาจจะดีกว่า ซึ่งท่านเคยดีเป็นที่นิยมนับถืออยู่ เป็นผู้ที่ได้ลาภสักการะมาก เพราะฉะนั้น ต้องพิจารณาว่า มีสมบัติของตนเอง หรือว่ามีสมบัติของคนอื่นเป็นปทัฏฐาน เพราะว่าลักษณะคล้ายกันมาก

คนที่ยังมีอิสสาและมัจฉริยะ คือ ผู้ที่ยังไม่ใช่พระโสดาบัน ผู้ที่เป็นพระโสดาบัน แล้วดับทั้งอิสสาเจตสิก มัจฉริยะเจตสิก และกุกกุจเจตสิก แต่ยังมีโทสเจตสิกเกิด ห้ามไม่ได้ที่จะไม่พอใจเมื่อประสบกับอนิฏฐารมณฺ์ แต่ไม่มีกิเลสบริวารซึ่งเป็นอิสสาเป็นมัจฉริยะ หรือเป็นกุกกุจจะ

ขอล่าวถึงลักษณะของอิสสาและมัจฉริยะเพื่อเทียบเคียงกัน

ที่ชื่อว่าอิสสา ด้วยอรรถว่า วิชา อิสสานั้นมีการวิชาสมบัติของผู้อื่น เป็นลักษณะ (ปรสัมปัตตินัง อุตสฺยุณลักขณา)

ภาวะแห่งความตระหนี่ ชื่อว่ามัจฉริยะ มัจฉริยะนั้นมีการซ่อนหรือปกปิดสมบัติของตนที่ได้แล้วหรือที่ควรจะได้เป็นลักษณะ (ลัทธานัง วา ลภิตัพพานัง วา อัตตโน สัมปัตตินัง นิคฺคฺชนลักขณัง)

คิดถึงแต่สมบัติของตน เวลาที่มีสมบัติและไม่ต้องการให้คนอื่นได้ร่วมใช้สอย บริโภค หรือมีเหมือนกับตน ขณะนั้นเป็นลักษณะของมัจฉริยะ

เพราะฉะนั้น บางขณะนั้นเป็นมัจฉริยะ บางขณะนั้นเป็นวิชาได้ แล้วแต่ว่า ขณะนั้นจะคิดถึงสมบัติของตนหรือว่าคิดถึงสมบัติของคนอื่น เพราะมีความรักตนมาก สังเกตดูจากคนที่ไม่เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ คนที่มีความหวงแหนทุกสิ่งทุกอย่างที่จะให้ตนเอง ผู้เดียวเท่านั้นดีเด่นด้วยประการต่าง ๆ จะมีลักษณะอาการของวิชาและมัจฉริยะ ปรากฏให้เห็นได้ เมื่อมีความรักตนมาก ก็ไม่อยากจะให้คนอื่นเหมือนตน และมีความสำคัญตนด้วย เพราะฉะนั้น เวลาที่คนอื่นมี ก็เกิดความเดือดร้อนใจ

กระสับกระส่าย นั่นคือลักษณะของริษยา แต่ก่อนที่คนนั้นจะมี เมื่อคิดถึงแต่สมบัติของตน ขณะนั้นก็เป็นอาการของมัจฉริยะ

ตัดเถว อนภิริตริสา ริษยามีความไม่ยินดีในสมบัติของผู้อื่นนั้นนั่นแหละ เป็นรสะ

ตาสังเยว ปเรหิ สาธารณภาวะ อักขมนรสัง มัจฉริยะมีความไม่พอใจความที่สมบัติของตนเหล่านั้นนั่นแหละเป็นของสาธารณะด้วยคนเหล่านั้นเป็นรสะ

อย่างคนที่หวงรถ ชอบที่จะใช้สอยตามลำพังคนเดียว ไม่ให้คนอื่นได้ร่วมโดยสารไปด้วย และถ้าคนอื่นจะมีรถใหญ่สวยหรูเขาก็ไม่เคียดร้อน เขาเคียดร้อนเฉพาะกรณีที่คนอื่นจะมาใช้สิ่งที่เขายึดถือว่าเป็นของเขา ขณะนั้นเป็นมัจฉริยะ ใครอื่นจะมีดีกว่าอย่างไรก็ตามแต่เขาไม่เคียดร้อน ขณะนั้นก็ไม่ริษยา

ตโต วิมุขภาวปัจจุပ္ปฐฐานา อิสสามีความเบือนหน้าจากสมบัติของผู้อื่นนั้น เป็นปัจจุပ္ปฐฐาน

ไม่สามารถชื่นชมยินดีด้วยเลยกับสมบัติของคนอื่น อาการคือไม่อยากเห็น ไม่อยากดู อาการที่เบือนหน้าจากสมบัติของคนอื่นเป็นปัจจุပ္ปฐฐานของอิสสา

สังโกจนปัจจุပ္ปฐฐาน มัจฉริยะมีความสยิวหน้าเป็นปัจจุပ္ปฐฐาน หรือมีความขี้นีเยวเป็นปัจจุပ္ปฐฐาน คือ เป็นอาการปรากฏ

สยิวหน้า คือ ใครจะมาแต่ต้องสักนิตหนึ่ง อาการของหน้าก็ปรากฏลักษณะที่ไม่พอใจ เพียงแต่จะมาแต่ต้องสิ่งของของตน ยังไม่ทันจะใช้เลย จับก็ไม่ได้ นั่นคือลักษณะของมัจฉริยะ หรือมีความขี้นีเยวเป็นปัจจุပ္ปฐฐาน เป็นอาการที่ปรากฏ

ปรสัมปัตติปทฐฐานา อิสสามีสมบัติของผู้อื่นเป็นปทฐฐาน

อัตตโน สัมปัตติปทฐฐานัง มัจฉริยะมีสมบัติของตนเป็นปทฐฐาน

ขณะที่ไม่สบายใจ จะเป็นเพราะริษยาบ้าง จะเป็นเพราะมัจฉริยะบ้าง ก็เป็นสภาพธรรมที่เกิดร่วมกับโทสมูลจิตเท่านั้น จะไม่เกิดกับโลภมูลจิตเลย เพราะว่าขณะนั้นเป็นโทมนัสเวทนา เป็นความรู้สึกไม่สบายใจ เป็นความเดือดร้อนใจ

ถ้าเป็นโลภมูลจิต ต้องเป็นขณะที่กำลังว่าเริงสนุกสนาน ยินดี ชอบใจ พอใจ ในวัตถุสิ่งหนึ่งสิ่งใด แม้แต่สิ่งของของตนเองก็อาจจะดูด้วยความชื่นชมยินดีหลายครั้ง ไม่จบ ดูแล้วดูอีก เก็บไปแล้วก็เอาออกมาดูอีก นั่นคือลักษณะของความชื่นชมยินดีซึ่งเป็นโลภมูลจิต ไม่ใช่ริษยา ไม่ใช่อิสสา และไม่ใช่มัจฉริยะ แต่เป็นโลกเจตสิก

เพราะฉะนั้น ควรพิจารณาตัวเอง โลภะมีแน่ ๆ และอิสสามีมากไหม มัจฉริยะมีบ้างหรือเปล่า และเป็นไปในมัจฉริยะอย่างไร แต่ทั้งหมดเป็นสภาพธรรมที่ควรจะต้องละ โดยเฉพาะอิสสาและมัจฉริยะเป็นสิ่งที่พระโสดาบันบุคคลดับได้ เพราะฉะนั้น ผู้ที่ยังไม่ใช่พระอริยบุคคล ควรจะต้องเห็นโทษของธรรมซึ่งพระโสดาบันดับได้ว่า ต้องเป็นสิ่งที่อันตรายและน่ารังเกียจ เพราะว่าเป็นสภาพธรรมที่ประทุษร้ายจิตใจของผู้ริษยาและผู้ตระหนี่เอง

สำหรับผลของลามกมัจฉริยะ คือ

ด้วยความตระหนี่ลามก ในลามกอันเป็นของสงฆ์หรือของคณะก็ตระหนี่แล้ว ใช้สอยเหมือนดังใช้สอยส่วนบุคคล

คือ ของส่วนกลางก็ยึดถือเป็นของตน ใช้เฉพาะตน ไม่ให้ผู้อื่นร่วมใช้สอยด้วย

ก็จะบังเกิดเป็นยักษ์บ้าง เป็นเปรตบ้าง เป็นภูเขลิ้มใหญ่บ้าง อีกนัยหนึ่ง ด้วยความตระหนี่ลามก จะบังเกิดในนรกคุณ

ไม่มีใครเห็นนรกพวกนี้ แต่ก็มี แล้วแต่เหตุ คือ กรรมที่จะทำให้เกิดในที่นั้น ๆ

มัจฉริยะต่อไป คือ

๔. วรณมัจฉริยะ

ที่ชื่อว่าวรณะ ได้แก่ ผิวพรรณแห่งสตรีระบ้าง การสรรเสริญความดีบ้าง ในวรณะทั้งสองนั้น บุคคลผู้ตระหนี่ผิวพรรณแห่งสตรีระ เมื่อเขาพูดว่า คนอื่น

น่าเลื่อมใส มีรูปงาม ดังนี้ ย่อมเป็นผู้ไม่ปรารถนาจะกล่าวถึงผิวพรรณแห่งสรีระนั้น ผู้ที่ตระหนี่ในการสรรเสริญความดี ย่อมไม่เป็นผู้ประสงค์จะกล่าวสรรเสริญ โดยศีลคุณ โดยรุดงค์คุณ โดยปฏิบัติคุณ โดยอาจารย์คุณ

นี่คือการตระหนี่วรรณะ ซึ่งมี ๒ อย่าง ได้แก่ ผิวพรรณแห่งสรีระ คือ ความสวยงาม บางคนหวังความสวย กลัวว่าคนอื่นจะสวยกว่า ซึ่งแน่นอนที่สุด ไม่มีใครสวยที่สุดคนเดียวในโลก ต้องมีความสวยหลาย ๆ แบบ หลาย ๆ อย่าง เพราะฉะนั้น คนที่มีความตระหนี่ในความสวยงามของตน ไม่อยากที่จะให้คนอื่นสวย ก็เป็นผู้ที่มีวรรณะมัจฉริยะ แม้แต่ความสวยงามซึ่งเป็นรูปกายภายนอกก็ยังหวง ต้องการที่จะให้เป็นของตนผู้เดียว เวลาที่คนสวยอื่นเดินผ่านไปหรือมีใครชม ผู้นั้น ทนไม่ได้จริง ๆ ไม่สามารถที่จะเอ่ยปากแม้จะชม หรือว่าชื่นชมยินดีด้วยความงาม แห่งสรีระของคนอื่น เพราะฉะนั้น ในขณะนั้นสภาพของจิตมีมัจฉริยะถึงขั้นนั้น คือ ไม่สามารถแม้แต่จะชมเพียงความสวยงามของบุคคลหนึ่งบุคคลใดได้

อีกความหมายหนึ่งของวรรณะ คือ การสรรเสริญคุณความดี บางคน ตระหนี่ ในการสรรเสริญความดี ไม่เป็นผู้ประสงค์จะกล่าวสรรเสริญโดยศีลคุณ โดยรุดงค์คุณ โดยปฏิบัติคุณ โดยอาจารย์คุณ

อาจารย์ เป็นกิริยาอาการความประพฤติที่ควรจะชม หรือกล่าวสรรเสริญ แต่ ผู้นั้นก็ไม่สามารถจริง ๆ ที่จะกล่าวชมคนอื่นได้ คนอื่นผิดหมด ขณะนั้นเป็นอย่างไรมัจฉริยะตัวใหญ่ไหม ถ้าถูกคนเดียว คนอื่นผิดทั้งนั้น

การที่คนหนึ่งคนใดจะมีความเห็นถูกบ้าง เห็นผิดบ้าง ก็เป็นไปตามการสะสม ซึ่งคนอื่นไม่สามารถไปเปลี่ยนแปลงได้ แต่สามารถแก้ถูกได้ โดยการอ้างเหตุผล อธิบายเหตุผล ชี้แจงเหตุผล ไม่ใช่ตนเองเท่านั้นที่คนอื่นควรจะชมว่าเป็นคนเก่ง หรือเป็นคนดีต่าง ๆ แต่คนอื่นก็ควรที่จะมีคุณความดีอย่างนั้นเหมือนกัน

เพราะฉะนั้น ขณะใดที่สามารถจะกล่าวสรรเสริญคุณความดีของบุคคลอื่นได้ ขณะนั้นเป็นกุศลจิต แต่ขณะใดที่ไม่สามารถแม้จะกล่าวชมความดีของคนอื่นได้ หรือ สรรเสริญความดีของคนอื่นได้ ขณะนั้นถ้าสติเกิดขึ้นทันทีจะรู้ลักษณะของมัจฉริยะว่า

เพราะเหตุใดจึงไม่สามารถกล่าวชมคุณความดีของคนอื่นได้ เพราะฉะนั้น ลักษณะ
ของวรรณมัจฉริยะ คือ ย่อมทนไม่ได้เมื่อคนอื่นมีคุณที่คนอื่นสรรเสริญ

๑๓๘๙

ที่ห้องประชุมตึกสภากาการศึกษามหาวิทยาลัย

วันอาทิตย์ที่ ๒๓ ธันวาคม ๒๕๒๗

ถ. ขณะที่ทนไม่ได้นั้น มีคุณของคนอื่นเป็นอารมณ์ ใช่ไหม

ส. คุณของตน ต้องการให้ตนคนเดียว ถ้าเป็นมัจฉริยะะ ทนไม่ได้เพราะควรจะเป็นของเราเท่านั้น ไม่ควรจะเป็นของคนอื่น

ถ. ขณะนั้นเป็นโทสมูลจิต

ส. ต้องเกิดกับโทสมูลจิต เพราะว่าขณะนั้นไม่สบายใจ ไม่ใช่ขณะที่กำลังเพ่งเพ่งยินดีด้วยความร่าเริง เพราะฉะนั้น ลักษณะสภาพของจิตที่กำลังไม่สบายใจ ขณะนั้นต้องเป็นโทสมูลจิต ประทุษร้ายตนเองผู้ตระหนี่

ถ. โทสะนี้ประทุษร้ายต่ออารมณ์ ไม่ใช่หรือ

ส. โทสะเกิด ประทุษร้ายใคร ต้องตัวเองก่อน ใช่ไหม

ถ. โทสะ ไม่พอใจ ไม่ปรารถนาในอารมณ์

ส. เป็นสภาพที่ไม่ยินดี ไม่ต้องการ

ถ. ขณะนั้นมีคุณของตัวเองเป็นอารมณ์

ส. ไม่ต้องการให้คนอื่นเหมือนตน เพราะมีมัจฉริยะะว่า ควรเป็นของตนเท่านั้น ไม่ควรเป็นของคนอื่น

ลักษณะของวิษยากับมัจฉริยะะคล้ายคลึงกันมาก เพราะฉะนั้น ก็เกิดดับสลับกันได้ คนที่ยังมีความสำคัญตน ยังไม่ใช่พระโสดาบัน ก็มีทั้งวิษยา มีทั้งมัจฉริยะะแล้วแต่ว่าขณะนั้นจะเป็นวิษยาหรือมัจฉริยะะ ซึ่งเกิดสลับกันได้

ความดีนี้น่าชม แต่มัจฉริยะะชมไม่ได้ ทนไม่ได้ ในขณะนั้นเป็นลักษณะอาการของมัจฉริยะะก็ได้ หรือเป็นลักษณะของวิษยากก็ได้ ถ้าคิดว่าคนอื่นกำลังจะมีชื่อเสียงมีคนนับถือสักการะมาก เป็นสมบัติของเขา ใช่ไหม ก็ไม่พอใจที่จะให้เขาได้รับสมบัติ

อย่างนั้น แต่ถ้าคิดถึงตนว่า ควรจะเป็นของเราเท่านั้น คนอื่นไม่ควรจะเหมือนเรา ขณะนั้นก็เป็นมัจฉริยะะ

ผลของวรรณมัจฉริยะะ ข้อความใน **อัฐุสาลินี** มีว่า

ด้วยความตระหนี่ผิวพรรณแห่งสรีระ และการสรรเสริญคุณความดี และด้วยความตระหนี่ปริยัติธรรม (รวมธรรมมัจฉริยะะด้วย) เขาย่อมจะพิจารณาผิวพรรณ หรือสรรเสริญคุณความดีของตนเท่านั้น ในผิวพรรณหรือคุณความดีของคนอื่นก็จะกล่าวในข้อเสียนั้น ๆ ว่า ผู้นี้จะสวยงามอย่างไร หรือจะมีคุณความดีอย่างไร

เคยได้ยินคำอย่างนี้บ้างไหม เวลาที่มีใครชมใคร อีกคนก็บอกว่า ไม่สวย ไม่ดี ซึ่งขณะนั้นควรพิจารณาว่า เป็นอกุศลเจตสิกที่เกิดขึ้นทำให้ไม่สามารถจะทนได้ แม้แต่การร่วมกล่าวคำชมด้วย ถ้าผู้นั้นเป็นคนที่ควรจะชมจริง ๆ แต่คำพูดที่ออกมา กลับเป็นว่า คนนี้จะสวยงามอย่างไร หรือว่าจะมีคุณความดีอย่างไร

มัจฉริยะะที่ ๕ คือ

ธรรมมัจฉริยะะ

คำว่า ธรรม ได้แก่ ปริยัติธรรมและปฏิบัติธรรม ในธรรมทั้ง ๒ ประการนั้น พระอริยสาวกทั้งหลายย่อมไม่ตระหนี่ปฏิบัติธรรม ย่อมปรารภการที่โลกพร้อมทั้งเทวดาได้แทงตลอดในธรรมที่ตนแทงตลอดแล้ว อนึ่ง ย่อมปรารภกันว่า ขอคนอื่นจงรู้ปฏิเวธนั้น ก็ชื่อว่าธรรมมัจฉริยะะย่อมมีได้เฉพาะในธรรมอันเป็นต้นติภาษา บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรมอันเป็นต้นติภาษา ย่อมรู้คุณฐะคือพระบาลีหรือกถามรรคคือคำประพันธ์ธรรมกถาแห่งบาลีที่ยังลี้ลับอันใด ย่อมเป็นผู้ไม่ประสงค์จะให้ผู้อื่นรู้คุณฐะหรือกถามรรคนั้น แต่ผู้ใดพิจารณาบุคคล ไม่ให้ด้วยการอนุเคราะห์ธรรม หรือพิจารณาธรรม ไม่ให้ด้วยการอนุเคราะห์ บุคคลผู้นี้ไม่เชื่อว่าเป็นผู้ตระหนี่ธรรม

แสดงให้เห็นว่า พระโสดาบันบุคคลดับมัจฉริยะะเป็นสมุจเฉท ไม่มีการตระหนี่ว่าให้ท่านเองเป็นผู้รู้แจ้งอริยสัจธรรมเท่านั้น แต่ท่านย่อมปรารภนาให้บุคคลอื่น ๆ

ได้รู้แจ้งอริยสัจธรรมด้วย เพราะว่ายากแสนยากที่จะรู้แจ้งอริยสัจธรรมได้ ไม่เป็นสิ่งที่ควรจะหวังเลย ใครก็ตามที่สามารถรู้แจ้งอริยสัจธรรมได้ ย่อมควรแก่การที่จะยินดีด้วย

เพราะฉะนั้น ธรรมมัจฉริยะะ หมายถึงประยัตติธรรม คือ ผู้ที่ยังมีความหวังเห็นไม่ต้องการที่จะให้คนอื่นรู้ประยัตติธรรม เพราะว่าคำประพันธ์หรืออรรถกถาหรือบาลีที่ยังลึกลับอันใด คือ บุคคลนั้นเป็นผู้ที่สามารถเข้าใจได้ แต่ไม่อธิบาย ไม่ชี้แจงให้บุคคลอื่นได้เข้าใจด้วย ขณะนั้นชื่อว่าธรรมมัจฉริยะะ แต่ถ้าบุคคลนั้นไม่สมควรแก่การที่จะชี้แจงธรรม เพราะจะทำให้เกิดความทะนงตน ทำให้เกิดความโอ้อวด และทำลายศรัทธาของพุทธบริษัท ซึ่งย่อมเป็นโทษภัย ถ้าพิจารณาอย่างนี้แล้วไม่ชี้แจง ไม่แสดงธรรมส่วนละเอียดนั้น ก็ไม่ชื่อว่าธรรมมัจฉริยะะ

ธรรมมัจฉริยะะ เป็นความรู้สึกที่ไม่อยากให้คนอื่นเก่งเท่า ตนไม่ได้ที่จะให้คนอื่นได้มีการศึกษาพระปริยัติธรรม หรือว่ามีความรู้ มีความสามารถเท่ากับตน เพราะฉะนั้น ถ้ามีความรู้ มีความสามารถ และผู้ที่รับคำชี้แจงไม่เป็นโทษ ก็ควรช่วยกันให้บุคคลอื่นได้มีความรู้มีความสามารถมาก ๆ เพราะยังมีบุคคลที่มีความรู้ความสามารถมาก ๆ ก็ยังมี

สำหรับผลของธรรมมัจฉริยะะ คือ

ย่อมจะเป็นผู้มีผิวพรรณทรมานและเป็นใบน้ำลาย อีกนัยหนึ่ง ด้วยความตระหนักรู้ ธรรม จะบังเกิดในนรกถ่านเพลิง

ถ. พระโสดาบันละมัจฉริยะะได้เป็นสมุจเฉท แต่ท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐีและนางวิสาขา เมื่อลูกหรือหลานตาย ก็ปล่อยโฮออกมาทันทีด้วยความโศกเศร้าเสียใจ เป็นอันว่า พระโสดาบันยังละไม่ได้ ใช่ไหม

สุ. พระโสดาบันบุคคลละโทสมูลจิตไม่ได้ แต่ละอัสสา มัจฉริยะะ ถูกๆจะ

ได้

ถ. การที่ท่านทั้งสองร้องไห้ถึงคนที่ตายไปแล้ว ไม่ใช่เพราะความเสียใจหรือ

ส. ความเสียใจที่ต้องพลัดพรากจากผู้เป็นที่รัก ไม่ใช่มัจฉริยะ ถ้าท่านเป็นเศรษฐี และท่านก็ไม่อยากให้คนอื่นเป็นเศรษฐีเหมือนท่าน นี่คือมัจฉริยะ

ถ. แต่ลูกหลานก็เป็นของท่าน ไซ้ไหม

ส. ลูกหลาน คือ ผู้เป็นที่รัก เมื่อพลัดพรากจากผู้เป็นที่รัก ก็เป็นธรรมดาที่จะต้องโศกเศร้าเสียใจ

ถ. อวาสมัจฉริยะ หมายถึงที่อยู่อาศัย ที่ท่านบอกว่า เก็บสิ่งเหล่านี้ไว้เหมือนเก็บในนรก คำว่า นรก ในที่นี้หมายถึงอะไร ใครได้ ใครรับ

ส. นรกเป็นอบายภูมิภูมิหนึ่ง เพราะว่าอกุศลกรรมที่เป็นเหตุมี เพราะฉะนั้น เมื่ออกุศลกรรมบถใดครบองค์ ก็สามารถเป็นปัจจัยให้เกิดในอบายภูมิหนึ่งอบายภูมิใดได้ คือ เกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉาน ซึ่งทุกคนก็มองเห็นว่า ไม่ใช่มีแต่มนุษย์เท่านั้นในโลกนี้ สัตว์ดิรัจฉานก็มี ซึ่งการปฏิสนธิเป็นสัตว์ดิรัจฉานก็เป็นผลของกรรม แต่ว่างกับกรรมที่ทำให้ปฏิสนธิเป็นมนุษย์ เพราะฉะนั้น ดิรัจฉานเป็นภูมิหนึ่งในอบายภูมิ ๔ นอกจากนั้น ก็มีเปรต มีอสุรกาย และมีนรกด้วย

เพราะฉะนั้น ถ้ามีมัจฉริยะที่ถึงกับทำให้กระทำอกุศลกรรมบถครบองค์ ก็ย่อมเป็นปัจจัยทำให้เกิดในอบายภูมิหนึ่งอบายภูมิใดได้ ไม่อย่างนั้นผลของกรรมก็ต้องไม่มี เมื่อผลของกรรมไม่มี ก็จะทำอกุศลกรรมกันเท่าไรก็ได้ แต่เพราะว่ากรรมเป็นเหตุให้เกิดผลตามควรแก่กรรมนั้น ๆ คือ ถ้าเป็นอกุศลกรรมก็เป็นปัจจัยให้เกิดกุศลวิบาก ถ้าเป็นอกุศลกรรมก็เป็นปัจจัยให้เกิดอกุศลวิบาก ซึ่งขอกล่าวถึงข้อความใน **สังยุตตนิกาย สคาถวรรค เทวตาสังยุต อาทิตตวรรคที่ ๕ มัจฉริยะสูตรที่ ๙ ข้อ ๑๔๘**

เทวตาทูลถามว่า

คนเหล่าใดในโลกนี้เป็นคนตระหนี่ เหนียวแน่น ดีแต่ว่าเขา ทำการกีดขวางคนเหล่าอื่นผู้ให้อยู่ ๖ วิบากของคนพวกนั้นจะเป็นเช่นไร และสัมปรายภพของเขาจะเป็นเช่นไร ๖ ข้าพระองค์มาเพื่อทูลถามพระผู้มีพระภาค ไฉนข้าพระองค์จึงจะรู้ความข้อนี้ ๖

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

คนเหล่าใดในโลกนี้เป็นคนตระหนี่ เหนียวแน่น ดีแต่ว่าเขา ทำการกีดขวางคนเหล่าอื่นผู้ให้อยู่ ๕ คนเหล่านั้นย่อมเข้าถึงนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน หรือยมโลก ถ้าหากถึงความเป็นมนุษย์ ก็เกิดในสกุลคนยากจน ซึ่งจะหาท่อนผ้า อาหาร ความร่ำรวยและความสนุกสนานได้โดยยาก คนพาลเหล่านั้นต้องประสงค์สิ่งใดแต่ผู้อื่น เขาย่อมไม่ได้แม้สิ่งนั้นสมความปรารถนา นั้นเป็นผลในภพนี้ และภพหน้าก็ยังเป็นทุกคติอีกด้วย ๕

เทวดาทูลถามว่า

ก็ข้อนี้ข้าพระองค์เข้าใจขัดอย่างนี้ (แต่)จะทูลถามข้ออื่นกะพระโคดม ชนเหล่าใดในโลกนี้ได้ความ เป็นมนุษย์แล้ว รู้ถ้อยคำ ปราศจากความตระหนี่ เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นผู้มีความเคารพแรงกล้า วิบากของชนเหล่านั้นจะเป็นเช่นไร และสัมปรายภพของเขาจะเป็นเช่นไร ข้าพระองค์มาเพื่อทูลถามพระผู้มีพระภาค ไฉนข้าพระองค์จึงจะรู้ความข้อนั้น ๕

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

ชนเหล่าใดในโลกนี้ได้ความ เป็นมนุษย์แล้ว รู้ถ้อยคำ ปราศจากความตระหนี่ เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นผู้มีความเคารพแรงกล้า ชนเหล่านี้ย่อมปรากฏในสวรรค์อันเป็นที่อุบัติ หากถึงความ เป็นมนุษย์ย่อมเกิดในสกุลที่มั่งคั่ง ได้ผ้า อาหาร ความร่ำรวยและความสนุกสนานโดยไม่ยาก พึงมีอำนาจแผ่ไปในโภคทรัพย์ที่ผู้อื่นหาสะสมไว้ บันเทิงใจอยู่ นั้นเป็นวิบากในภพนี้ ทั้งภพหน้าก็เป็นสุคติ ๕

มีข้อความบางตอนที่ควรจะได้พิจารณา คือ ผู้ที่มีความตระหนี่เหนียวแน่น ดีแต่ว่าเขา หมายถึงเมื่อตระหนี่แล้วจะไม่อยู่เฉย ๆ เวลาที่ความตระหนี่มีกำลังขึ้น จะทำให้เกิดการกีดกันด้วยกายบ้าง ด้วยวาจาบ้าง เช่น เวลาที่เห็นพระภิกษุไปบิณฑบาต ความตระหนี่อาจจะทำให้ถึงกับกล่าวว้าวาว่า มาขออะไรตั้งแต่เช้า เป็นไปได้ไหมอย่างนี้ แสดงให้เห็นว่า อกุศลจิตซึ่งไม่มีใครคิดว่าจะเกิดขึ้น แต่ถ้ามี

ความตระหนี่มาก มีกำลังรุนแรง วาจาก็กล่าวออกไปโดยไม่รู้ตัวก็ได้ เพราะวาจาเกิดจากจิต ถ้าจิตเป็นกุศล วาจาก็เป็นกุศล จิตเป็นอกุศล วาจาก็เป็นอกุศล

ท่านผู้ฟังที่ไม่เคยกล่าววาจาอย่างนี้ ก็รู้ว่าท่านไม่เคยมีอกุศลจิตอย่างนี้ แต่ถ้าได้ยินใครกล่าววาจาอย่างนี้ ก็สะท้อนถึงสภาพจิตของบุคคลนั้นได้ว่า จิตในขณะนั้นเป็นอกุศลที่มีกำลัง ซึ่งดีแต่ว่าเขา ทั้ง ๆ ที่ท่านไม่ได้ทำความเดือดร้อนให้เลย แต่ก็ยังเป็นปัจจัยให้โทสมูลจิตเกิด ทำให้เกิดวจีทุจริตอย่างนั้นได้

สำหรับผู้ที่ไม่ตระหนี่ ก็จะเกิดในสกุลคนยากจน เพราะเหตุจากความตระหนี่ของตน จะหาหน่อฝ้า อาหาร ความร่ำรวยและความสนุกสนานได้โดยยาก แต่สำหรับผู้ที่ไม่ปราศจากความตระหนี่ ก็ตรงกันข้าม คือ เกิดในสกุลที่มั่งคั่ง ได้ฝ้า อาหาร ความร่ำรวยและความสนุกสนานโดยไม่ยาก นอกจากนั้น ยังพึงมีอำนาจแผ่ไปในโภคทรัพย์ที่ผู้อื่นหาสะสมไว้ เพราะว่าเป็นผู้ที่ไม่ตระหนี่ ใคร ๆ จึงอยากให้คนที่ไม่ตระหนี่ เนื่องจากคนที่ไม่ตระหนี่ยอมให้สิ่งอื่นกับคนอื่น คนที่เห็นความไม่ตระหนี่ของบุคคลนั้น ไม่ว่าเขาจะสะสมทรัพย์สมบัติอย่างไรมา เขาก็พอใจที่จะให้กับคนที่ไม่ตระหนี่

เพราะฉะนั้น ผู้ที่ไม่ตระหนี่ มีอำนาจแผ่ไปในโภคทรัพย์แม้ของผู้อื่นที่หาสะสมมา บั่นเทินใจอยู่ ด้วยความไม่ตระหนี่ของตน มีแต่ความสบายใจที่ไม่ตระหนี่ไม่เดือดร้อนเลย ไม่ว่าคนอื่นจะได้ลาภหรือว่ามีผู้กล่าวสรรเสริญในคุณความดี

ถ. คนตระหนี่กับคนขี้เหนียว ก็เหมือนกัน และการขี้เหนียวนี้ไม่ใช่หวังไม่ให้คนอื่น แต่ตัวเองจะใช้จ่ายก็ประหยัดมาก การที่หวังสำหรับตัวเอง กินก็ของเลว ๆ ใช้ก็ของเลว ๆ อย่างนี้เป็นมััจฉริยะด้วยหรือเปล่า

สุ. เป็น และเป็นอย่างมากด้วย เพราะแม้แต่ตัวเองก็ยังไม่ยอมใช้ อย่างว่าแต่คนอื่นจะมาแตะเลย

ถ. ถ้าเขาไปต่างจังหวัด ฐานะการเงินของเขาน่าจะนั่งรถไฟชั้นสอง นอนตูนอนด้วยก็ได้ แต่เขาเป็นคนขี้เหนียวซื้อตั๋วชั้น ๓ อุดหนุนอุดหนุน แต่ไม่เห็นเขาจะมีความทุกข์ใจอะไร ถ้าลูกหลานซื้อตั๋วชั้น ๒ ซื้อตั๋วหนุนให้เขา เขากลับไม่สบายใจ รู้สึก

เสียดาเงินที่ใช้จ่ายฟุ่มเฟือย เขาได้รับความสะดวกสบายได้หลับได้นอน แต่เขากลับไม่สบายใจเพราะความขี้เหนียวของเขา ถ้าไปนั่งชั้นสาม อดหลับอดนอน แต่เขารู้สึกสบายใจ

ส. เขาไม่อยากให้ทรัพย์ของเขาสาธารณะไปกับค่ารถไฟ

ถ. ใช่ แต่ตอนเขาขี้เหนียว เขาสบายใจ

ส. ตอนที่ไม่อยากนั้น เป็นตระหนี่ แต่ไม่ได้หมายความว่ามััจฉริยะจะเกิดอยู่ตลอดเวลา ขณะที่พอใจขณะใดเป็นโลกะ กำลังนั่งชั้น ๓ สบายใจ นั้นเป็นโลกะ แต่ถ้าเกิดไม่สบายใจขณะใด ขณะนั้นเป็นโทสะ คือ ถ้าใครจะ让他ไปนั่งชั้น ๒ และเอาทรัพย์ของเขาไปสาธารณะกับค่ารถไฟ เขาก็ไม่มีความสุข

ถ. แต่ตอนที่เขานั่งรถไฟชั้น ๒ ไม่สบายใจ ไม่สบายใจเพราะอะไร

ส. มััจฉริยะ ไม่อยากจะให้ทรัพย์ของเขาต้องเสียไปกับค่ารถไฟ เป็นทรัพย์ของเขา ต้องเอาไปให้คนอื่นเป็นค่ารถไฟเพิ่มขึ้น

ถ. ตอนที่นั่งชั้นสองไม่สบายใจ เป็นมััจฉริยะ

ส. ขณะที่ไม่สบายใจ ต้องเป็นโทสมูลจิต พอใจเป็นโลภมูลจิต ขณะที่ใดที่เป็นโลภมูลจิต ขณะใดที่เป็นโทสมูลจิต สังเกตได้จากความรู้สึก ถ้าสบายใจนั่งชั้น ๓ ขณะนั้นเป็นโลภมูลจิต ถ้าไม่สบายใจนั่งชั้น ๒ เป็นโทสมูลจิต เป็นเรื่องสภาพของจิต

ขุททกนิกาย มหานิทเทส คุณัญญกสูตรตนิทเทสที่ ๒ ข้อ ๔๒ มีข้อความว่า

คำว่า สัตว์เหล่านั้นเป็นผู้ตกต่ำ ตั้งอยู่ในกรรมอันไม่เสมอ มีความว่า คำว่า ตกต่ำ คือ แม้สัตว์ผู้ไปต่ำ ชื่อว่าผู้ตกต่ำ แม้ผู้มีความตระหนี่ ก็ชื่อว่าผู้ตกต่ำ ผู้ไม่เชื่อถือคำ ถ้อยคำ เทศนา คำสอนของพระพุทธเจ้าและสาวกของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ก็ชื่อว่าผู้ตกต่ำ

ผู้ไปต่ำ ชื่อว่าผู้ตกต่ำอย่างไร สัตว์ผู้ไปต่ำ คือ สัตว์ที่ไปสู่นรก ไปสู่ดิรัจฉาน กำเนิด ไปสู่เปรตวิสัย ชื่อว่าไปต่ำ ผู้ไปต่ำอย่างนี้ จึงชื่อว่าผู้ตกต่ำ

ทุกท่านจะไปต่ำ หรือจะไม่ต่ำ ก็พิจารณาได้จากข้อความที่กล่าวนี้

เพราะฉะนั้น ท่านที่ตระหนี่ เป็นผู้ที่ไม่ต่ำ เป็นผู้ที่ไม่ตกต่ำ เพราะว่าเป็นผู้ที่ไม่เชื่อถือคำ ถ้อยคำ เทศนา คำสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งทรงแสดงให้ละกิเลสทุกประเภท นึกคิดว่า ทำไมพระโสดาบันละอิสสาและมัจฺจริยะได้เป็นสมุจฺเจต เพราะว่าวิปัสสนาญาณทุก ๆ ญาณ ยกเว้นสังขจानุโลมิกญาณ เป็นกัมมัตสกตาญาณ

การเป็นผู้ที่มีปกติระลึกลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏ ไม่ใช่ด้วยความเข้าใจ หรือต้องการที่จะรู้เฉพาะสภาพธรรมบางอย่าง หรือไม่คิดว่าจะต้องสร้างสภาพธรรมอย่างหนึ่งอย่างใดให้เกิดขึ้นก่อนจึงจะรู้สภาพธรรมที่เกิดขึ้นนั้น ถ้าเป็นโดยลักษณะนั้น ไม่ใช่เป็นผู้ที่มีกัมมัตสกตาญาณ ผู้ที่มีปกติระลึกลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏเท่านั้น จึงเป็นผู้ที่มีกัมมัตสกตาญาณ

ขณะนี้กำลังเห็น ไม่มีใครสามารถเปลี่ยนแปลงบังคับบัญชาได้ เพราะว่าเป็นสภาพธรรมที่เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย ด้วยการศึกษาทราบว่า เป็นจักขุวิญญาณ แล้วแต่ว่าจะเป็นกุศลวิบากหรืออกุศลวิบาก ในขณะที่สติระลึกลักษณะของสภาพที่เห็น จะรู้ได้เลยว่าบังคับบัญชาไม่ได้ สิ่งปรากฏทางตาที่ดี เสี่ยง ไม่ว่าจะเป็นเสียงเล็ก เสียงใหญ่ เสียงเบา เสียงดังอย่างไรก็ตาม ก็เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย บังคับบัญชาไม่ได้

๑๓๙๐

ที่ห้องประชุมตึกสภากาชาดศึกษามหาวิทยาลัย

วันอาทิตย์ที่ ๒๓ ธันวาคม ๒๕๒๗

ทางจมูกที่ได้กลิ่น ทางลิ้นที่ลิ้มรส ทางกายที่กระทบสัมผัส แม้ทางใจที่จะเป็น กุศลหรืออกุศลก็บังคับบัญชาไม่ได้ เป็นสภาพธรรมแต่ละอย่างซึ่งเกิดขึ้นเป็นไปตามเหตุตามปัจจัยทั้งสิ้น เพราะฉะนั้น การรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่เกิดขึ้นเป็นไป บังคับบัญชาไม่ได้ จะทำให้เห็นว่า สภาพธรรมที่เกิดปรากฏที่เป็นวิบาก การเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การลิ้มรส การกระทบสัมผัสทั้งหมด ล้วนเป็นผลของกรรมทั้งสิ้น

เพราะฉะนั้น วิปัสสนาญาณทุกญาณ ยกเว้นสังขจญาณ โลมิกญาณ เป็นกัมมัสสกตาญาณทั้งหมด นี่เป็นเหตุที่พระโสดาบันทั้งหลายมีความรู้ชัดจริง ๆ ว่า ทุกอย่างขึ้นอยู่กับกรรม ไม่ว่าใครจะเห็นสิ่งใด ได้ยินสิ่งใด ได้กลิ่นสิ่งใด ลิ้มรสสิ่งใด กระทบสัมผัสสิ่งใด ไม่ว่าจะได้ลาภ ได้ยศ ได้สรรเสริญ ได้สุข ก็เป็นเพราะกรรมของแต่ละคนที่ได้กระทำแล้ว ไม่มีบุคคลอื่นบุคคลใดสามารถเปลี่ยนแปลงกรรมของบุคคลนั้น ๆ ได้ เพราะฉะนั้น จึงเป็นผู้ที่มีความมั่นคงในกัมมัสสกตาญาณ

เวลาที่ท่านผู้ฟังยังไม่ได้เป็นผู้ที่มีปกติเจริญสติปัฏฐานจริง ๆ ก็รู้ว่า กุศลกรรมมี อกุศลกรรมมี กุศลกรรมได้แก่อะไรบ้าง อกุศลกรรมได้แก่อะไรบ้าง และก็รู้ว่า อกุศลกรรมจะเป็นเหตุให้เกิดอกุศลวิบาก กุศลกรรมจะเป็นเหตุให้เกิดกุศลวิบาก

ดูเหมือนว่าเข้าใจเรื่องกรรม ถ้ามีคนถามว่า กรรมมีไหม ท่านก็จะตอบว่ามี เพราะว่าท่านศึกษาท่านก็ทราบ ท่านได้เห็น ได้รู้กายสุจริต วจีสุจริต และกายทุจจริต วจิตุจจริตที่มีปรากฏอยู่ในโลกก็จำแนกออกได้ว่า เป็นกุศลกรรมหรืออกุศลกรรม ดูเสมือนว่าเป็นผู้ที่มีความเข้าใจเรื่องกรรม มีความเชื่อมั่นในเรื่องของกรรม

แต่ขณะนี้ เป็นผลของกรรมหรือเปล่า ถ้าสติปัฏฐานไม่ระลึกลักษณะของ สภาพธรรมที่กำลังปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย การเข้าใจเรื่อง

กรรมก็ยังเป็นเรื่องที่กว้างเกินไป คือ กล่าวถึงเหตุการณ์หนึ่งเหตุการณ์ใดและรู้ว่า เหตุการณ์นั้นเรื่องนั้นเป็นกุศลกรรมหรือเป็นอกุศลกรรม แต่ก็ไม่เท่ากับขณะที่สติระลึก ลักษณะของสภาพธรรมแต่ละอย่าง ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย

ถ้าเป็นสติที่ระลึกลักษณะของสภาพธรรมที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกายจริง ๆ การรู้เรื่องของกรรมจะละเอียดขึ้น ไม่ใช่เป็นเหตุการณ์กว้าง ๆ เท่านั้น แต่สามารถรู้ถึงลักษณะของสภาพธรรมว่า ขณะใดเป็นผลของกรรมที่กำลังเห็น กำลังได้ยิน และขณะใดเป็นกรรม คือ เป็นกุศลจิตหรืออกุศลจิต สามารถรู้ ความต่างกันของกรรมและผลของกรรมได้ด้วยการเจริญสติปัฏฐาน จึงจะทำให้รู้แน่ ว่า กรรมมี และผลของกรรมมี

ไม่ใช่เพียงแค่เข้าใจว่า มี แต่ว่าขณะนี้ผลของกรรมเป็นสภาพธรรมอะไร ถ้าเข้าใจเรื่องผลของกรรมจริง ๆ คือ สติระลึก และรู้ว่าทางตาที่กำลังเห็น ทางหูที่กำลังได้ยิน ทางจมูกที่กำลังได้กลิ่น ทางลิ้นที่กำลังลิ้มรส ทางกายที่กระทบสัมผัส นั้นเป็นผลของกรรม

ถ. อาการปวดท้องและเป็นไข้ ซึ่งธรรมดาน่าจะหายภายใน ๒ อาทิตย์ แต่สภาพนี้เป็นบ่อย ๆ แสดงว่าเป็นวิบากกรรมที่ทำไว้มาก ไข้ไหม ทั้ง ๆ ที่มีการรักษา แต่ก็ไม่หาย

ส. นี่ก็เป็นเรื่องยาว แต่สภาพธรรม ถ้าสติเกิดระลึกที่ลักษณะของเจ็บหรือปวดขณะนั้น ลักษณะนั้นแน่นอนที่สุด เป็นทุกขกายวิญญานซึ่งเป็นวิบาก ไม่มีใคร ต้องการให้ทุกขเวทนานั้นเกิดแน่นอน แต่ไม่มีอะไรที่จะยับยั้งทุกขเวทนานั้นได้ เพราะฉะนั้น ก็ทราบได้ว่าขณะนั้นเป็นวิบาก

ถ. ไม่ได้เป็นตลอดเวลา ...

ส. นั่นก็เป็นเรื่องคิดอีก ยาวไปอีกว่า ตลอดเวลาหรือไม่ตลอดเวลา แต่ที่ จะรู้แน่ คือ เฉพาะขณะที่ความปวดหรือความเจ็บปรากฏ และสติระลึก ขณะนั้นเป็น สิ่งที่ยังบังคับไม่ให้เกิดไม่ได้เลย เพราะว่าสิ่งที่ปรากฏทางตา ทางหู ทางจมูก

ทางเดิน ทางกายนั้น เป็นอารมณ์ของวิปากจิต ถ้าเป็นสิ่งที่ไม่ดีก็เป็นอกุศลวิปากะ เพราะฉะนั้น ก็เชื่อมั่นในเรื่องของกรรมและผลของกรรม

ถ. ขณะที่เป็นอย่างนี้ และเราจะลึกลง เราคงเคยทำอะไรไว้ ผลของกรรม จึงเป็นอย่างนี้ ถูกต้องไหม

สุ. ก็เป็นเรื่องคิด ไม่ใช่เรื่องการรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่ไม่ใช่ตัวตน ถ้ารู้ลักษณะของสภาพธรรมที่ไม่ใช่ตัวตน คือ เข้าใจลักษณะของปรมัตถธรรม สมกับที่เรียนอภิธรรมหรือปรมัตถธรรม เพราะว่ากำลังมีลักษณะของปรมัตถธรรมปรากฏให้ศึกษา ให้รู้ชัดว่า นี่คือสภาพธรรมที่ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล ไม่ใช่ตัวตน

สำหรับมัจฉริยะที่ทำให้เกิดในนรกได้ ก็เนื่องจากกระทำอกุศลกรรมแม้ด้วยกาย หรือด้วยวาจา ด้วยการกีดกันลามกของบุคคลอื่น คือ เวลาที่บุคคลอื่นกำลังจะให้ทาน ก็อาจจะขัดขวางด้วยความตระหนี่ ไม่พอใจที่จะให้บุคคลนั้นได้ คิดว่าท่านควรจะเป็นผู้เดียวที่ได้ ถ้าเป็นการกระทำอย่างนั้น ย่อมทำอันตรายสวรรค์ของทายก เพราะว่าเขากำลังจะให้ แต่กีดกันไม่ให้เขาให้ และทำอันตรายแก่ลามกของปฏิกาหผู้ซึ่งกำลังจะได้รับก็พลอยไม่ได้รับ นอกจากนั้น ยังทำลายตัวเอง เพราะว่าขณะนั้นเป็นเจตนาที่ไม่ต้องการให้คนอื่นได้รับลามก จึงเป็นเหตุที่จะทำให้ปฏิสันธิในอบายภูมิ ถ้ากรรมนั้นสำเร็จเป็นอกุศลกรรมบถครบองค์

สำหรับเจตสิกที่เกิดกับโทสมูลจิตได้อีกดวงหนึ่ง คือ กุกกุจเจตสิก

ใน **อภิสสาสนี** ข้อ ๑๑๖๖ และ ๗๕๒ มีข้อความว่า

กุกกุจจะเป็นไฉน

คือ ความสำคัญว่าควรในของที่ไม่ควร ความสำคัญว่าไม่ควรในของที่ควร ความสำคัญว่ามีโทษในของที่ไม่มีโทษ ความสำคัญว่าไม่มีโทษในของที่มีโทษ

กุกกุจจะ คือ การรำคาญ กุกกุจจะยาณา คือ กิริยาที่รำคาญ กุกกุจจะยิตตัตตัง ความรำคาญ เจตโส วิปปฏิสาโร คือ ความเดือดร้อนใจ มโนวิเลโข ความยุ่งใจ ซึ่งมีลักษณะเช่นว่านี้อันใด นี้เรียกว่า กุกกุจจะ

อธิบายนิทเทสกุฏกัจจะ มีข้อความว่า

เวลาที่เกิดระลึกได้แล้วก็เดือดร้อนอยู่เนื่อง ๆ อย่างนี้ว่า เราทำชั่วเสียแล้ว ดังนี้ กุฏกัจจะนี้ย่อมเกิดด้วยอำนาจความเดือดร้อนเนื่อง ๆ ในภายหลัง

ด้วยเหตุนี้ เพื่อจะทรงแสดงกุฏกัจจะนั้นโดยมูล จึงตรัสพระพุทธพจน์ว่า ความสำคัญว่าควรในของที่ไม่ควร เมื่อได้ทำผิดไปแล้ว ก็ย่อมจะทำให้เกิดความเดือดร้อนใจภายหลัง

สำหรับลักษณะของกุฏกัจจะ ข้อความใน **อัฐรสาลินี** มีว่า

กรรมที่ทำไปอันบัณฑิตเกลียดชังว่ากุฏตะ ภาวะแห่งกุฏตะนั้นชื่อว่ากุฏกัจจะ กุฏกัจจะนั้น บัณฑิตอุปมาปนลักษณะ มีความเดือดร้อนใจในภายหลังเป็นลักษณะ กตาทานุโสจณรัง มีความเศร้าโศกเนื่อง ๆ ถึงกรรมที่ทำแล้วและยังไม่ได้กระทำ เป็นรสะ วิปปฏิสารปัจจุปฏิฐานัง มีวิปปฏิสาร คือ ความร้อนใจเป็นปัจจุปฏิฐาน กตาทตปฏฐานัง มีกรรมชั่วที่ทำแล้วและกรรมดีที่ยังไม่ทำเป็นปฏฐาน บัณฑิตพึง เห็นเหมือนอย่างความเป็นทาส

คนที่เป็นทาส ต้องคิดใช้ใหม่ว่าทำอะไรไปแล้วบ้าง และมีอะไรบ้างที่ยังไม่ได้ทำ เพราะฉะนั้น เวลาที่กุฏกัจจะเกิด จะคิดถึงสิ่งที่ได้ทำไปแล้ว ซึ่งเป็นสิ่งที่ทำให้เกิด ความเดือดร้อนรำคาญใจ เพราะฉะนั้น ต้องเป็นอกุศลกรรมที่ได้ทำแล้ว และคิดถึง กุศลกรรมที่ยังไม่ได้ทำ จึงเกิดความเดือดร้อนใจขึ้นว่า ยังไม่ได้ทำกุศลกรรมนั้น นี่เป็นลักษณะของกุฏกัจจะเจตสิก

ข้อความต่อไป แสดงนิรณตามลำดับกิเลสและลำดับมรรค ข้อความมีว่า

กุฏกัจจะและวิจิกิจฉาอันโสดาปัตติมรรคย่อมละได้

เวลาที่สติระลึกลักษณะของสภาพธรรมที่เป็นกุฏกัจจะ ก็รู้ว่าเป็นแต่เพียง สภาพธรรมอย่างหนึ่งซึ่งไม่ใช่เรา ไม่ใช่ตัวตน สภาพธรรมทุกอย่างย่อมเกิดขึ้นเป็นไป ตามเหตุตามปัจจัย เพราะฉะนั้น ความเดือดร้อนใจในระหว่างที่อบรมเจริญสติปฏิฐาน

ก็จะละคลาย และลดน้อยลงจนกระทั่งเมื่อรู้แจ้งอริยสัจธรรมก็ดับได้เป็นสมุจเฉท แต่ยังมีโทสมูลจิตเกิด เมื่อประสบกับอารมณ์ที่ไม่พอใจ

แสดงให้เห็นว่า อารมณ์มีอิทธิพลมาก ถ้าจิตใจผูกพันฝังแน่นในกามอารมณ์ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ทำให้เกิดเป็นกามบุคคลในกามภูมิ เวลาที่ประสบกับรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะที่น่าพอใจ ก็ย่อมเป็นปัจจัยให้ความชอบใจเกิดขึ้น เวลาที่กระทบกับรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะที่ไม่น่าพอใจ ก็เป็นปัจจัยให้โทสมูลจิตซึ่งยังไม่ได้ดับเกิดขึ้นได้ เพราะฉะนั้น เป็นการยากที่จะอบรมจนกระทั่งแม้ประสบอารมณ์ที่เป็นอนิฏฐารมณ์ อารมณ์ที่ไม่น่าพอใจ แต่โทสมูลจิตก็เกิดน้อยลง ๆ

ถ. ดับเป็นสมุจเฉท หมายความว่า ถ้าเจอเหตุปัจจัยอีก สามารถดับได้ ไม่เกิดขึ้นอีก ไซ้ไหม

ส. ไม่เกิดอีกเลย ดับอนุสัยกิเลส ไม่มีแม้แต่กิเลสอย่างละเอียดที่นอนเนื่องอยู่ในจิตสันดาน ซึ่งจะเป็นปัจจัยให้เจตสิกประเภทนั้น ๆ เกิดขึ้นทำกิจการงานได้

เวลานี้ไม่มีโทสะ เพราะว่าโทสะดับแล้ว และยังไม่ได้เกิด แต่ไม่ได้หมายความว่าดับโทสะแล้ว เพียงแต่ว่าโทสะที่เกิดดับไปแล้วเท่านั้นเอง แต่เมื่อมีปัจจัยโทสะก็ต้องเกิดอีก เพราะฉะนั้น ถ้ายังไม่ได้อบรมเจริญปัญญาที่จะรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่กำลังปรากฏตามความเป็นจริง ไม่มีทางที่จะดับกิเลสใด ๆ ได้

ถ้าวันนี้โทสะเกิดน้อย และคิดว่าโทสะไม่เกิดแล้ว ต่อไปคงจะดับเป็นสมุจเฉท เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ เพราะว่าเป็นปัญญาไม่ได้เกิด

ได้ทราบว่ามีท่านผู้ฟังมาจากต่างจังหวัด เมื่อได้รับฟังเรื่องของการเจริญสติปัฏฐานแล้ว อาจจะมีข้อสงสัยบ้าง ถ้ามีข้อสงสัยก็ขอเชิญ

ถ. กระผมมาจากพิษณุโลก ได้รับฟังคำบรรยายธรรมของอาจารย์จากสถานีวิทย์ รู้สึกประทับใจมาก ผมมีคำถามที่อยากจะเรียนถาม คือ ผมปฏิบัติแล้วรู้สึกว่าจะหนัก ๆ ที่ศีรษะ และเดินอานาปาอยู่เรื่อย ๆ ขอคำแนะนำจากอาจารย์

ส. ขณะนั้นยังไม่อยากจะทำให้ชื่อว่าเป็นสมถภาวนา หรืออานาปานสติสมาธิ จนกว่าจะรู้ลักษณะสภาพของจิตที่กำลังมีลมหายใจเป็นอารมณ์ว่า ขณะนั้นเป็นลักษณะของจิตที่สงบจากโลภะ จากโทสะ จากโมหะ และประกอบด้วยปัญญา หรือเปล่า

ถ้าขณะนั้นไม่ใช่จิตที่ไม่มีโลภะ โทสะ โมหะ ไม่เป็นมหากุศลจิต และไม่ประกอบด้วยปัญญา ขณะนั้นก็ยังไม่ใช่การอบรมเจริญความสงบซึ่งเป็นอานาปานสติ

เพราะฉะนั้น ขณะนั้นเป็นเพียงสมาธิ ความต้องการจดจ้องอยู่ที่หนึ่งที่ใด เพื่อให้จิตไม่คิดถึงอารมณ์อื่น ซึ่งอาจจะมีความรู้สึกว่าได้ผล แต่ว่าผลของการอบรมเจริญสมถภาวนานั้น จะทำให้จิตที่เป็นกุศลสงบมั่นคงขึ้น ประกอบด้วยสมาธิตามลำดับขั้น ไม่ใช่เพียงแต่ให้มีสมาธิจดจ้องอยู่ที่ลมหายใจและไม่รู้ว่าเป็นโลภะ มีความต้องการที่จะให้จดจ้องอยู่ที่นั่น หรือว่าเป็นมหากุศลญาณสัมปยุตต์

และปนกันด้วย ไข่มุข เพราะระลึกถึงพุทโธขณะใด ขณะนั้นไม่ได้มีลมหายใจเป็นอารมณ์

ถ. พร้อมกัน คือ หายใจเข้าเป็น พุท หายใจออกเป็น โธ

ส. เพราะฉะนั้น ไม่รู้เลยว่า จิตเกิดดับสลับเร็วมาก เพราะจิตเกิดขึ้นขณะหนึ่งต้องมีอารมณ์เดียวเท่านั้น จะมี ๒ อารมณ์ไม่ได้ ขณะที่นึกถึงคำว่า พุท ขณะนั้นไม่ใช่มีลมหายใจเป็นอารมณ์ และขณะที่กำลังมีลมหายใจเป็นอารมณ์ ขณะนั้นไม่ได้นึกคำว่า พุท

เหมือนอย่างขณะที่กำลังเห็นเดี๋ยวนี้ ไม่ใช่ขณะที่ได้ยิน และในขณะที่ได้ยินก็ต้องไม่มีสีสนั่นแว่นระวมอยู่ในเสียงซึ่งกำลังได้ยินด้วย แต่ปรากฏเสมือนว่าเห็นด้วยได้ยินด้วย เพราะฉะนั้น การที่จะสามารถรู้ลักษณะของสภาพธรรมเพิ่มขึ้นตรงตามความเป็นจริงได้ ต้องประกอบด้วยสติสัมปชัญญะและปัญญา

ถ้าไม่มีปัญญา ไม่สามารถจะรู้ได้เลย และขณะที่มีคำว่าพุทเป็นอารมณ์บ้าง หรือมีลมหายใจเป็นอารมณ์บ้าง ขณะนั้นก็ไม่รู้ลักษณะของจิตว่าเป็นกุศลหรืออกุศล

เป็นกุศลที่ประกอบด้วยปัญญา หรือไม่ใช่กุศลที่ประกอบด้วยปัญญา ถ้าไม่รู้อย่างนี้ การอบรมเจริญต่อไปก็เป็นความไม่รู้ ไม่ทราบว่าทำมานานเท่าไรแล้ว

ถ. ตั้งแต่ปี ๒๕๒๐

ส. ประมาณ ๗ – ๘ ปี ปัญญาเพิ่มขึ้นใหม่

ถ. เพิ่มหลังจากการฟังของอาจารย์

ส. เพราะฉะนั้น ปัญญาไม่ได้เพิ่มจากการที่เดินอานาปาเลย

ถ. มีแต่ความสงบอย่างเดียว

ส. มีแต่ความพอใจที่เข้าใจว่าสงบ เพราะว่าจิตตั้งมั่นอยู่ที่อารมณ์เดียว แต่ถ้าสงบจริง ๆ ขณะใดที่เป็นกุศลจิต ขณะนั้นสงบจากอกุศล ถ้าไม่ใช่กุศลจิต จะกล่าวว่าสงบไม่ได้

โลกะกำลังยินดีพอใจในอารมณ์เดียว และคิดว่าสงบ แต่ความจริงขณะนั้น เป็นอกุศล ไม่ใช่เป็นกุศล

เป็นเรื่องที่ละเอียดที่จะต้องพิจารณาจากชีวิตประจำวันว่า ในวันหนึ่ง ๆ กุศลจิต เกิดขณะไหนบ้าง เพื่อที่จะได้ทราบความต่างกันของขณะที่เป็นกุศลจิต กับขณะที่เป็น อกุศลจิตในชีวิตประจำวัน

และเมื่อกุศลจิตเกิด ยังต้องสังเกตด้วยสติสัมปชัญญะว่าขณะนั้นสงบไหม เพราะว่าวันหนึ่ง ๆ ทุกคนก็ทำกุศล ซึ่งการทำกุศลครั้งหนึ่ง ๆ อาจจะใช้เวลาหลาย ชั่วโมงก็เป็นไปได้ เช่น ในการทำบุญเลี้ยงพระ แต่จิตซึ่งเกิดดับในระหว่างนั้น เป็นกุศลขณะไหนบ้าง เป็นอกุศลขณะไหนบ้าง

เวลาที่กุศลจิตเกิด สติสัมปชัญญะต้องระลึกถึงลักษณะของกุศลจิตจึงจะรู้ว่า ขณะนั้นสงบ ถ้าในวันหนึ่ง ๆ สติยังไม่เคยระลึกถึงลักษณะของกุศลจิตเลย จะไม่รู้ ลักษณะของสภาพจิตที่สงบ ทั้ง ๆ ที่จิตเป็นกุศล แต่ไม่รู้ถึงลักษณะของจิตที่สงบ เพราะว่ากุศลจิตเกิดและดับไปอย่างรวดเร็ว และอกุศลจิตก็เกิดตามอารมณ์ที่ปรากฏ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกายได้

อย่างเช่น เวลาที่มีเสียงดัง ไม่น่าพอใจ ในขณะที่กำลังทำกุศล ขณะนั้นต้องเป็นอกุศลที่ไม่พอใจในเสียงซึ่งกำลังปรากฏ สลับกับกุศลจิต

และไม่ใช่ว่าเมื่อจิตได้ย่นทางหู ยังมีทางตา เห็นสิ่งซึ่งไม่น่าพอใจบ้าง น่าพอใจบ้าง เพราะฉะนั้น ในระหว่างนั้นก็จะเป็นกุศลบ้าง อกุศลบ้าง โลภะบ้าง โทสะบ้าง สลับกันไป

การที่จะเป็นสมถภาวนาจริง ๆ สติสัมปชัญญะต้องพิจารณาสภาพของกุศลจิต จึงจะเพิ่มกุศลจิตนั้นให้สงบมั่นคงขึ้นได้ แต่ไม่ใช่ด้วยการที่ว่า วันนี้จะจงที่หนึ่งที่ดี และเข้าใจว่าขณะนั้นเป็นความสงบ ซึ่งความจริงเป็นแต่เพียงลักษณะของจิตที่ไม่ซัดส่ายไปในอารมณ์ต่าง ๆ เป็นลักษณะของสมาธิที่เกิดกับโลกมุขจิต เป็นมิจจาสมาธิก็ได้ สังเกตได้จากการที่ปัญญาไม่เกิด ถ้าปัญญาเกิด ต้องรู้ลักษณะความสงบของจิต และรู้ว่าจิตที่สงบเพิ่มขึ้นเป็นอย่างไร จนกระทั่งประกอบด้วยสมาธิขั้นไหนบ้าง นั่นจึงเป็นลักษณะของปัญญา

เพราะฉะนั้น ขณะใดที่ไม่ใช่ญาณสัมปยุตต์ ไม่ใช่มหากุศลที่ประกอบด้วยปัญญา ขณะนั้นไม่ใช่การเจริญสมถภาวนา จะทำไปสักกี่ปีก็ตาม ผลคือไม่รู้อะไรเลย แม้แต่ลักษณะของจิตว่า จิตที่สงบต่างกับจิตที่ไม่สงบอย่างไร

